

Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

РС II 17/1914 д1

12009001741

COBISS 0

Година III.

НАР. И УЧИВ. БИБЛИОТЕКА
„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СКОПЈЕ

Книга 9

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

R.S.-II Р. 000

МИНАЛО

РС II 17/1914. oh

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

РЕДАКТОРЪ

1741/09

Г. Д. Баласчевъ.

СОФИЯ

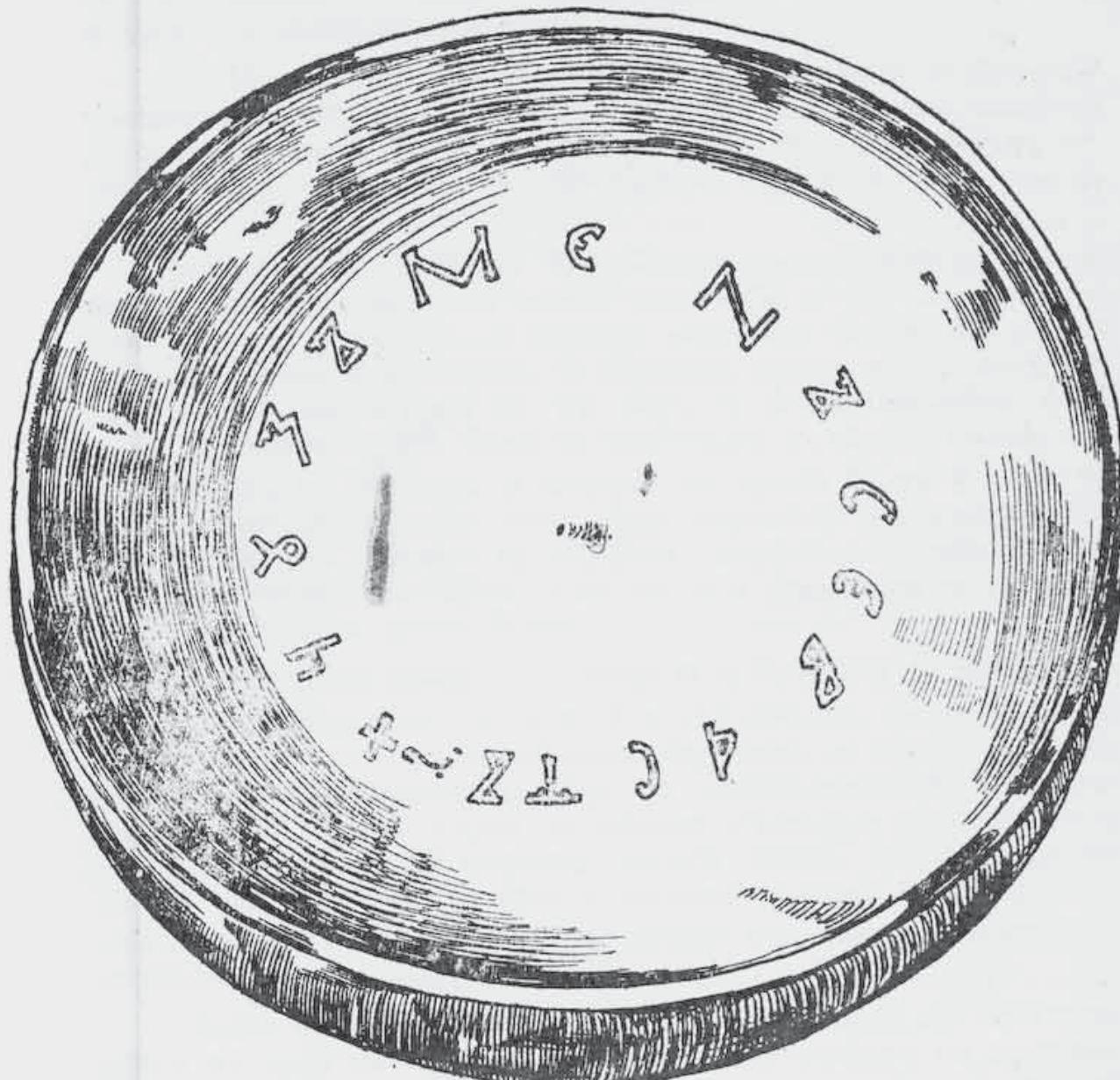
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ

1914

Г. Баласчевъ.

Старобългарско блюдо съ надпись отъ XII—XIII вѣкъ.

Прѣзъ 1912 г. редакцията на „Минало“ прѣдприе научна екскурзия изъ Бѣлградския народенъ музей. Тамъ между другото спрѣ погледа си върху едно старобългарско сребърно блюдо съ словѣнски надпись. Музейниятъ етикетъ на сѫда гласи: „СРЕБРНО посѹђЕ СЕВАСТОКРАТОРА ЧУЗМЕНА. Рад отъ СРЕД. ВЕКА — нађено у околини Злічара“. (?) Радиусътъ на-

блюдото е 11 см. дълъгъ, а височината на ржба, т. е. дълбочината на супа, постига до $\frac{3}{4}$ см.

Въ отсътствието на директора на музея позволи ни се да снемемъ само рисунка отъ тоя дискъ, нъ не и фотографическа снимка. Клише отъ рисунката тукъ вижда читателя въ умаленъ видъ. Въ оригинала височината на буквите е $1\frac{1}{2}$ см.

По късно се научихме, че заедно съ тоя сждъ били намърени близо до Зайчаръ и други по-дребни домашни сждове, еднакви по изработка и материя, поради което може да се направи заключение, че тази домашна посждка е принадлежала изцѣло на съмейството на старо-българския *севастъ Цузъменъ*.¹⁾ Сждовете сѫ били изработени, навърно, въ съсѣдния Чипровецъ, кѫде то въ срѣднитѣ вѣкове се произвеждало въ изобилие сребро.

Палеографска оцѣнка на Цузменовия надписъ

отъ г. проф. Б. Цоневъ.

„Въ сребърното блюдо (саханъ)“, намърено близо до Зайчаръ, на дъното околовръстъ въ единъ редъ сѫ издѣлбани съ кирилски букви двѣ думи и два знака: **† ЦУЗЪМЕНЪ СЕ-
ВАСТЪ:** „, надпись твърдѣ кратъкъ, но пакъ твърдѣ цѣненъ, първо, защото съдѣржа едно историческо име и второ, защото е най-старъ до сега познатъ български надпись върху сѫдина. Стари български надписи изобщо има тъй малко, че каквъто и да ни се открие, се ще е важенъ за нась, и наша длъжностъ е да го разгледаме и оцѣнимъ както прилича.“

Общиятъ характеръ на буквите въ тоя надписъ, тъй както го видѣхъ на двѣ снимки (една у г. Баласчева и друга у г. Йорд. Иванова), напомня старински наши ржкописи и надписи. Особено впечатление на стариността правятъ букви **Ц** и **З**, писани още въ линия, т. е. тъй че долнитѣ имъ части не излизатъ навънъ отъ линията, както бива отсетнѣ. Старино е тъй сѫщо и **А**, чието стълпче излиза доста изподъ прѣднишето, т. е. тъй както се пише въ ржкописи отъ XI вѣкъ, нъ не, разбира се, тъй както е въ Самуиловия надписъ, дѣто **А** има вече видъ на старо-гръцко лапидатно **<|**. Отсетнѣ въ Кирилските наши ржкописи **А** се пише тъй, че двѣтѣ му части (прѣднище и стълпче) стоятъ на еднаква височина.

Въ нашия надписъ се срѣща и скратено **8** вм. **ѹ**, както е въ уставнитѣ ржкописи. Такова **8** не бива да се смѣта като бѣлегъ на по-сетнѣшно време, защото скратено **8** се употребява още въ X вѣкъ, както се вижда и отъ Самуиловия надписъ.

Друга особеностъ, по която се отличаватъ квитѣ набу

¹⁾ Мѣстностите около Нишъ, Свѣрлигъ, Зайчаръ, Неготинъ, Голубацъ и др. често съставлявали съверозападната част на старо-българското царство.

Цузменовия надпись, е тъхната *жгловатост*: всички буквени части, както въ кирилските ръкописи се пишатъ *обло*, тукъ съ начертани *жглесто*. Съ исключение на **С**, което поне споредъ снимките нъма жглестъ видъ, всички други букви, а именно **З, А, В, З и М** иматъ се жглести завивки тамъ, дъто би тръбвало да иматъ обли. Тукъ обаче не бива да търсимъ нъкаква старинност, а тръбва да си обяснимъ работата съ техническата изработка на самия надпись. Като земемъ прѣдъ видъ, че надписът не е писанъ съ перо и върху мека материя, а е дълбанъ на металъ, ще разберемъ лесно, отдъ се явява тая жгловатостъ: когато се дълбаятъ буквите, по-лесно е за дълбача да прави жглести съединения, а не обли — оттамъ облитъ части у букви **З, А, В, З и М** излизатъ *жглести* вмѣсто обли. Исключение прави, сѫдейки по снимката, защото самия надпись не съмъ виждалъ, покрай **С**, още и конечниятъ знакъ :~, който е запазилъ облия си характеръ.

Въ Цузменовия надпись забѣлѣзвамъ и третя особеность, каквато не съмъ срѣщалъ до сега нито въ надписи, нито въ книжни паметници. Тази особеность испражва у ония букви, чи-то крайща свършатъ въ обикновени кирилски ръкописи съ кукички.

Извѣстно е, че букви **Т, З, З** иматъ на горните си краища висящи части въ видъ на *остри клинчета* и тия клинчета висятъ о самия крайчецъ на горната напречна линия. Въ нашия надпись обаче, тия висулки се спушкатъ малко по-навѣтрѣ отъ напрѣчната линия и о не въ видъ на остри клинчета, а въ видъ на *тжли зжби*. Това се забѣлѣзва въ всички букви, чо се срѣщатъ въ надписа, а именно въ тритѣ **З**, въ **З** и въ **Т**, та не може да се смѣта като нѣщо случайно, а е нарочно излѣзо тъй отъ рѣката на дълбача, вѣроятно въ зависимостъ отъ материала и сѣчивото, а не че се е искало да се придае особенъ типъ на тритѣ букви.

Впечатление правятъ и буква **М** и **Н**, които съ начертани много шаралапатести. Особено **Н** е тъй широко, че заема почти двойно място, отколкото обикновено, както се пише. При тая буква е за забѣлѣзване и това, че съединителната линия захваща съвсѣмъ отъ върха на лѣвото стълпче и отива надолу дори до основата на дѣсното, когато бихме очаквали да захваща малко по-долу отлѣво и да свърши пакъ малко по-горѣ надѣсно. Впрочемъ такова **Н** се срѣща и въ книжни паметници, както напр. въ Супрасълски Сборникъ.

Двата знака, прѣдназначени да стоятъ единъ въ началото, други въ края на надписа, по несъобразителностъ на дълбача, който не си размѣрилъ добрѣ мястото, съ събрани твърдѣ сглъсено единъ до други, та конечниятъ знакъ дори влѣзалъ

по необикновенъ начинъ, между двоеточието, когато би тръбвало да бъде малко раздалечъ отъ него.

Като вземемъ прѣдъ видъ общиятъ характеръ на буквите въ Цузменовия надписъ, като оставимъ на страна всичко индивидуално и случайно въ него, можемъ съ голѣма вѣроятностъ да приемемъ, че този надписъ происхожда отъ епоха между XII и XIII вѣкъ, т. е. че той съ старината си не отива по-далекъ отъ XII вѣкъ, нито по-късно отъ XIII.

За етимологията на самото име **Цузменъ** нѣма да говоря, понеже ми трѣбватъ още нѣкои данни, за да мога да подтвѣрдя една своя мисъль. Обикновено се мисли, че **Цузменъ Севастъ** е билъ куманинъ, то може да е истина, но това не би му прѣчило да носи славянско име, и ако нѣма други доказателства, а само чудното му име, то едва ли би оправдало куманския му произходъ; защото името **Цузменъ** може да бѫде и моравско и да отговаря на българ. ***Цуздьменъ** или ***Туздьменъ**. Нека се има прѣдъ видъ, че тъкмо въ Чехо-моравия има много имена, въ чийто съставни части влиза думата **чѹжъ** или по чехо-моравски *cuzí*, *cizí*. Но за това другъ пѣтъ¹⁾).

Исторически обяснения върху надписа.

Собственото име *Цузменъ*, ако и да се срѣща въ нѣкои срѣдновѣковни паметници, не бѣше до сега ясно на ученитѣ. Така на примѣръ въ *Actes d' l'Athos*, приложение къмъ томъ XIII на Византійскій Временикъ на *Actes de Zographou* на стр. 12 четемъ: *Marie Tzouménη, fille de l'empereur Jean Comnène*¹⁾. Мария Цусмана въ този документъ съ съмнителна дата и отъ съмнителенъ произх дъ се счита за дъщеря на императора Иоанна Комнена²⁾ (1118 – 1143 г.), защото въ акта се съдѣржа още и слѣдното: *Διὰ τοῦτο καύθ Μαρία ἡ Τζουμένη, γυνήσιος γύρος τῶν εὐβεβετάτων βασιλέων, ἀκούσαβα περὶ τοῦ ἄγιου ὄρους . . . ἐδόθη μοι χώρα ὁ Ἐρισσός . . .* А споредъ другъ зографски актъ отъ 1267 г. Мария Цусмана е била баба (*μάμη*) на Никифора Патралифа, който произхождалъ отъ западноевропейско рицарско сѣмейство, което било установено на постоянно мястоожителство въ тракийската областъ, около крѣпостта

¹⁾) Горната палеографическа бѣлѣжка върху надписа написа г. професоръ Б. Цоневъ, за кояго редакцията изказва своята благодарностъ.

²⁾) До такъво заключение дошли издателитѣ на Зограф китѣ актове, защото въ единъ отъ тѣхъ намираме: *Διὰ τοῦτο ὑπέρσηψε καὶ ἡ βασιλία μου συγγένεια εἰς μητριόνυμον τῷ ἀγιοκοινῆτῷ βασιλέῳ πάλλων προπλάτων, Ἀλέξιον, Μαριούσιον καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου πυροῦ Μαρούνὴν βασιλέως καὶ τῆς ψυχῆς μου* (стр. 14).

²⁾) Върху този документъ ни обѣрна внимание г. Йорд. Ивановъ, за което му благодаримъ.

Димотика¹⁾. (*ηγονν τὰ τοῦ Πατραλείφα ἐκείνου καὶ τῆς μάμιης αὐτοῦ τῆς Τζουσμένης. Actes de Zographou p. 17*). И още: апъ тѣс мамието тоу Петралеіфа екенову иудоу Никофороу иудаас Маріа тѣс епикеллеменето Тзумсмена. Мария Цусмена е подарила нива на българския зографски манастиръ, които се намирали около Иерисо при светогорския провлакъ. (*Περὶ τῶν χωραφῶν τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ιεροπόο διακεψένων τῇ τοῦ Προαύλακος τοποθεσίᾳ. Ibid. p. 19*). Пита се, за какво е било прикачено на Мария Комнена, която е била (*γυνήσιος γόνος*) чиста рожба на благочестивитѣ царе, още и прозвището Цусмена, което не е никакъ византийско! Може само да се допустне, че тя е била оженена за нѣкой чужденецъ, който е можалъ да има голѣмо значение въ византийската империя и трѣбало да се направи такъва жертва. Принцесата пъкъ отъ своя страна съ гордостъ приела варварското просвище Цусмена. Понеже името на Цузмена не звучи на славянско, като на пр. Каменъ, Любенъ, Младенъ, Сребренъ, Стаменъ, Стоименъ и пр., а сѫщо се знае, че прѣзъ XI и XII в. византийската империя имала нѣколко пжти разправии съ печенегитѣ и даже бащата на Мария Цусмена, Иванъ Комненъ, прѣзъ 1122 г. разбилъ печенегитѣ, които бѣха нахлули въ Тракия, и слѣдъ туй голѣма часть отъ тѣзи пѣлчища бидоха настанени изъ юго-западната България; при туй извѣстно е още, че печенежкиятъ военачалникъ Кегенъ е постѫпилъ даже и на византийска военна служба, то прѣдъ видъ на всичко туй може да се допусне, че Мария Комнена—Цузмена трѣба да е била оженена за нѣкой печенежки водителъ, който указалъ важна услуга на Византия. Дали нашъ севастъ Цузъменъ се е намиралъ въ нѣкакви роднински връски съ сѣмейството на принцесата Мария Цусмена или пъкъ тукъ имаме случайно съпадение на еднакво звучащи имена, не можемъ да кажемъ нищо съ положителностъ, защото свѣденията ни сѫ съвсѣмъ оскаждни.

Друго неясно извѣстие за името Цузъменъ намираме въ хрониката на Никита Хониата, който е писалъ прѣзъ 1204—1210 г. Тамъ четемъ: *Τὴν δὲ πόλιν εἰσιόντα κατέχειν βλάχον τινά, Ἐτζυῖσμενον τὴν κλῆσιν, φρονοῦντα τὸν Πρόβακον καὶ ὅσα τῶν ἐκεῖδι τῷ Ιωάννῃ κατήκοα.* Nicet. Choniat. p. 818. Възъ основа на извѣстията на Никита отъ Хонъ г. К. Иречекъ писа: „Въ сѫщото врѣме (1205 г.) Шишманъ (*Ἐτζυῖσμενος*), намѣстникъ на Калояна въ Просѣкъ, отгдѣто прѣди малко билъ изгоненъ Стрѣзъ, възползуванъ отъ отсѫтствието на краль Бонифация, обсадилъ, — въ съюзъ съ гръцкитѣ граждани — кралица Маргарита въ Солунската крѣпость. Бонифаций прибързалъ да се върне отъ Пелопонесъ и, ако и да успѣлъ да спаси Солунъ,

¹⁾ *Ἐως Πετραλεῖφαι τινες αὐτάδελφοι τέσσαρες, ἐκ τοῦ τῶν Φοάγγων γέροντος ὄρμῳσενοι καὶ κατὰ τὸ Διδυμότοιχον τὴν οἰκησιν ἔχοντες.* Nicet. Choniat. p. 110

нъ тръбало да отстъпи почти всичка останала Македония на българитѣ. Калоянъ още прѣди това занялъ Охрида съ другите градища и кули на западъ, когато нѣмало въ тѣхъ нито латински, нито византийски гарнизони". (Истор. на българитѣ, стр. 316 българ. изд.).

Отождествяванието на *Τζυσμένος* съ Шишманъ не отговаря на фонетическите правила. Византийските автори името Шишманъ обикновено пиеватъ *Σούσμανος* или *Σύσμανος*. Ако се ржководимъ по фонетическите правила, то отъ *Ἐτζυσμένος* можемъ да очакваме **Цусменъ** или **Чисменъ**, защото *Е* въ началото на думата се смѣта за прѣставка, а *ос* е окончание. Тъй че въ този случай неможе никакъ да се очаква Шишманъ, както се приемаше досега¹⁾.

Възъ основа на историческите извѣстия отъ врѣмето, прѣзъ което е живѣлъ и дѣйствуvalъ Цузъменъ, можемъ да поправимъ и допълнимъ старото изложение на г. проф. К. Иречека както слѣдва: Прѣди Цузъменъ да се е настанилъ въ срѣдна Македония, като български управител, полунезависимиятъ византийски владетелъ Добромиръ Златевъ, или Златановъ, или умалително Златковъ (*Χρύσος*), владѣтелъ крѣпоститѣ Струмица, Просѣкъ съ околноститѣ имъ.²⁾ Добромиръ отначало признавалъ върховната власть на Византия, нъ поради недовѣрието спрямо него, затуй че той по сенѣ съчувствувалъ на царь Петра и Асъна I—прѣзъ борбата за независимостъ съ Византия — билъ затворенъ, нъ скоро билъ освободенъ, защото далъ клѣтва за вѣрностъ, (*εἴτα διόσας ἀπολύεται τῆς*

¹⁾ Сжшо и името на легендарната дѣщеря на българския царь Самуиля, която Diocleas нарича „Kosara“, не е правилно транскрибирано и даже се смѣта отъ ученицѣ за не славянско име. (Kosara nicht slawisch bei Diocleas). (Const. Jireček, Geschichte der Serben, p. 206). Нека забѣлѣжимъ, че и до днесъ въ цѣла централна Македония христианското име Константинъ между българитѣ се съкрашава въ Коcho и Коцо, а женското Константина въ—Коца, частичата *ra* трѣбѣ да се смѣта за приставка. Въ Охридъ и днесъ има семейство Коцарь или Коцаре—евци—еви, както и Коцо—евци. Тъй че Самуиловата царска дѣщеря, която е била омжжена за черногорския пленникъ, князъ Ив. Владимира, се наричала „Коцара“, а не Теодора. Разпространеното срѣбско женско име *Kosara*, почива на фалшива почва.

²⁾ Г-нъ проф. К. Иречекъ името *Χρύσος* сближава неправилно съ Хърсь. Той пише: *Хρύσος* slaw. Chrys, Ortsname Chrysovo; vgl. den russ. Gott Chors bei Nestor (Geschichte der Serben, S. 285 Апт. 4) Межкото собствено име *Хръбъсъ-овъ* е гръцки букваленъ прѣводъ на българското Златанъ или Златко, което и до днесъ се срѣща като честоупотрѣбително име въ срѣдна Македония и България. Въ старитѣ наиметници намираме името **ЗЛАТА**: Молищета Serbica с. 12 женското пѣкъ име Златка или Злата е по гръцки *Χρυσή*; то се срѣща и до днесъ между гръцкото население въ България. Името Сребренъ е *Χρυσός* Аргиръ; а Звѣзданъ е *Χρυσός* Стерио или Щерий женското име Любъ е *Λυδίη*, и сега употребително въ Станимака. Името *Εὐεξία*, е Блага, то се срѣща по нась и въ формата Сева. Въ статията църковни старини (Извѣст. на Българ. Археол. Друж. томъ II св. 1 стр. 33) собственото име е взето за сѫществително „благочестие“, поради което и прѣводътъ на написътѣ е погрешенъ.

φυλακῆς καὶ εἰς τὸ οὐρανόπιλον τῆς Στρουμίτζης πέμπεται. Nicet Choniat. p. 644), та му се повърнало струмищкото капитанство, Нъ понеже наново започналъ да прѣдприема грабежни походи къмъ Съресь и по течението на р. Струма, то самъ императорътъ Алексий III се принудилъ да се отправи отъ Кипсела, кждѣто се намиралъ сборниятъ пунктъ на византийската армия, съ войскитѣ си срѣщу Златкова за да го залови и накаже. (*Ἐλεύθερον δέ συλλαβεῖν τὸν Χρύσον προδέμενος ἢ γοῦν ἀγαθόντα τῷν ἐκδρομῶν ἃς ἐποίει λαθραίως τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ τὸν Στρουμόνα χωρία.*)

Нъ военното прѣдприятие излѣзло не сполучливо, та императорътъ се принудилъ да сключи миръ съ Христа и да му даде за жена роднината си, дъщерята на протостратора Маноила Камица, съ намѣрение да го привърже къмъ себе си. Добромиръ Златковъ обаче на ново измѣнилъ на императора, нъ тозъ пжътъ заедно съ тъста си Камица. Тѣ завладѣли Битоля и Прилепъ, (*Ἐδμαρῶς οὖν Πελαγονίαν χειροῦνται καὶ φαδίως ὀλάγονται Ποιλατον.* Ibid. p. 708); опустошили и ограбили Тесалия, Еллада и Пелопонесъ. Императорътъ тогава съ обѣщания наново успѣлъ да привлече на своя страна Добромира, като го оженилъ за своята внучка Теодора, която по прѣди била сгодена за Иванка, убийцата на Асъна I. Сега вече императорътъ съ измама заловилъ Добромира Златковъ и му отнель Струмишкитѣ владѣния. А съ българския царь Калояна Алексий III. сключилъ миръ 1201 г., *Τότε δὲ καὶ τῆς Στρουμίτζης (ὁ βασιλεὺς) ἐκφάτησεν, ἀπάτῃ κατατίθα τὸν Χρύσον περιελθόντας τὰς ζώδια Ιωάννη πλογδὰς ἐξεπέρασεν.* (Ibid. p. 809.¹⁾) Византийската титла на Добромира Златановъ изпърво е била *κεφαλής* или *κεφαλότης* по старобългарски **КЕФАЛИЯ**, войвода, на латински *capitaneus*. Областта, която той владѣелъ, отъ административна гледна точка се наричала по гръцки *κεφαλατικὴν* т. е. капитанство. Дали по подирѣ Добромиръ е получилъ по високо звание, не ни е извѣсно. На Добромира Златевъ трѣба да се гледа като на остатъкъ отъ българскитѣ традиционни мѣстни властелини, които признали византийската властъ още при покоряването на българската държава отъ импер. Василия Българоубиеца.

Едва прѣзъ врѣме на обсадата и щурмуването на Цариградъ отъ Латинитѣ или „франkitѣ“ (априлъ 1204 г.), царь Калоянъ се възползвалъ отъ общия смутъ и успѣлъ да завладѣе византийските области като започналъ отъ софийската планиска област до Тесалия. По туй врѣме паднали въ български ржцѣ градоветѣ: Призрѣнъ, Скопие, Охридъ, Про-

¹⁾ Изложението на тѣзи събития отъ г. Т Успенскій въ съчинението *Образование втораго Българск. Царства*, не издържва критика. Неправилно схваща много нѣща и Д-ръ Н. Ридоющи въ срудията си: О неким господарска престола Просека на Вардару. Патопис кн. 250 стр. 13

съкъ, Беръ и пр.¹⁾ Цълата Микедонска земя била тогава останена подъ управлението на Цуйзмена, който се настанилъ въ гр. Просъкъ, като най важенъ стратегически пунктъ въ централна Македония.²⁾ *φρουροῦτα τὸν Προσάκον καὶ ὅσα τῶν ἔκειθι τῷ Ιωάννῳ κατήκοα*). Тъй че, Цуйзменъ се явява тукъ като български владѣтель на македонските владѣния едва къмъ 1204 г. подиръ Добромира Златевъ; а българскиятъ севастократоръ Стрѣзъ отъ крѣпостта Просъкъ е управлявалъ „*половината отъ българското царство*“ слѣдъ напусканието на Цуйзмена, който прѣзъ II-рата половина отъ 1205 г. съ българските войски въ Македония, се отправилъ за гр. Солунъ, на помощъ на грѣцкото население срѣщу латинскиятъ солунски кралъ Бонифаций, който тогава обсаждалъ въ Пелопонесъ гр. Навплионъ. На помощъ на Цуйзмена накоро съ многобройна войска пристигналъ отъ Мраморно море и царь Калоянъ, който завзель гр. Сѣресъ. И до като българските войски съ помощта на грѣците се мѣчели да привзематъ солунския акрополъ (градътъ билъ вече завзетъ) набѣрзо пристигналъ Бонифаций отъ Гърция и заставилъ българите да снематъ обсадата и да отстѫпятъ отъ града. Царь Калоянъ на бѣрзо се оттеглилъ въ гр. Беръ, който билъ негово владѣние, и оттукъ се опжтилъ и завладѣлъ останалите тесалийски крѣости, които принадлежали на Бонифация.³⁾ (*Ο δὲ γη Ιωάννῳ κατὰ πᾶσαν ἀδειαν ἐς Βέρροιαν ἀπειστι, καὶ τὰς λοιπὰς πόλεις ὅσαι μαριεῖσθι υπέκυπτον ἑαυτῷ προσῳχεῖσεν.* Nicet. Chon. p. 819.)

¹⁾ Д-ръ Радоичић, погрѣшно приема, че Просъкъ билъ изгубенъ отъ Византия прѣзъ 1201 г. „И склонио (Алексиј III) с калојаном мир (1201) и за кога је Хрис изгубио Просек и у град је био намештен војвода Калојанов Шишман, који се прославио заузевши варош солунски 1205 г. и обсадајући тврђаву његову.“

²⁾ Нѣколцина византийски писатели отъ XIII и XIV в. високо сѫ цѣнили стратегическото значение на Просъкъ; той господствувалъ на Солунския путь отъ сѣверъ, а сѫщо и на путь отъ западъ. Миналата година даже и сърбите, за да запазятъ западна Македония, се укрѣпиха пакъ тамъ само, че малко по на сѣверъ.

³⁾ Проф. В. Златарски въ ректорската си рѣч: „*Грѣко-български съюзъ прѣзъ 1204/5 г.*“ София 1914 г. неточно излага редица отъ тогавашните събития. На стр. 7 той пише че „още до като вървѣла обсадата на Цариградъ отъ крѣстоносците (1204 г.) и основите на византийската империя се рушили отъ вѫтрѣшни и външни удари, Калоянъ сполучилъ да завземе византийските владѣния на западъ отъ София до Тесалийската граница.“ А пѣкъ на страница 16—17 си противорѣчи като казва: „По путь си на западъ Калоянъ завладѣлъ Сѣръ и сполучилъ да обсади Солунъ (?!) (Г-њъ професоре, градътъ Солунъ падналъ въ рѫцѣтъ на Цузмена, военоначалникътъ на Калояна, който дошелъ съ български войски отъ Просъкъ, а оставилъ въ латински рѫцѣ само акрополътъ сегашното Йедикуле. Тъй схваща този въпросъ даже и Д-ръ Н. Радойчичъ). По нататъкъ продължава г. проф. „но пристигналиятъ накоро Бонифаций го накаралъ да снеме обсадата и да отстѫпи отъ града. Тогава българите 1205 г. се прѣснали по македонските градове, които Бонифаций не се осмѣлилъ да защити и Калоянъ се възползувалъ отъ това, че всички градове били съставени безъ гарнизони и сполучилъ окончателно да закрѣпи властта си въ

Като се вземе въ внимание всичко до тукъ изложено може да се направи заключение, че *севастъ Цузъменъ*, който се споменува въ нашия надписъ не е могълъ да бъде зетъ на византийския императоръ, защото споредъ тогавашните дворцови византийски обичаи, тръбала е да носи много по-висока титла отъ онай на севастъ, която се давала и на недотамъ влиятелни лица. По същето съображение тръба да изключимъ и тождеството на Цузмена, въ зайчарския надписъ съ Цузмена военачалникъ на царь Калояна, който управлявалъ крѣпостта Просѣкъ заедно съ голѣма частъ отъ Македония, тъй като управителите на обширни земи се величали съ много по-високи звания отъ онова на севастъ. Замѣстникъ на Цузмена въ *Просѣкъ* е билъ *севастократоръ Стрѣзъ*.

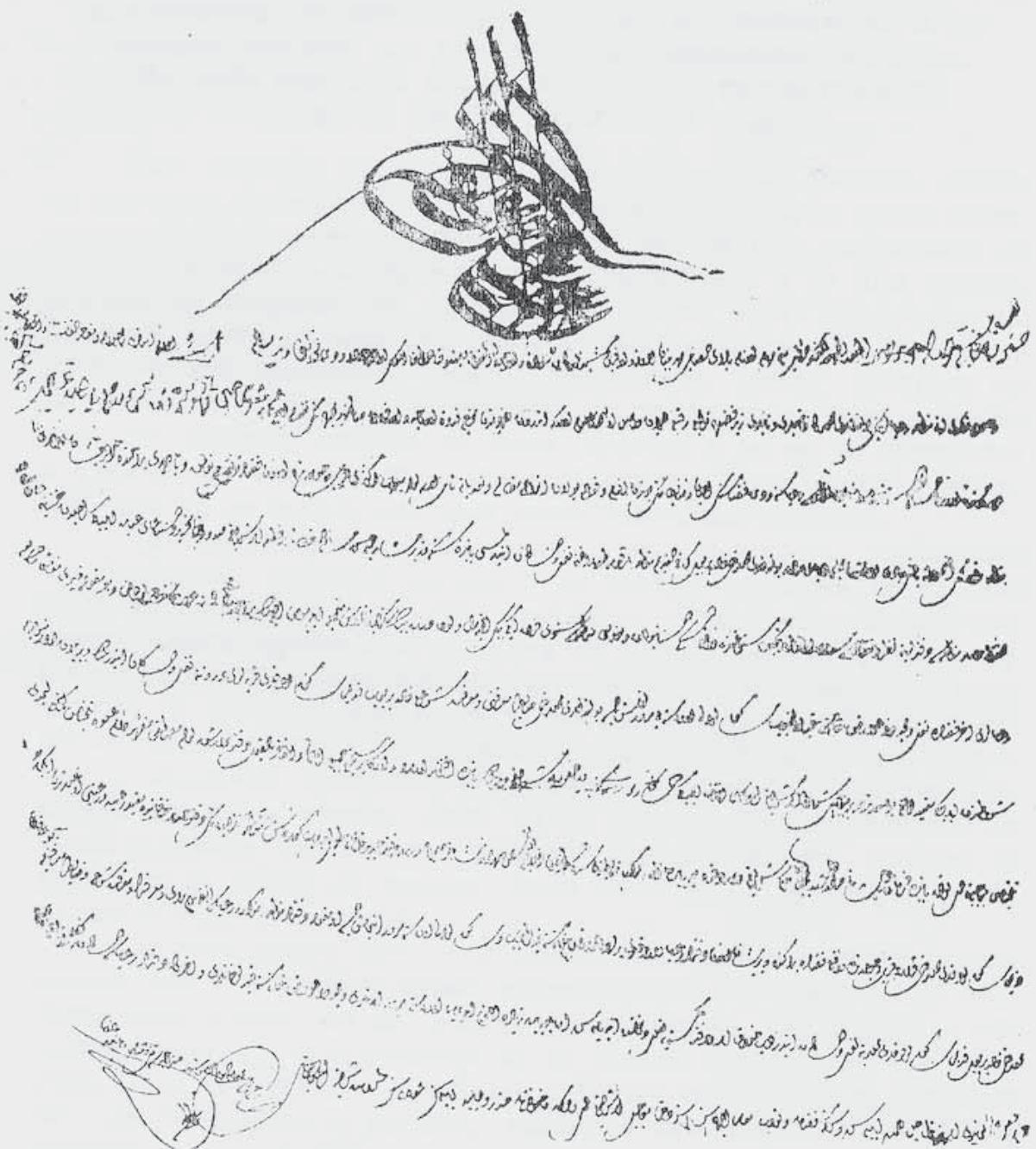
Що се отнася до националността на Цузмена, то споредъ Никита Хонията, той е *влахъ* (*βλάχος τὸ γένος*). Но за тоя писател и царь Асѣнъ и Добромиръ Хрисъ сѫ власи, при все че на последния името звуци чисто славянски. Изглежда, че Никита е твърдѣ малко компетентенъ да говори по отношение националността на „*мизийските народи*“. Не бива да се забравя и куманскиятъ елементъ въ България по онова врѣме. Както е известно даже самиятъ български царь е билъ ожененъ за куманка; конницата на българската армия се рекрутирала главно отъ кумани; военачалникъ при втората обсада на гр. Солунъ отъ Калояна е билъ куманинъ Манастра. Тъй че *севастъ Цузъменъ* споредъ нась можелъ е да бъде или печенегъ или куманинъ.

Македония.“ Два пъти ли Калоянъ привзвимъ крѣпостите въ Македония? Г-нъ проф. Василий, не си противорѣчите, нъ излагайте събитията по точно и въ по научна форма! Слѣдъ туй тръбва да знаете, че тогава и Константинополскиятъ патриархъ избѣгалъ въ България. Г-нъ ректоре, ний ли тръбва да ви посочваме документи по тия въпроси. Ний не можемъ да приемемъ, че прѣзъ 1204/5 г. могло е да се сключи съюзъ между българската държава и нѣкои гръцки градове, които били подчинени на латинитѣ. Задружното дѣйствие между българи и гърци срѣщу латинитѣ може по скоро да се нарѣче *съглашение* отколкото *съюзъ*, защото гърцитѣ приемали да признаятъ Калояна за свой царь, защото тѣ нѣмаха вече своя държава. Освѣнъ това не само гърцитѣ отъ тракийските градове били *съгласни* да признаятъ българския царь за свой *vasilevъ*, както вий твърдитѣ, а и ония отъ македонскиятъ градове. Както видохме, солунските гърци помагали на българитѣ. Същото правили и гърцитѣ на гр. Сѣръ и гр. Беръ; всички тѣ спадали въ Македония а не въ Тракия.

* * *

Два берата, дадени на гр. Прѣславъ отъ султанъ Махмудъ II (1808—1839 г.).

Настоящите два берата още прѣзъ турско време се намирали въ кижата на видния прѣславски житель Господинъ Йовковъ, Тѣ сега сѫ подарени на археологическото дружество въ Прѣславъ и се

пазятъ въ музея му. Върху значението на тѣзи берати както и на самия дервентъ, който се споменува въ берата и лежалъ на пътя

за Цариградъ, ще се обнародва въ една отъ слѣдните книги на „Минало“ специална студия, въ която ще се посочатъ старитѣ пжтища и проходи, които сѫ имали непосрѣдствена връзка съ този дервентъ на стария гр. Прѣславъ.¹⁾

Султанъ Махмудъ II.

Всемогжшъ и августейшъ на цѣлата вселена, всеведжшъ, съвършенъ, самостоятеленъ, подпора на царството и основенъ стълбъ на щастиято на славното царство.

До тебе по настоящемъ видински пазитель
везиръ-паша.

Както ти е известно моятъ прославени и велики кадии и сѫдии, които черпили и черпяте огъ менъ добродѣтель и цѣнни наставления, щомъ като пристигне този братъ, който е чисто копие отъ по-добритѣ ми и съвършени прѣдшественици и щомъ ти се вржчи този братъ съ слѣдното съдѣржание, съ което съмъ помоленъ отъ покорнитѣ раи на видински санджакъ, мѣстностъ подвѣдомствена на Ески-Истамболъ съ царски височайши братъ, за да ти заповѣдамъ: тѣй като аянитѣ и забититѣ (пазители на обществената безопасностъ) немогли да понесатъ и прѣкратятъ вършенитѣ звѣрства и всевъзможни изтѣпления върху райтѣ и послѣднитѣ (раята) сѫ били принудени да напуснатъ своите аяни и сѫ се прѣселили въ близките села и околности, които се намиратъ зарегистрирани въ *царската регистрация* (хазиней амире), означенитѣ мѣста въ никополски санджакъ, подвѣдомствени на Ески Истамболъкъ, които мѣста сѫ давали (приходъ) 42 хиляди акчета въ натура и 14800 акчета въ брой, то на тебъ везирю велики заповѣдамъ, щото поменатитѣ раи да ги настанишъ на мѣстата, кѫде то си бѣха попрѣди, за да се запази горния приходъ (отъ никополските аяни) и да не се накърнятъ интереситѣ на аянитѣ. Ако нѣкой отъ райтѣ сѫ настанени и сѫ живѣли повече отъ 10 години на едно и сѫщо мѣсто, да се оставатъ, въ случай че желаятъ да останатъ, а другитѣ да се настанатъ въ старитѣ мѣста по силата на закона и височайшата ми заповѣдь.

Щомъ получите тоя указъ (братъ), ще дѣйствувате възъ основа на заповѣдъта ми.

Отъ горѣпоменатия забитъ (управителъ), да потърсишъ и видишъ въ оригинала на крѣпостниятъ актъ съ турата, ония които сѫ избѣгнали и сѫ прѣснати, дали дѣйствително заедно съ синоветѣ си сѫ зарегистрирани като раи и, ако сѫ такива и сѫ нестанени въ новитѣ мѣста и не сѫ изминали 10 години, дигни ги отъ тамъ и на законни основания настани ги на старитѣ имъ мѣста безъ да ги зарегестровашъ (повторно). Ако на тѣхнитѣ мѣста искатъ да се настанатъ други и тѣ претендиратъ, че иматъ права на земята, то по начинъ

¹⁾ На г. Йорданъ Господиновъ редакцията изказва своята благодарностъ, че ѝ остави бератитѣ на разположение.

безъ да се оскърбляватъ послѣднитѣ, да се даде прѣдимство на избѣгналитѣ раи, като се настанатъ на старитѣ имъ мѣста.

И ви, които сте наиби и кадии, както и горнитѣ мои вѣрни служители и ви да се съобразите съ заповѣдъта ми и да се прѣдпазвате отъ грѣшки, които могатъ да бѫдатъ противни на постановлението ми. Така да знаете и на свещената ми грамота дадете довѣрие.

V мѣсецъ сеферъ 5-й 1233 г. или 1817.

Прѣвель: Ил. Коцаревъ.

Султанъ Махмудъ II.

Всемогжшъ и августейшъ на цѣлата вселена, всеведжшъ, съвѣршенъ, независимъ, подpora на царството и основенъ стълбъ на щастието на славната империя.

До тебе славний ми везиръ-паша, силистренски валия и мждри шуменски кадия.

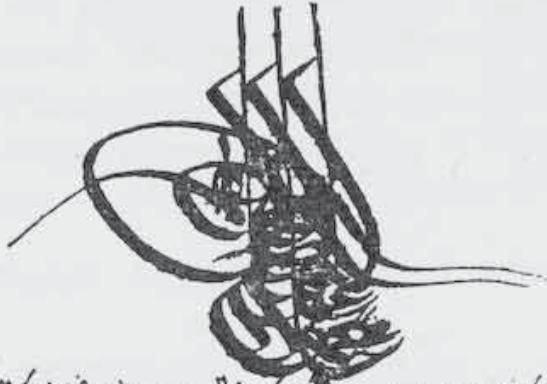
Като достигне до васъ тоя мой височайши берать, знайте че прочутия аянинъ Салихъ Зааде е подаль прошение, въ което казва, че аянитѣ отъ шуменската каза искатъ данъци отъ населението на Ески Истамболъкъ и околноститѣ му, шуменско, и съ това ставатъ причина за разорение на казаното население и за запустяване на дервента, който се пази отъ сѫщото население, до като, по силата на единъ мой височайши берать, послѣдното, срѣщу услугитѣ му за пазене на проходитѣ (дервентитѣ) би трѣбвало да бѫде освободено отъ военитѣ данъци, да носи оржкие и да не се притеснява и измѣчва съ искането на въпроснитѣ данъци. Като заявява горното, той иска да се издаде повгорно моята височайша заповѣдь.

По поводъ на това разгледаха се запазенитѣ въ дѣржавното ми съкровище регистри, въ които се намѣри записано, че въ село Ески Истамболъкъ има 121 мусулман и християни дервентчии, които пазатъ проходитѣ на пжтя по рѣката Голѣма Камчия, понеже проходитѣ на Камчийския пжтъ сѫ опасни и страшни. А населението на казаното село, което е вписано за дервентчийско и което изпълнява възложената му длѣжностъ както подобава, т. е., управлява и надзира проходитѣ и прѣкарва мирно и благополучно дѣржавнитѣ хазни и хората, безъ да се нанесе нѣкаква поврѣда на имота и живота на нѣкого, споредъ дервентчийските условия не трѣбва да се облага съ данъци, нито пакъ да се притѣснява и измѣчва съ искане на данъци.

По този начинъ като се установи, че населението на горѣканото село е отъ старо врѣме дервентчийско и наговарено да пази дервентитѣ и като ми се доложи съ резолюция (деркенаръ) и до-кладъ (такриръ), че е умѣстно да се издаде височайшата ми заповѣдь за да се прѣмахне и забрани всѣкакво вмѣшателство, противно на старитѣ наредби и условия, изладе се настоящия ми височайши ферманъ, за да се дѣйствува споредъ него.

Ти, споменатий ми везире, като достигне до тебе настоящия

ми височайши ферманъ, ще се съобразишъ съ височайшата ми заповѣдъ въ случая, а именно: понеже въ държавнитѣ регистри на съкровището на рѣченото село е вписано като дервентчийско, ще се постараешъ де се прѣмахнатъ и забранятъ притѣсненията и вмѣшателствата, сторени отъ аянитѣ и други, за да не му се търсятъ да-

нъци въпрѣки старата наредба и височайшата ми заповѣдь, щомъ като споменатото население изпълнява както подобава дервентчилъка т. е. управлява, надзирава прохода за безопасно и благополучно минаване. А и ти, спомѣнати ми кадия, ще дѣйствуваши съгласно височайшата ми заповѣдь, като отбѣгашъ отъ всѣкакво противозаконие.

27 мухаремъ 1243 или 8 августъ понедѣлникъ 1827 г.

Прѣвель: Ян. Гелевъ,
Екзархийски Капу-Кехая.

Вл. Розовъ.

Болгарскія рукописи Іерусалима и Синая.

Синайскій монастырь св. Екатерины, Патріаршая бібліотека и монастырь св. Авраамія въ Іерусалимѣ, кроме замъчательныхъ собраній греческихъ рукописей, обладаютъ и значительнымъ количествомъ памятниковъ славянской письменности. Къ сожалѣнію, относительно славянскихъ манускриптовъ Синайской обители наукѣ приходится довольствоваться устарѣлыми, крайне скучными и часто невѣрными данными, извлекаемыми „Изъ записокъ Синайского богоомольца“ (Кіевъ. 1872 г.), а о рукописахъ монастыря св. Авраамія въ литературу не проникало еще никакихъ свѣдѣній. Рукописи Патріаршой бібліотеки, правда, описаны со стороны содержанія проф. Красносельцевымъ достаточно подробно, но онъ не указываетъ, къ какому изводу принадлежитъ языкъ описываемаго памятника. Приводимыя же имъ изъ нихъ цитаты списаны и напечатаны такъ неисправно, что иной разъ могутъ сбить изслѣдователя, довѣрившагося описанію проф. Красносельцева. Поэтому я считаю нeliшнимъ сообщить здѣсь свѣдѣнія о болгарскихъ рукописяхъ, изслѣдованныхъ мною во время моего личнаго посѣщенія названныхъ бібліотекъ лѣтомъ 1908 года.

Начну съ собранія Синайского монастыря. Согласно съ поставленной нами задачѣ, въ немъ настѣ интересуютъ слѣдующіе памятники:

№ 2. Этимъ номеромъ авторъ „записокъ Синайского богоомольца“ отмѣтилъ четвероевангеліе среднеболгарской редакціи, отнесенное имъ къ XI—XII в. Благодаря небрежному храненію греческими монахами славянскаго отдѣла бібліотеки, отъ этой рукописи уцѣлѣло только 23 листа, которые, дѣйствительно, относятся къ первой половинѣ XII вѣка. По счастью, этотъ драгоценный для исторіи болгарскаго языка

памятникъ, повидимому, не погибъ безслѣдно. Еще въ монастырѣ я замѣтилъ замѣчательное сходство начертанія буквъ въ немъ со снимками съ Добропрова евангелія, изданными Ягичемъ. Впослѣдствіи проф. Цоневъ на основанії фотографій, сдѣланныхъ мною съ Синайской рукописи, призналъ тождественность ея съ этимъ евангеліемъ. Рукопись имѣетъ 23 листа. Пергаменъ. Размеры: 21×15,4 снт. Величина столбца 14,5×10. На страницѣ 19—20 строкъ. Высота буквъ 0,3 снт. Уставъ древняго типа. Редакція средне-болгарская. Начало: ~~Б~~ / Бѣ о тщери архисинагоговѣ / ємоу іессъ. и вси дивлѧхъ / са и прѣхавъшоу пакы іссоу / въ кораби на онъ полъ. Сокраса / народъ многъ о немъ.“

№ 19. Октоихъ, XIV в. Бум., 217 лл. Размеры 29×19,6. Величина столбца 22,5×12,5. На страницѣ 27 строкъ. Высота буквъ 0,25 снт. Позднѣйшій уставъ. Редакція средне-болгарская.

Л. 1. Приписки на славянскомъ языкѣ паломниковъ, посѣвшавшихъ Синай. Одна датирована 1622 годомъ.

Л. 2. и Л. 2 об, Сербскія службы. Тутъ же находится и приписка, сдѣланная тѣми же чернилами и той же, повидимому, рукой, „Сию книгу да де гюргъ логоѳетъ гже црце. прѣстѣки / бци горы сїнанскыє. въ да го прости:“

Съ Л. 3-го начинается болгарскій текстъ: ~~Всѧ ве стры~~^{6 7 x x} вѣскры + твореніе / прѣпобнаго ѿца нашаго, юана да-маскина.“

Л. 217. Приписка: „Новамъ ѿтвихъ конецъ сѧ бгѡ трѣ... иже и лваженна / прѣпобнаго ѿца нашаго юа старца. прѣложивша / го изъ греческы въ болгарскы нашъ языкъ. сѧ / избравшо въ стон горѣ аѳонистѣй. и лаврѣ бгено / снааго ѿца нашѣ аѳонасіа: любовіа и же-

лачи́емъ, / и багтия стго дх. прѣложи и исписа книгы,
 ихже / имена зе. тетраевл. празнапл. літоургіј. типи/
 фалтире. Ѹевкарь. мичеж. агіристъ. егосюва. / аѣствицъ.
 Іслака. варлама дороѳеа. патерикъ. / антіш. и на многа.
 сѧчи и прѣдаде ежтвны / и стыимъ црквамъ. болгарских
 зема. и оукра / сїи таќо же икими оутварми цркими. и
 еще / же, мниси и мирстии виси. єлїци бышж троудо /
 люкіемъ симъ подражателе. оукрасиши са дхо / виѣ таќо
 чада црквнаа свѣтоуразнаа. и того / ради, вѣчнаа пама
 іѡаннѣ стаѹцоу. вторым / творцоу, паче же тъзойменитоу.
 іѡ. іѡсифъ. / Ѹевфланъ. космѣ. ихже мѣтвами, настави /
 на на пѣ покааніа. и помлоѹи ны бе, таќо елгъ / и
 члклюбенцъ. . мѣтвами прѣтыж б҃ж и всѣ / стхъ, амінъ:
 ~~~~~ / Сего ради и азъ грѣшии и хоѹдый, и
 послѣ / дніи висѣхъ. и недостони нарѣшиа имѣ/немъ
 иноческимъ, меѡдіе, иже и ѿромона / ок. понждиҳса и
 азъ. в сладки изводж старцовѣ. / и исписа иѣколоико
 книгъ. фалтиреи до. з. / часники. є. литоургіј. д. аѣст-
 вица. г. и на многа. послѣди же изведо сего ѿсмоглас-
 ни/ка изъ агіристъ сладки. и сѧстави его сице до ко/ниа.
 въ немже сж. слоѹжбы вса въ всрени. и / и катаднѣзнаа (!)
 иѣніа и пошила. неизмѣнно, по/кланиа всѣ. и пѣсни
 сладких єулкыж. и бл/говѣстій. а. и миронѡсицъ

на гробныж пѣсни . . моля же въсѣкого. или братіа
моа иноци. / или и мирѣстїи хвлюбїйи., аще доко доидѣ
сѧ / книга. или слѹжїти въ ней, или прѣписовати. / и
обращете неисправленно по слакомъ оумоу / моему. не
понашажше зло слашите. да и вы / мъздж прїимете, и га
ба. дајшаго мѣтвы / молащимса и блѣща лѣта пра-
ведныхъ. / и помѣнѣте, таќо никтоже въ члкохъ има / съ
врѣшеное. тачиж єдинъ бѣ. и твоу / слава въ вѣкы
вѣковъ, / аминъ.

№ 20 Октоихъ (параклиникъ), XIV в. Та же бумага, тотъ же почеркъ, тотъ же языкъ, что и въ № 19. Всего 239 лл. Размѣри 29,5×19,5 снт. Величина столбца 22,5×12,5 снт. На страницѣ 27 строкъ. Высота буквъ немнога больше 0,2 снт.

Л. 1. „Начало съ бгвмъ + стго парл / клитика. не-
возвращено прѣмѣж въ скж / слѹж’еж осмогласнику . .“

Л. 238 Приписка: „Нови моу осмогласникъ, ежтвныи
конецъ. / и сего написахъ. меѳодіе іеромонахъ . .“

Л. 239 и 239 об. службы на средне-болгарскомъ языке,
писаныя другою рукой.

№ 22. Богородичникъ, XIV в. Бум., лл. 159 съ текстомъ
и 2 пустыхъ. Почеркъ и языкъ другихъ рукописей Меѳодія.
Размѣры 29,6×19 снт. Величина столбца 22,4×12, 5 снт.
На страницѣ 26 строкъ. Высота буквъ 0,2 и 0,25 снт.

Л. 1. Бгородичник съ вгв прѣстыа бцж. w / гла-
совамъ. въ сѫботж верж . . / кану прѣстѣи бци гла а.

Л. 158 об. Приписка: „† Ги іисѹ Хе снѣ вжии, по-

милъи ма грѣшнаго . . . / хвалж ти принашаж оубогый,/
Бѣ помлоуи ма . . . , Мѣодіе а іеромона: ~“

На слѣдующихъ листахъ имѣются приписки на славянскомъ языке паломниковъ, посѣщавшихъ Синай. Одна изъ нихъ датирована 22 мая 1622 года.

№ 23. Тріодь, XIV в. Бум., лл. 393. Величина 28×18 снт. Размѣры столбца 21,5×13 снт. на страницѣ 28—29 строкъ. Высота буквъ 0,25 снт. Позднѣйшій уставъ. Издѣлье средне-болгарскій. Надъ рикошию трудились одновременно два писца. Почеркъ одного изъ нихъ выглядитъ много старше, чѣмъ почеркъ другого. У обоихъ встрѣчается иногда Ѱ вм. Ж; въ младшемъ почеркѣ эта черга встречается значительно чаще, чѣмъ въ первомъ.

Л. 1. Пѣниа т҃ричнаа иже пемъ въ вѣликый по.

Л. 393. Приписка: ѿ сине ѿ свѣтла моего, сианіе. ѿ сина ѿ син / мое к тѣку желаніе. Иже въ ѿгни неопалима съблуде се. съблуди ме / ѿ ѿгни вѣчноющаго. Сѣрьскы та́ковъ митрополитъ послал сие книги / въ синаю. и приложи е прѣти дѣк / мѣри. Еже и по имени писана выше/ зѣ соугоуkenъ трипѣсници и часословъци, / патиръ. и чтеніе златоустово. та́ко да ю ѿкрѣшоу въ ча вѣзаніа грѣховъ / избавителницау вакоупѣ и прѣста/телницау. и млю въсѹ братию срѣбле / вакоупѣ и грѣке симъ книгамъ неiemк / лемымъ быти ѿ дома прѣчиie дѣы / до вѣкы. кто ли дрѣзне ѿети сие. / съ сномъ іеи Хмъ соудъ да имать ами / въ лѣто ѿвѣніи индиктии. ги / црѣвоющиимъ въ на благочестивъ / црѣмъ стефANOУ-ЧРЕСОУ, и матері его / монахінелесаве. Слѣдовательно, ру-

копись уже въ 1360 году была подарена Синайскому монастырю.¹⁾

№ 24. Пентикостарь, XIV в. Бум., 303 лл. Величина $29,5 \times 20$ снт. Размеры столбца $22,5 \times 14$ снт. На страницѣ 29 и 32 строки. Высота буквъ 0,2 снт. или немнога болѣе. Писанъ на той же бумагѣ, что и № 23, тѣми же двумя руками. Языкъ обоихъ писцовъ отличается тѣми же особенностями, что въ предыдущей рукописи.

Л. 1. Запись одного изъ паломниковъ, бывшихъ на Синаѣ, датированная 4-ымъ февраля 1622 года.

Л. 3. „*Иже въ сты ѿца ишего, іва злѹстаго на схѹ по / целовѣ . слв. оучителне . . / Иже кто егочтии и еголюбивъ . да наслади / тъсє доброго инашнаго т҃ржьства“.*

Л. 4. „*Всѧк ве стго и праведнаго / к лазара“.*

Л. 273. Та же запись, что и въ № 23 „*ѡ сина ѿ свѣтла моего сина / ние . ѿ сина и сило моє / к тѣкѣ желание и. т. д.“* Орѳографія только нѣсколько иная.

Л. 373 об. Та же запись въ греческомъ переводѣ.

№ 25. Миней праздничный, XIV в. Бум. 261 л. Величина $26,5 \times 20$ снт. Размеры столбца 20×14 снт. На страницѣ 27 строкъ. Высота буквъ 0,3. Писанъ двумя руками одного времени. Во второмъ почеркѣ число строкъ то же, но размеры столбца $21,4 \times 14,2$ и высота буквъ 0,15 снт.

Л. 1. „*С єгмъ пѡчин / ємъ . миней / Іисем гѡдиш . и др жиь . в сегѡ (л?) єдз . ѿ . дз / мца се . д мца . авгѹ“.*

Л. 261 об. Рукопись Обрывается на службѣ Пребраженія

¹⁾ Горната приписка е обнародвана и отъ Л. Стаяновича въ I том. на „Записи“ № 116. Нѣ публикацията не е напълно точна. Тукъ става дума за царь Стефана Уроша, синъ на Стефана Душана, роденъ отъ българската царкиня Елена, която следъ смъртъта на мжжа си Ст. Душана се покалурила и още прѣзъ 1360 г. вече се именувала Елисавета.

Господня словами: „пре^вразисе прѣдніи^и. лоучами прѣ-
свѣтл^ии“.

Миней содержит службы и болгарскимъ святымъ:
л. 44 об. „въ ^дк^и (октября) прѣпо ^дкны . паткы“, 5 / об.
„въ ^дк^и (октября) прѣпо ^дкнааго ^нц^а ншго ^нва . рѣ / лъс^акааго“,
88 об. „въ ^дк^и (ноября) 8спеніе ст^аго . и праве / днааго Ми-
хайла воина . Его же моші / лежжть въ трьнов ст^ай па-
триарх^а“. Кромъ того, на л. 184 находимъ: „въ . д^и . дн^ь.
(февраля) ст^аго . кирила . фило^афа . нц^а . . . / нш^ге костантина
и ст^аго марітина . и / ст^аго кирила:—/ въ лѣ . с. т. о. г. в.
съз аниа въсего мирад^а“.

№ 28. Миней (май—августъ), XIV ст. Бул., 274 л. Величина 28,8×20 ст. Размеры столбца 20×13 сант. На страницѣ 27—58 строкъ. Высота буквъ 0,2 и 0,25 сант. Рукопись сербская, только на л. 272 (бумдго и почеркъ тоже XIV в.) находимъ отрывокъ службы первомуученику Стефану, средне-болгарскаго извода.

№ 36. Толкованіе евангельское, 1770 года. Бум. лл. 408.
Величина 21,6×15. Размеры столбца 15 (16)×9,5 (10,5).
Число строкъ на страницѣ весьма неодинаково — отъ 18 до
23. Высота буквъ также измѣнчива. Поздній полууставъ.
Орѳографія русскихъ пизводовъ, но прорывющеся иногда
смѣщеніе надежей и приписка показываетъ, что писецъ былъ
болгаринъ.

Л. 3. Изволениемъ ѿѧ и спопешені / емъ сна, и со-
вершениемъ стагу / дха. Преписахъ изъ греческаго / извода
сие тлжкованіе Гнлское, / въ второю илю по всѣхъ стыхъ, /

¹⁾ Горѣнаведениятъ празниченъ Миней отъ XIV в. има особено значене за насъ, тъй като въ него се съдържатъ службите на нѣкои видни български светии. Желателно е, Синодътъ или Академията ни да се погрижатъ за точното конструиране на българските светии, които трѣба да бѫдатъ издадени, като най стари отъ досега известни. (Б. Р.).

ДАЖЕ ДО НЕДѢЛЫ ЗАХХЕОВА, / єЩѢ ІМѢЕТЪ И Г҃, СЛОВА ІНДѢ,/ АВШЕПОЛЕЗНАА ЗЛАТОБСТОВИ, / И В ПОКАЛНІЕ; И В ХРІАНСКОЕ/ ЖІТІЕ; И В СТРА БЖІЙ; И В СДЕ / СТРАШНОЕ; И В МИЛО-
СТИЮ; / И КАКО СТОАТИ ОУ ЦРКВИ; / И В ДОБРД И ЗЛА ХО-
ТЕМІЕ; / ПРЕПИСАХЪ АЗЪ СМИРЕНЫЙ, И / МНОГОГРѢШНЫЙ, НИ-
КИФОРЪ / МОНАХЪ, ВЪ СТЫЙ ВБЫТЕЛЪ / РІЛСКИЙ, ВЪ ЛЕТО,
1798, / МЦД / об. МЦД Ноемвріа, А ДЕНЬ . ПРЕ ІГРѢ / МЕНА
КУРЖ ВЕНІАМІНА ІЕРОМОНАХА, / И ПРЕ СКЕВОФІЛАКА КУРЖ ІВСІФА,
ІЕРОМОНАХА ЧИТГШІИ, ВЦЫ И КРА / ТІЛ, АШЕ ВБРѢШТЕ НЕЧТО
ПО / ГРЕШЕНО, ИСПРАВИТЕ МОЛИМСА; / И НАСЪ ПОМИНАЙТЕ ВЪ
СТЫЙ ВАКИ / МОЛІТВЫ, ІАКВ ДА И ВЫЕ ВБРѢ / ІШТЕ МИ-
ЛОСТЬ ВЪ ГДА НАШЕГО / ІНСА ХРТА; ВЪ ДЕНЬ СВДНЫЙ, /
АМИНЬ.:~

Л. 406. „Конецъ, и вгѣ слава.:~ / 1770, мцд ноем-
вріа, А ~ / никифоръ грѣшный рвкою.:~“

Ізъ другихъ приписокъ им'яютъ значеніе для указанія
судьбы рукописи слѣдующія:

Сина книга / твакованіе / євангелск8 / на / Ѹевклита /
ієромонаха / рілскаго / монастра / 1780 (л. 5—13) и „АЗІ
Харитонъ монахъ рілскій / положилъ си е книга / 8 сінайски
монастиръ / квглтв седахъ мї / ца съ митодиє аштій
марта“.

Не безъ значенія и слѣд. замѣтка: „Ψ ѿв, „1798 мцд
майд 16 ДЕНЬ ПРЕСТАВИСА / ОЦЬ ІГЕМЕНЪ ГЕРАСИ, ПОТВ (?)“.

Рукопись содержитъ слѣдующія слова:

Л. 5. „Поучение въ илю / по всехъ сты, на
енаское тль / кованіе, преведено въ грѣ / ческѣ языкъ, на
словенскѣ“. Нач. „Понеже преступленіа ради прашица/адама
изгнаны быхъ въ блажен/ио въно жиць ибное“.

Л. 14 об. „Поучение, въ неделю третью тлькованіе
енаское, въ матеѧ / зачало, и“. Нач. „Несть драго по-
безаконо дѣло братіа / въ среѣролюбїа, и въ любостежаніе
лютѣ / иши“.

Л. 25 об. „Поучение въ илю дю, тлько/ваніе енаское,
въ матеѧ, зачало кѣ“. Нач. „Несть крѣпчайши и твер-
дѣйши нечто, / илко же чистую вѣрѹ и несомнѣнѹ“.

Л. 36. „Поучение, въ илю єю; тлько/ваніе енаское,
въ матеѧ, зачало, ии.“ Нач. „Источникъ дховныи и спа-
сительни въра / ждаєтъ и въникомитъ насъ, братіе въ хрѣ“.

Л. 46 об. „Поучение въ илю ѿ, тлько / ваніе енаское,
въ матеѧ, зачало, кѣ.“ Нач. „Елицы желаютъ, ползвав-
тисе въ бжестве / ивю писанію, да творятъ духовное
собрѣ / ии“.

Л. 54 об. „Поучение въ илю з, енліа / въ матеѧ, за-
чало, лг.“ Нач. „Иакоже иногода единъ добръ въци не тво-
ритъ волю чедо своемъ, икіе егда мѣ / испроситъ нечто“.

Л. 63. „Поучение въ илю ѹ, енлі / а въ матеѧ, за-
чало ии“. Нач. „Некыйса всегда спасеніа ради на / шего

преблгый гдъ, прїзываетъ / наск множицю въ разлйчныя
трапа / пезы дхбвныа поѹчнїа“.

Л. 71 об. „Поѹчнїе въ илю ^д ю, ^{сг} Евлїа / ^ш МАТӨЕА,
зачало нө“. Нач. „Егдл хочетъ, да гоститъ кто люба /
зны й дрѣзы свой еогатно“.

Л. 81 об. „Поѹчнїе въ илю ^д ю. ^{сг} Евлїе / ^ш МАТӨЕА
зачало чв“. Нач. „Въ сегдл подобаетъ, возлюблены, / да
потщимся спасенїе ради дыша / нашихъ са^т великое раденїе“.

Л. 91 об. „Поѹчнїе въ илю ^д Евлїа, / ^ш МАТӨЕА,
зачало рє“. Нач. „Иногда ко беседуетъ іве вака нашъ /
иисъ хртосъ въ сущенное ^{сг} Евлїе Егѡ“.

Л. 100. „Поѹчнїе въ илю ^д ю, ^{сг} Евлїа / ^ш МАТӨЕА, за-
чало Оє“. Нач. „Ино нестъ да смѣшишъ, возлюблены /
и да помрачаетъ члвческое поми / шленїа“.

Л. 107 об. „Поѹчнїе въ илю ^д ю, ^{сг} Евлїа / ^ш МАТӨЕА,
зачало пз“. Нач. „Многими и разлйчными прави, прытча/
мъ и преданїемъ премѣдрѣйшимъ“.

Л. 114 об. „Поѹчнїе въ илю ^д ю, ^{сг} Евлїа / ^ш МАТӨЕА,
зачало пө“. Нач. „Седемъ сѧтъ смртный грѣховъ, / ^ш
который рождаются прочеа“.

Л. 123 об. „Поѹчнїе въ ^д ю; ^{сг} Евлїа / ^ш МАТӨЕА, за-
чало рє“. Нач. „Шкичае имѣтъ дѣлателіе иже / сооблю-
даются кнѣзовскы нѣвїе, / и ливадїе, да сообираются

Слікъ / цвѣты ѿбрѣщутъ красны и мѣ / ризливы, да гы
дѣрютъ госпо / діемъ своимъ“.

Л. 132 об. „Поѹчѣнїе въ наю зи; Евліе / въ матѳеа,
зачало зв“. Нач. „Вѣлико добрѣ єсть молитва, / єгда ви-
ваетъ помишиленіемъ / и разумомъ блгдарнемъ“.

Л. 141. „Поѹчѣнїе въ наю ні; / Евліе въ лвки, зачало
зи“. Нач. „Іако же єдинъ добрѣ риболо / вецъ, иже да
єсть въ дѣло / сего велими хитрѣ и искусанї“.

Л. 151. „Поѹчѣнїе въ наю Ѹи; Евліе, / въ лвки зачало
кѣ“. Нач. „О всѣхъ добродѣтелѣй, / любовь іестъ чест-
нѣйши / и височейши“.

Л. 162. „Поѹчѣнїе въ наю к; Евліе / въ лвки зачало
л“. Нач. „Нѣ тѹчю сѧ словеса и поѹчѣ / нїемъ показаши
гдѣ тайно / єжѣ изъ смртвыхъ воскресенїе“.

Л. 171 об. „Поѹчѣнїе въ наю ка Евліе / въ лвки зачало
лъ“. Нач. „Прочитанїе вѣжественнымъ / словесемъ, возлю-
бленый, єсть іакоже єдинъ многоцвѣтвїй и блговѣ-
ханий рай“.

Л. 184 об. „Поѹчѣнїе въ наю кв, Евліе въ лвки зачало
лг“. Нач. „Риса вѣжественная словеса / сѧтъ блга и
полазна на ты / иже внимаютъ“.

Л. 197 об. „Поѹчѣнїе въ наю кг ю / Евліе въ лвки за-
чало лї.“ Нач. „Іако же єгда видѣтъ єдинъ / слакъ и не-
мощенъ члвекъ, / крѣпчайшаго себѣ и силнѣйшаго“.

Л. 210 об. „Пооучение в нало кд, єнлі / є, ш лёки зачало лё.“ Нач. „Множищею великаа нёжда, / и съланейши скоркъ и / без мърныи, оустроаетъ и / овизаётъ члвѣцы к вѣрѣ бжїю“.

Л. 219 об. „Пооучение в нало ке, єнлі / а, ш лёки зачало нг.“ Нач. „Великое препѣтие єсть къ / довродѣтели гордостъ / и возношениа“.

Л. 237. „Пооучение в нало кѣ. єнліе / ш лёки зачало Ѣс.“ Нач. „Толикое єсть великое влѣ лихо / имѣниe, тако ино беззаконіе / несть лютеиши и горшее сегѡ“.

Л. 250. Пооучение в нало кѣ єнліе / ш лёки зачало ои.“ Нач. „Понеже ѹадейский люди любеши вгъ и влѣ нашъ, неинскъ / дёши на всакъ день наказыю/ше иихъ разлічнымъ правомъ“.

Л. 262 „Пооучение в нало ки. єнліе / ш лёки зачало ос.“ Нач. „Аще бы сотворилъ некой великий црь когда гощенія и великаа трапеза“.

Л. 275 об. „Пооучение в нало ке; єнлі/а ш лёки зачало пе.“ Нач. „Иакоже єсть благо/дареніа велико влѣ и двшевредимое / беззаконіа тако єсть благо/дареніа велико добрѣ“.

Л. 288 „Пооучение в нало, л: єнліе. / ш лёки зачало мё.“ Нач. „Иакоже ш многоладеніе быватъ даракъ, сиречъ ѹтесеніе / коремо“.

Л. 299 об. Пооучение в наю, ла̄ єнліе / ш лыки зачало чи.“ Нач. „Овсекхъ чвствы телеснїа, / зренїа єсть слад чейша и воже/лѣнѣйша на члвѣка“.

Л. 310. „Пооучение в наю, лв; єнліа, / ш лыки зачало, чд.“ Нач. „Висака бо неправда, и хищѣ/ніа и лихоменія єсть зла“.

Л. 322 об. Пооучение в наю пред ваз / движениемъ чтнаго крта / єнліа ш іванны, зачало, Ѹ“. Нач. „Рече гдь никтоже в зайде на нб“.

Л. 334 об. „Пооучение в наю по возви/женїе чтнаго крта“. Нач. „Аще бы възложиши единъ црь бога/тѣйши, иже имѣлъ бы вранъ / со единаго врага своеего“.

Л. 346 об. „Пооучение в наю пре рож ствѣ / хрѣтобы“. Нач. Первый ш инехъ тринехъ єнліс/това бжественный апль мат/ѳед написавъ єнліа на єврѣйс/кыи гзыка“.

Л. 359. Пооучение въ наю по ро/жеству хрѣтово.“ Нач. „Ошед шимъ волкомъ, сѣ / а гглѣ гднъ лависа въ снѣ іосифъ, гла; воставъ, прїими шрѣча“.

№ л. 370. „Пооучение в наю пре просвѣщѣ / ніемъ, є гліе ш Марка, зачало“. Нач. „Зачало єнліа и съ хрѣтова сна бжіа илко же єсть писано въ / прорѡщехъ“.

Л. 380. „Пооучение в наю по просвѣщѣнїи.“ Нач. „Аще торжество бжѣ/ственнымъ / кгоявлѣніемъ проидѣ, но

ІАЖЕ В НЕМѢ СПАСІТЕЛНАГА СЛОВЕСА НЕ / ХОЩУТЪ ПРЕЙТЫ.
НІКОГДА“.

Л. 389 об. Слово ḥнтиѡха ра^{ди} пokaніe.“ Нач. „Гдѣ
Б҃гъ на в сакъ дѣнь прїзываєтъ на'съ / на пokaніe, сâ
прѣцы и апостолы, и сâ / стое єнліе“.

Л. 391 об. „Слово како подобаетъ да / живеютъ
православны хр тї/аны.“ Нач. „Б҃гъ заповѣдь пророкъ /
мвнсю, да речетъ людемъ, се пред^д васъ двѣ пѣта
поставлю“.

Л. 394. „Слово стаго генадїа патрї/арха царыграда,
како да имѣ / емъ стрѣ вѣй въ сеbe.“ Нач. „Многъ
члвѣцъ иматъ та говорутъ, немогъ да найдемъ искѹсна
ѹчитель / да ме наѹчитъ како да се спасемъ.“

Л. 396 об. „Поѹчение, стаго іѡанна злато/вста, ради
стрѣшнаго сядла.“ Нач. „Іакъ двѣ разбойницы ѿбрѣтѣ-
ютса / въ мірѣ; єдинъ разбойникъ нарицаєтсѧ / кой со-
блече сїромаха; а други разбойники / кой не ѿблече-
тсѧ сїромаха.“

Л. 398 об. „Слово ради милостины.“ Нач. „Человѣче
тебѣ даде гдѣ когаство; не рече ты да го посвойши,
и да речёши / мде єсть когаство.“

Л. 401. „Слово иже во стаихъ ѿца наше / го іѡанна
злато/вста, како по/добаетъ стояти оѹ цркви.“ Нач. Члвѣче
смислъ себѣ и оѹбойсе, оѹ цркви бѣзъ стрѣха стойши“.

л. 405. „Слово ради добра хотініа, / и вл хотініа.“

Нач. „Некой братъ вопроси некоего старца, рече Емъ,
шче, кое нарицаётся / добро дѣло, кое вл. рече старецъ /
чѣдо не иматъ друго по вл дѣло / в телесна огождениe.“

Подъ №№ 37 и 38 находятся знаменитые Синайскій требникъ и Синайская псалтирь, о которыхъ не распространяюсь въ виду ихъ общезвѣтности,

Изъ сказанного видно, что славянскія рукописи данной библиотеки не имѣютъ большого значенія для историка древнеболгарской литературы, но представляютъ, даже если исключить изданные цѣликомъ глаголическіе памятники, крупный интересъ для изслѣдователя болгарского языка. Большинство рукописей, судя по ихъ бумажнымъ знакамъ относятся къ 40—70 г.г. XIV столѣтія, столь важнаго въ судьбахъ болгарского языка, вѣка орѳографической реформы патріарха Евѳимія. Особено любопытны памятники, писанные Методіемъ, ученикомъ старца Іоанна, развившаго такую обширную литературную дѣятельность въ лаврѣ св. Аѳанасія на Аѳопѣ. Методій не только сообщаетъ намъ единственное дошедшее до насъ свѣдѣніе объ этомъ замѣчательномъ инокѣ, котораго Академикъ Шахматовъ считаетъ предшественникомъ Евѳимія, но своими списками трудовъ Іоанна позволяетъ намъ судить о характерѣ литературной дѣятельности послѣдняго, степени византійскаго вліянія на него, качествѣ его переводовъ, его стилѣ, языкѣ, орѳографії.

Перехожу къ библиотекѣ греческаго патріарха въ Іерусалимѣ. Между ся рукописями на болгарскомъ языкѣ писаны слѣдующія:

№ 2. Четвероевангеліе, 1532 года. Бум. л. 325. Величина 31×20 снт. Размеры столбца $21,6 \times 13,6$ снт. Высота буквъ 0,5 снт. Крупный полній уставъ молдаванского типа. Извѣсть молдавско-болгарскій. Бумага польскихъ фабрикъ начала XVI вѣка. Каждому евангелію предшествуютъ предисловія єсофилакта архіепископа болгарскаго. На рукописи много интересныхъ приписокъ, касающихся событий и видающихся личностей Балканскаго полуострова. Для судьбы рукоописи важны слѣдующія приписки. На л. 248 об., пови-

димому, рукою писца книги отмѣчено: „**Ока́днии по Си-
мёоу / пъ в лѣ зи. М҃ца дѣ аи.**“ На л. 313 послѣ евангелія
Іоанна также стоитъ: „**Ока́днии по Си́мёоу:**“ Л. 1/об. со-
дѣржитъ вкладную: „**Аще кто покусится взять / нѣкаки
вхіщеніе си тетро / Евангел да буде проклѣ / въ вѣки
вѣко ами и въ на грѣшии Ермона па ѿеніе въ Богданіи
въ монастири свечеви / въ ято зраз м҃ца агу д.**“ Другія
почти одновременные записи указываютъ, что рукопись была
подарена сербской церкви св. архангела Михаила въ Іеру-
салимѣ. Большинство ихъ принадлежитъ румынамъ и серbamъ,
но есть и болгарская: Л. 5 об. „**Да се знае кога пинде зе цврѣ
въ сти Єросалимъ градъ / зде на сти архангелъ и съ нимъ
хаци ласко и хаџи / въ карионъ въ манастири сти ѿци
рилъскій: Ψ / и съ нимъ въреста гр/шии поклонімсе въ
сти грбъ / въ ято зраз . . .**“

№ 3. Апостолъ, XVI в. Бум. 234 л. Величина 28,2×20,2.
Размѣри столбца 20×12,5. Высота буквы 0,3—0,35. Мол-
давскій уставъ XVI в. Издѣлье молдавено-болгарскій. Кромѣ
апостола, посланій, предисловій къ нимъ, сказаний всякаго
рода, содержитъ: л. 218. „**Събѣрникъ съ егм. в/ . мъ /
мцемъ.**“ л. 227 об. „**Стго Єпїфланіа епка кіпръска / осты
ві апль . гдѣ / кажо ихъ проповѣда . и како / и гдѣ скон-
чашъ . и стала ихъ тѣлѣса гдѣ лежж / въ конъхъ мѣ-
стѣхъ:—“ Нач. „**Симѡнъ петръ връ / хвѣни аллау . іако
іавлѣ / єтса посланми своими . скажа въ пон тѣ . / и въ
галатіи.**“ л. 229 об. „**На благовѣщеніе на ли ргїи / антиоу.**“**

Изъ приписокъ наиболѣе важна слѣдующая, писанная

молдавской скорописью XVI в.: „...^р8м^лдн^иа поп^ж ѡ^рла^х(?)
да един^ж книг⁸ а / потол^ж гра⁸ / иер^лм⁸ и даде і^е
в^ж л^жто з ти^жи. р^к з...“ (л. 330 об.). Несколько ниже
отмѣчено: „Сиа книга церк^ве / ст^тага архангела;“ очевидно,
дѣло идетъ о той же церкви св. Михаила.

№ 7. Октоихъ, XVI в. Бум., лл. 177. Величина 28,4
×20. Размѣры столбца 24,5×14. На страницѣ 29 строкъ.
Высота буквъ 0,25. Полууставъ. Изводъ молдавско-болгарскій.
Содержитъ послѣдніе 4 гласа.

На л. 173 об. читаемъ послѣсловіе: „з^а є х^с х^о. сла
съзв^ршителю коу в^ж в'ккы ами: / в^ж севидц. и пр-
бл^гом коу сла. д^авшом по зачал^ж и коне / и єже в^ж не
начинаемом⁸. в^жстком д^ал^ж бл^гом. та ра / (ди)... ый. и
мног^р шни. т^рудивїса. сла. / б^ь сый... и ржко^л не^в-
м^жтелен^ь. аще и что с^згр^к / ши в^ж сен^и книз(ѣ). (и)ѣ
ко моеа волеа, таково иж^ж аж / кава(го)... новеніем^ж.
и мое нес^ж мысльство. иж / в^жи и бра(ти)^е... да исправ-
л^жаше ч^тѣте и м^лте ба за / д^ховника... ла. бл^гвеніем^ж
и прощеніем^ж. ами.“.

На л. 2 читаемъ: „в^лто з^рла. м^ца а^гу. а д^нь / Се
оубо а смерен^и. ермона паро^е. р⁸с8 в^ж земла р⁸ския /
родо иночество же в^ж б^огданія. в^ж монастыр^ж суче / вица.
и придохъ зде с^з г^лоугери в^ж б^огданія“. Это тотъ самый
Пароеній, который въ 1629 году пожертвовалъ въ библіотеку
при храмѣ св. Архистратига Михаила рукопись № 2. Слѣ-
довательно, онъ уже нашелъ въ этой библіотекѣ и напѣлъ
октоихъ, на которомъ и сдѣлалъ прописку.

№ 12. Требникъ, XIV—XV в. Бум., лл. 227. Величина 21×15,2.

Писанъ 5 почерками, значительно различающимся между собою. Издовъ средне-болгарокій. Содержаніе:

Л. 1. „(Чоудо) архигла / Миҳила: въ ҳонѣхъ“. Нач. „Начало исцѣленія даров / з: и бладѣти: данзихъ намъ егомъ / и баго тиа и држновенемъ: Миҳла а / рхи-стратига“.

Л. 15. „Чинъ малааго ѡбраза мнишескааго“.

Л. 28 об. „Чинъ великааго / англїкааго ѡбраза“.

Л. 66 об. „Чинъ погрѣбалны/на оўмершимъ мнихомъ.“.

Л. 99 об. „Ка мниху на коучиа“.

Л. 104. „Молитвж . гле . попж на глахою“. Идетъ рядъ молитвъ надъ болящими“.

Л. 113 об. „Сте . гла . а“. Слѣдуютъ степенные всѣхъ 8-ми гласовъ.

Л. 118 об. „Чи . на сїенїе водѣ . на єговеніе“.

№ 13. Типикъ, XIV в. Бум., л. 145. Величина 20,8×13. Размѣри столбца 16,5×90 снт. Высота буквъ 0,15. Мелкій полууставъ. Редакція средне-болгарская.

Л. 1. Типикъ, црквиаго ѹстава . іже въ ёе / рлмѣхъ стыж лавры . прпбнаго и егено / снаго . ѡца нашего савы . сїже ѹставъ бы / вae и прчиихъ . же въ єрлмѣхъ стыхъ ѿбитѣли“.

Л. 16. Приписка: ги ису хе сне бжи помлви ма / грѣшиаго . и направи 8мъ мой непотѣно / вено съвржши коне . да не по посраме бж въ / книгахъ си ржко ж попа юана . . .“.

№ 18. Требникъ, XV—XVI в. Бум., лл. 229. Величина $18,5 \times 14,4$. Размеры столбца $14,7 \times 9,8$. Число строкъ — 17. Высота буквъ 0,3 снт. Поздній уставъ. Редакція средне-болгарская.

Л. 1. Исалтирь. Начало не сохранилось. Начинается рукопись со словъ 20-го псалма: „**іако оуклониша на тѣ зла**“.
по / мыслиша съвѣты их же не вѣз / мѣгшиша състѣвити“.

Л. 160 об. „**Пѣ мвѹсєова**“ и другія пѣсни.

Л. 169. Стихиры.

Л. 172. „**Кано благодарствѣ прѣти вѣци**“.

Л. 192 об. „**Чтныи паракли прѣ / и вѣчи нашеи
вѣци**“.

Л. 202 об. „**Егда хоще кто спасти**“.

Л. 206. „**Начало полоунощници**“.

Л. 209 об. „**Рѣчи избранныи вѣсты / писаиши єхло
полезны**“.

Л. 210. „**Чтныи паракли стмѹ / геѡргію**“.

Л. 219. „**Чтныи паракли стмоу ни / коль**“.

Л. 228 об.—229 об. Многочисленныя приписки сербовъ, посѣдавшихъ Іерусалимъ. Всѣ онѣ XVII вѣка.

№ 20. Часословъ, XVII в. Бум., Величина $18,2 \times 12,8$ снт. Размеры столбца $15,2 \times 9$ снт. На страницѣ 22 строны. Высота буквъ 0,25—0,3. Поздній уставъ, Средне-болгарская редакція.

Л. 1. „**Сѧ бгмъ по нае ча слове имѣ слѹка но / на
и днине начадо / полено ници / на вѣса днь чере д**“.

Л. 14. „**Дроу полено ница пѣвае вѣско**“.

Л. 22 об. „**На ло вѣтриници**“.

л. 45. „Та . ча . прѣвѣи“. Слѣдуютъ часы съ обѣдницей.

л. 76. об. „Начало великой / павечерници“.

л. 92 об. „Указаніе малой павечерници“.

л. 93 об. „Тропарни . вѣсё аѣта / приимѣж . тро рѣ
же и кон / ка . нарочитымъ стым / праз нико“.

Тутъ слѣдуетъ отмѣтить „иже въ сты ѿца нашего . корнїа
философа крѣтиша болгары“, помѣщенного подъ 14-мъ
февраля на л. 140.

К. 181 об. Рукопись обрывается на словахъ . „ї амы
соуходеніе . і без / вена . развѣ нemoющи ради: / боу / на-
шемоу . / слава / въ вѣкы вѣкѡмъ / аминь / і ѿ / а“.

На л. 11 об. приписка: „Въ то зреши / ми ма г днь/
Благо произволи а раба ежѣкъ магдали / и снве на Феврь .
И валие вѣжделѣ мо / за любо ежю . направи мо си а
бѣтвенал / кни . зове чалове . и дадо въ црко . / иде є хра
вѣзненіе га ба и спса наше / и въ ра дше . покойна гли-
горіе . / и ра на дша на . мла въ сѣници / помѣните . а
кто покуси вѣзми / либо прода а въ проклѣ въ бга /
сътворша нео и зелу и ѿ на / не проще въ вѣдеша вѣка /
а гри“.

№ 21. Псалтирь, к. XV-нач. XVI в. Бум., лл. 305.
Величина 13,8×9. Размѣры столбца 10,2×6. На страницѣ
15 строкъ. Высота буквъ 0,15—0,2.

л. 1. „Двдл пррка и црѣкъ пѣиъ каѳисма а“.

л. 278 об. „Пѣк мѡусѣова въ исходѣ“ и прочія пѣсни.

л. 303—305. Славянскія и греческія приписки. Послѣднія писаны кирилицей. Между ними любопытны слѣдующія: л. 304 об. **Сиε запиъ . штъ свищо грешникъ . попъ .**
илил . попъ синт8/фъ шн8къ . штцъ . м8 то ръ / и мати .
недо . и подр8же заф / ира . ка (т) 8' . л. 305. „**Смерение**
атънасие ем8 на въ б8 да ски / земли и м8 наст имен8-
етса / сък8 .“

Гораздо менѣе славянскихъ рукописей въ библіотекѣ монастыря св. Аврамія въ Іерусалимѣ. Со стороны содержанія онѣ къ тому же не представляютъ интереса. Это все четвероевангелія той редакціи, которая такъ распространена была въ Молдавіи и Валахіи въ XV—XVII вв. и которую такъ легко узнать по предисловіямъ єѳофилакта, архіепископа болгарскаго, неизмѣнно предшествующимъ въ ней каждому евангелисту. Но наши рукописи роскошной отдѣлки и представляютъ значительный интересъ для исторіи молдавскаго искусства.

№ 1. Евангеліе — тетръ, XVII в. Бум., 244 л. Величина — большой листъ. Писано уставомъ молдавскаго типа. Редакція молдавско-болгарская. Евангелія снабжены предисловіями єѳофилакта, сборниками, сказаніями и т. д. Рукопись украшена иконами евангелистовъ, богатыми заставками, раскрашенными золотомъ и зеленої, краской, желтой и малиновой красками. Вместо киновари вездѣ употребляется исключительно золото. Въ сборникѣ „**Ві м це .**“ находимъ имена Сави и Симеона Сербскихъ. На л. 7 читаемъ приписку:

Благоволеніе ѿца и спасибо ніе сна / и съвръ ніемъ стго
дха . исписа / сіа євліа пове ніе ги на нашего / івстратіе
да бы воево да гпрѣ мо да / скон земли и гп жа єгъ
катерина . и да / дѣ єж въ стѣ ми тиръ называема
каті / ноу . иде єсть храмъ съквръ архистрѣ / тига ми-
хайлла и гавріила . и прѣчіи / кесплѣтныхъ ихъ силь . въ

МУЛБЖ СЕ / ЕѢ І ВЪ ПАМАТЬ ѿЦЕМЬ ИХЪ И ЧА / ДУМЬ И
РЫДЫТЕЛЕМЬ ИХЪ: — ВАТВ :ЗРОГ, МЦА ГЕ 51 ДНЬ“. На л.
161 об. находимъ имя переписчика и мѣсто возникновенія па-
мятника: „СІА єв лї йсписа много / грѣшны єрмона гевасіе
прое / г8ме въ п8те ско . мн три . / ватв :зрог . мцд ге
— ГІ ДНЬ“.

№ 22. Евангеліе-тетръ, XVI в. Бум.. 302 л. Вели-
чина-большой листъ. Уставъ молдавскаго типа. Редакція мол-
давско-болгарская, Евангелія снабжены предисловіями јео-
филакта, сборниками, сказаніями и т. д. Рукопись хорошей
работы, но не имѣть ни золота, ни разнообразія красокъ
предшествующаго памятника. Она довольствуется едной ки-
новарью.

Позволю себѣ указать еще одну рукопись. Хотя писецъ
ея и называетъ себя русакомъ, но мнѣ не удалось найти въ
ней русизмовъ. Она всецѣло должна быть отнесена къ средне-
болгарской редакціи. Это № 11. Евангеліе—тетръ, XV в.
Пергам., 268 л. Величина — большой листъ. Уставъ молдав-
ского типа. Редакція молдавско-болгарская. Евангелія снаб-
жены предисловіями јеофила и другими обычными ста-
тьями. Заставни расписаны золотомъ, голубой, синей и красной
красками яркихъ цвѣтовъ. Вм. киновари вездѣ золото. Въ
сборникѣ встрѣчаемъ имена Савы и Симеона сербскихъ. На
л. 259 находится приписка: „Съи тетрὸ євлъ йсписа рж-
кож л8до8миа миҳайлa дїакw / на . русакъ синъ . въ соу-
чакско трѣг8 . почл мцд се ка и ск / вржши мцд маїа,
ка . днъ бѣ , па . ча , гі . впл же и почл а ча днѣ“. Ниже
погречески єтоς 1455. На л. 259 читаемъ: „Съи тетро-
євлъ са вржши впл за въсе кро мѣ срѣбра“.

Ив. Сиѣгаровъ.

Положението на Охридската Архиепископия отъ възстановяването на второто българско царство до 1334 г.¹⁾

II. При българския царь Иванъ Асѣн II.

Възвишаването на охридската архиепископия било тѣсно свързано съ могжеството на епирския царь Теодора, затова тя изгубила своето първостепено значение слѣдъ знаменитата клокотнишка битка въ 1230 г., когато българскиятъ царь Иванъ Асѣн II взелъ въ плѣнъ Теодора Дука и прѣвзелъ всичкитѣ му владѣния заедно съ Охридъ дори до Драчъ, отъ които солунското деспотство оставилъ на брата на Теодора и своя зетъ Мануила да управлява като неговъ васалъ.²⁾ Охридската архепископия, която до този моментъ играела важна църковна, държавна и обществена роля, сега трѣбвало да отстѫпи своето място на другата българска архиепископия — търновската. Ако сега тя запазила още нѣкакъвъ блѣсъкъ на прѣдишното си величие, то това се дължило исклучително на великия архиепископъ Димитрия Хоматиана. Въ писмата на Хоматиана ние намираме, указания, че въ това врѣме сѫдебната компетенция на охридската архиепископия високо се цѣнила, и даже жителитѣ на Солунъ, столицата на Мануиловото деспотство, я поставляли по-горѣ отъ сѫдебнитѣ инстанции въ Солунъ. За по-контесна прѣзстава нека приведемъ актъ между солунскитѣ граждани *Орея* и нейната мащеха *Кали Сахликина* за имуществото на бащата на Орея, *Романъ Логаръ*. Орея се омжила, когато още баща ѝ билъ живъ, и омжила дъщеря си Мария за солунския житель Димитрия Кравофока, като ѝ дала зестра между другото и лозето въ мѣстността *Ограда*. Но въ врѣмето на деспота Мануила мащехата на Орея, Кали Сахликина, възбудила противъ Орея дѣло, което се разглеждало отначало отъ солунската митрополия и солунския дукъ Алексия Пигонитъ, а подирѣ въ сѫда на Мануила (*παρὰ τῷ βῆματι . . . δεσπότου καὶ βασιλέως χυροῦ Μανουήλ*). Въ първите двѣ инстанции искътъ на Сахликина билъ признать за неоснователенъ. Сѫдътъ пъкъ на Мануила го призналь за основателенъ и на Сахликина билъ прѣданъ домътъ на Орея и лозето ѝ въ Ограда. Слѣдъ нѣкое врѣме, когато вече рѣшението на Мануила узналь отъ солунския митропо-

¹⁾ Продължение отъ 7 и 8 книга.

²⁾ Г. Акриполитъ у Migne, t. 140 1018 — 1019.

лить Иосифа и другите честни лица за несправедливостта на своето рѣшение и слѣдъ като се запозналь съ крѣпоснитѣ актове на Орея, анюлиралъ рѣшението на сѫда при неговия дворецъ и по негова заповѣдъ спорътъ на Сахликина съ Орея биль разгледанъ отново въ солунската митрополия, която разрѣшила спора въ полза на Орея, и нейния зетъ Кравофока. Обаче послѣдниятъ още не считалъ своето право за напълно осигурено съ рѣшението само на солунската митрополия и, може би, вслѣдствие протesta на Сахликина и заминаль за Охридъ, гдѣто се обѣрналъ къмъ архиепископа съ молба сино-дално да разгледа неговото дѣло и да опрѣдѣли, справедливо и законно ли е рѣшението на сѫда при двореца на Мануила противъ него и неговата тъща. Въ началото на прошението си той се обрѣща къмъ архиепископа съ думитѣ: „*παναγιώτατέ μου δέσποτα, ἀρχιεπίσκοπε πάσης Βουλγαρίας*“ а се подписалъ „*δοῦλος τῆς μεγάλης ἀγιωσύνης σου*“, — изрази, които се употребявали въ обрѣнието къмъ патриарха. Този случай, несъмнѣно, свидѣтелствува, че охридскиятъ архиепископъ сега нѣмалъ оная власть, която ималъ при Теодора Дука. Съобщавайки на деспота Мануила за рѣшението на охридския синодъ въ врѣмето на Теодора Дука по наследствения споръ между Константина Лалпета неговия зетъ по сестра солунчанина Хамедраконтъ, архиепископъ Хаматианъ моли Мануила да внесе това дѣло въ сѫда на своя дворецъ и да провѣри, законно ли е рѣшението на архиепископията или незаконно и, ако е законно да го подтвѣрди.¹⁾ Причината, по което Хаматианъ се обѣрналъ къмъ Мануила, очевидно, се заключавала въ това, че административната власть на деспотството оспорвала валидността на рѣшението на охридския имотъ.

Въ Солунъ и Епиръ влиянието на охридския архиепископъ се намалило вслѣдствие новото политическо положение на работитѣ. Както се спомена и по горѣ, слѣдъ клокотнишката битка отъ епирското царство останали като отдѣлно деспотство само Солунъ и Епиръ, които Иванъ Асѣнъ II далъ на Мануила. Послѣдниятъ, естествено, се намиралъ въ известна зависимост отъ своя благодѣтель тестъ и съвсѣмъ не могълъ да мечтае за възстановяване на византийската империя и за унищожаването на никейското царство. Това полуnezависимо положение се изказвало въ неговия титулъ „деспотъ“. Хаматианъ се обрѣща къмъ него „*δέσποτά μου ἄγιε*“²⁾, „*κατάστε μου δέσποτα*“³⁾, макаръ понѣкога да му придава и царски атрибути: „*ἐπεὶ γοῦν τὸ τῆς ἀγίας βασιλείας σου παλάτιον οὐκ ἀμοιρεῖ*“⁴⁾. И Акрополитъ съобщава, че Мануилъ се наричалъ деспотъ, но се ималъ нѣкои прѣимущества на царска честь, напр. подписвалъ своитѣ грамоти съ червено мастило⁵⁾. Въ всѣки случай фактически Мануилъ билъ въ подчинено положение спрямо Асѣна II. Такъво положение,

¹⁾ Pitra VII, 502 – 503.

²⁾ Ibid. 501.

³⁾ Ibid. 504.

⁴⁾ Ibid. 502

⁵⁾ Ibid. 504.

както справедливо прѣдполага Василевски, могло да бѫде тежко и да го кара да търси нѣкаквъ изходъ. Охридскиятъ архиепископъ се намиралъ въ владѣнието на неговия сюзеренъ — бѣлгарския царь и съ нищо не могъль да му помогне въ неговия стремежъ къмъ политическа независимостъ. И Мануилъ почналъ да търси покровителство на западъ. Той сключилъ съюзъ съ морейския князъ Годфрида Ви-лардуена и изказалъ прѣдъ папата желание да подчини църквата на своето деспотство на римския прѣстолъ. Въ началото на 1232 год. папа Григорий IX му отговорилъ, че неговото намѣрение да встъпи въ лоното на католическата църква — и да бѫде лененъ владѣтель на римския прѣстолъ ще бѫде прието благосклонно и милостиво, ако само той го изпълни въ дѣйствителностъ. А отъ 1232 год., както ще видимъ сегнѣ, въ деспотството на Мануила почнала да се възстановява властьта на никейския патриархъ, прѣзъ която влиянието на охридския архиепископъ постепено се губѣло.

Що се отнася до бѣлгарското царство, дѣйността на охридската архиепископия не излизала вънъ отъ границите на нейния диоцезъ. Ние не знаемъ, царь Иванъ Асѣнъ II отнелъ ли нѣкои епархии отъ охридската архиепископия въ полза на тѣрновската и изобщо ние не знаемъ, въ каква форма се изразявали отношенията между двѣтѣ бѣлгарски архиепископии и между Асѣна II и охридската архиепископия. Никакви документални свѣдѣния нѣмаме върху това. Но едно е несъмнѣно, че царь Иванъ Асѣнъ II, ако и да не закачалъ автокефалията на охридската архиепископия, се отнасялъ къмъ нея тѣй, както и неговитѣ прѣдшественици. Църковното раздвоение, което се появило въ неговото царство слѣдъ прѣвзимането на охридския диоцезъ съ Охридъ, сигурно е занимавало неговия умъ и го подбуждало да търси срѣдства за неговото унищожаване. Но и той, както и Калоянъ, не могъль да се рѣши на крайна мѣрка — да унищожи една отъ двѣтѣ архиепископии. Обаче, като оставилъ охридската архиепископия, Асѣнъ II се стремѣлъ да я затѣмни и да на-
мали нейното влияние върху бѣлгарското паство чрѣзъ възвеличаване на тѣрновската архиепископия. Повидимому, сближаването на *погръчената* охридска архиепископия съ бѣлгарското царство трѣбвало да бѫде напълно възможно при Ивана Асѣнъ II, който съ своята хуманность къмъ плѣнниците-гърци и съ своята кротостъ той е привързанъ къмъ себе си гърцитѣ, че, дѣйствително, той се явявалъ въплъщение на гръцко-бѣлгарския миръ и единство. По разказа на Г. Акрополита, когато слѣдъ клокотнишката битка Асѣнъ II се впусналъ напрѣдъ, градовете и селата, гдѣто достигала вѣсть за неговата победа и за неговото человѣколюбиво отнасяне къмъ народите които се подчинявали, му се покорявали безъ съпротива.¹⁾ Сѫщиятъ

¹⁾ Migne. t. 140, col. 1048: Φιλανδροποτέρως δὲ περὶ τὸ ἀλωθὲν πλῆθος δὲ Ἀσὰν διατεθεῖς τὸν πλείους τῶν στρατευμάτων, καὶ μᾶλιστα τὸν χυδαιοτέρους καὶ σύγκλυδας, ἐλευθεροῦ καὶ πρὸς τὰς ἑαυτῶν ἀπολέμητε κόμιας τε καὶ πόλεις, τάχα γέν τὸ φιλάνδρωπον ἐρδεικυμένος, τάχα δὲ καὶ τὸ συμφέρον τούτῳ προαγματευόμενος ἐβούλετο καὶ γὰρ δεσπόσαι τῶν τοιούτων τῆς Ρωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀποπλάσας, οὐ καὶ τετύχηκεν ἐπεὶ καὶ γὰρ κατ’ αὐτῶν κατόλιγ ἐζήσει, πάντα ἀγαμψτὶ τούτῳ ἀπέπιπτον . . .

Акрополитъ, съобщавайки за смъртта на царь Асънъ II, го характеризира като най-добъръ мжжъ между варварите не само за българите, но и за другите народи, и като човѣкъ, който се отнасялъ човѣколюбиво къмъ всичките, които се обръщали къмъ него за милост, особено къмъ гърците¹⁾. Още по възможно трѣбало да бѫде сближението на охридската архиепископия съ българското царство въ това време, защото въ 1232 год. била прѣкратена всѣкаква връзка между търновската архиепископия и Ватикана. Между това гъркофилското настроение на българския царь не само не дѣйствуvalо за свързването на охридската архиепископия съ интересите на българското царство, но, напротивъ, то ѝ поврѣдило. За да разберемъ това, нека направимъ единъ прѣгледъ на тогавашната международна политическа обстановка. Цариградскиятъ латински императоръ Роберта († 1228 год.) наслѣдилъ неговиятъ 11-годишъ братъ Балдуинъ. Прѣдъ видъ на критическото положение на империята, особено прѣдъ видъ успѣхъ на Теодора Комнина, влиятелнитѣ сърони прѣложили на Ивана Асъна II да сгоди своята малолѣтна дѣщеря Елена съ сѫщо малолѣтния императоръ Балдуинъ²⁾. Надѣвайки се да достигне господство въ Цариградъ, Асънъ се съгласилъ съ прѣложението на латинските барони, като обѣщалъ на латините своята помощъ за връщането на изгубените имъ земи³⁾. Брачниятъ договоръ билъ скрѣпенъ съ клетва отъ двѣтѣ страни. Обаче духовенството, бароните и рицарите, които оскърбили Роберта, се съпротивлявали на съюза съ българския царь. За окончателно реѣщие въпросътъ билъ прѣнесенъ въ Римъ.⁴⁾ Тукъ билъ опрѣдѣленъ за опекунъ на Балдуина Иерусалимскиятъ екскраль Иванъ де Бриенъ, който отстъпилъ своята корона на зетя си Фридриха II Хохенщауфена, а послѣ станалъ неговъ смъртенъ врагъ и въ 1229 г. прѣвождалъ папските ключеносци противъ Хохенщауфена въ южна Италия.⁵⁾ Прѣзъ м. априли въ присѫтствието на папата билъ сключенъ въ Перуджия договоръ между пълномощниците на цариградското регентство съ ексъ краль Иоанна. Първа точка на договора съставлявалъ бракътъ на Балдуина съ дѣщерята на Ивана Бриена. Въ продължение на малолѣтството на Балдуина, Бриенъ длъженъ билъ да управлява империята и слѣдъ прѣварителна коронация ималъ право да носи императорски титулъ, който той щѣль да носи пожизненно даже въ случай, ако дѣщеря му или зетъ му биха умрѣли прѣди него.⁶⁾ Въ м. августъ 1231 г. наново незначениятъ императоръ пристигналъ въ Цариградъ, и билъ

¹⁾ Col. 1073: *Μετὰ βραχὺ δὲ καὶ ὁ Βουλγάρων ἀρχῶν Ἀσάν εἶς ἀνθρώπων ἐγένετο, ἀνὴρ ἐν βαρβάροις ἀριστος ἀναφαγεῖς οὐκ' ἐν τοῖς οἰκείοις μόνον, ἀλλὰ γε δὴ καὶ τοῖς ἀλλοτροῖοις ἔχομενοι καὶ γάρ φιλανθρωπότερον τοῖς προσεοχομένοις αὐτῷ ἐπήλυνοι καὶ μάλιστα τοῖς Ρωμαίοις, καὶ φιλοτίμως αὐτοῖς παρεῖχε τὰ σιτηρέσια.*

²⁾ Васильевский, в Журн. Мин. Н. Просв. 1885, т. 32.

³⁾ ib.

⁴⁾ ib. стр. 33.

⁵⁾ ibid.

⁶⁾ ibid.

коронясанъ отъ латинския патриархъ за императоръ.¹⁾ Идването на Бриена въ Цариградъ разрушило всичките планове на Ивана Асъна II. Следът това въ неговата политика настъпила важна промънка. Той се сближилъ съ никейския императоръ Ивана Ватаци. Непосредственъ резултатъ отъ новата политика на Асъна била формалната отмънка на унията съ Римъ и прѣговоритѣ съ никейския патриархъ за опрѣдѣляне каноничното положение на търновската архиепископия. Въ 1232 год. билъ сключенъ формаленъ договоръ, който точно опрѣдѣлялъ отношенията на търновската архиепископия къмъ никейския патриархъ. По този договоръ, търновската архиепископия признавала върховната властъ на вселенския патриархъ; архиепископътъ търновски, както всѣки другъ подчиненъ на патриарха митрополитъ, следъ избирането си отъ архиерейтѣ на окръга му, се ржкополагалъ отъ патриарха.²⁾

По такъвъ начинъ прѣнебрежението на Ивана Асъна II къмъ автокефалната българска архиепископия въ Охридъ достигнало до такъва степень, че той се съгласилъ да подчини църквата на своята столица на никейския патриархъ, намѣсто да обедини всичките епархии на своето царство подъ властта на каноническия български духовенъ началникъ и да възстанови етнографските граници на нейния диоцезъ, както тѣ били начъртани отъ Василия Българоубийца. Съкашъ по ирония на сѫдбата, се случило тъй, че въ царуването на завоевателя на древна България, Василия II, цариградскиятъ патриархъ билъ лишенъ отъ много свои епархии въ полза на автокефалната българска църква; а въ царуването на най могъщия царь на второто българско царство, Ивана Асъна II, българската църква била лишена отъ повече отъ половината на своя диоцезъ. Но отъ друга страна тази отстъпка на Асъна II имала за своя крайна целъ възвеличаването на търновската църква, чрезъ нея той подготвявалъ почвата за учрѣждаването на търновската патриаршия. Иванъ Асънъ II добрѣ е знаелъ, че за тая целъ по рано било нужно, търновската църква да биде призната за каноническа и да биде приета въ обещие отъ православните патриарси. Съ постъпленното закрѣпване на дружбата съ никейския императоръ българскиятъ царь ловко движелъ и прѣговоритѣ за даване на търновската църква автокефалностъ. Туй скрито намѣрение на Ивана Асъна било узнато и отъ гърците. Вече патриаршескиятъ екзархъ въ солунското деспотство въ своето писмо рѣшилъ и явно протестира противъ идеята за автокефалия, която би могла да се яви у Асъна. Като прѣлага два начина за поставяне архиепископъ на вакантния търновски прѣстолъ и да изпрати избрания кандидатъ за ржкополагане или на патриарха или на него самия, той пише на българския царь: „и тъй нека твоя царственостъ избере едно отъ двѣтѣ, а никакъвъ другъ планъ нека не и дохожда на умъ като напр. тоя, по който, отъ които той е избранъ, отъ тѣхъ да биде ржкоположенъ; никакво друго неблагоприлично разсѫждение

¹⁾ ib. 34.

²⁾ Васильевский, цит. ж. стр. 50—51.

нека не се опитва да ослabi силата на твоята въра и да поведе къмъ нарушаване договора съ църквата, защото върховната правда създава на всъки въздаяния, достойно на правените отъ него дѣла".¹⁾

Въ 1234 г. едноврѣменно съ годявката на дъщерята на Ивана Асѣна, Елена, съ сина на Ватаци, Теодора, биль сключенъ настѫпителенъ съюзъ противъ франкитѣ, който ималъ за цѣль пълното унищожаване на латинското владичество, изгонването на лatinитѣ отъ Цариградъ и раздѣлянето на тѣхнитѣ владѣния между съюзниците. И брачниятъ и политическиятъ договори били подкрѣпени съ клетва. Въ сѫщото това врѣме Асѣнъ подигналъ въпросъ за възвеждането на търновския архиепископъ въ патриархъ.²⁾ Прѣзъ пролѣтата въ 1235 год. въ Лампакъ се извѣршило тържественото бракосъчетание на българската принцеса Елена съ гръцкия прѣстолонаследникъ Теодора. Заедно съ това „за да възблагодарятъ още повече българския архонтъ Асѣна за роднинството и дружбата, по императорско и съборно опрѣдѣление, архиереятъ търновски, подчиненъ на цариградския патриархъ, биль направенъ автокефаленъ и провъзгласенъ патриархъ"³⁾. Съ тоя актъ на Асѣна българската църква окончателно се раздѣлила на двѣ части.

Дружбата на Асѣна II съ никейския императоръ нанесла и друга врѣда на охридската архиепископия — възстановила юрисдикцията на никейския патриархъ въ солунско-епирското деспотство и окончателно отстранила отъ него и влиянието на охридския архиепископъ. Външната политика на деспота Мануила се намирала въ пълна зависимост отъ политиката на българския царь. Докато Асѣнъ водѣлъ приятелска политика съ цариградския латински императоръ, и Мануилъ търсилъ приятели на западъ и склоненъ билъ да признае властъта на папата. Но щомъ Асѣнъ прѣкъсналъ всѣка врѣзка съ лatinитѣ и се сближилъ съ Ватаци и Мануилъ *volens-nolens* трѣбало да се присъедини къмъ тоя актъ на своя сюзеренъ. Въ 1232 г. той се обрѣналъ къмъ патриарха Германа съ молба да съдѣйствува за сключване съглашение между него и Ватаци; при това Мануилъ направилъ опрѣдѣлени и твърдѣ важни прѣложения относно унищожението на схизмага между патриарха и църквата на деспотството. До колко Теодоръ Дука се показалъ непримиримъ съ патриарха по въпроса за управляване на епархиите въ епирското царство, дотолкова Мануилъ изпадналъ въ крайнѣ работѣности. Въ своето послание той нарича патриарха слѣнце което свѣти непрѣкъснато, велика и свѣтоносна планета, която нощѣ изчезва и се скрива отъ нашите взорове, пламенна и огнеобразна колесница, която обема тѣмнината и помрачението.⁴⁾

Прѣдъ видъ на трудността и опасността на пѫтуването Мануилъ моли патриарха да не иска, щото всѣки архиерей отъ деспотството да отива въ Никея, за да се ржкоположи, а да се съгласи:

¹⁾ Ж. М. П. пр. 1885, III стр. 55.

²⁾ ibid. IV, стр. 208.

³⁾ Г. Акрополитъ изд. Migne' t. 140, 1057.

⁴⁾ Васильевскій Ж. М. Н. пр. 1885, III, 36.

или на единъ отъ западнитѣ архиереи да даде право да поставя епископи на вакантнитѣ катедри, или да изпрати нѣкого отъ източнитѣ архиереи, да изпълнява патриаршеската служба. Съ други думи Мануиль прѣдлагалъ на патриарха да назначи за епархиитѣ въ епирско солунското деспотство особенъ екзархъ или мѣстоблюстителъ съ патриаршески пълномощия.

Патриархътъ дошълъ въ неизказана радостъ отъ неочекваното прѣдложение на солунския деспотъ. Той се счита побѣденъ отъ внезапно появилата се благосклонностъ у Мануила къмъ него. „Ние сме побѣдени, кълна се въ твоите доблести, нии сме побѣдени, всеблагополучнѣйши господарь, и понесохме толкозъ неочеквано поражение, че такова и на умъ не можеше да ни дойде прѣди да се извѣрило то.¹⁾“ Патриархътъ разбира възстановяването на своите права на западъ въ широка смисълъ на думата. Указвайки, че въ своите отношения къмъ западнитѣ области той се основава на канонитѣ и законитѣ на благочестивитѣ царе, заявява, че той и източнитѣ иерарси на основание на тѣзи канони „искаха да приведатъ къмъ това, че подобно брачущъ тѣ се (младоженецъ и невѣста) тѣ (т. е. изтокъ и западъ) зядно да се поднаклонятъ“ подъ неговитѣ рѣци.²⁾ Патриархътъ не е съгласенъ да даде екзархийска управа на западнитѣ епархии, той ги счита за свои епархии и извѣствва Мануила, че слѣдъ нѣкое врѣме той самъ ще се яви на западъ. А до това врѣме по рѣшението на синода отъ 6 мартъ 1232 год патриаршески мѣстоблюстителъ на западъ билъ назначенъ анкирскиятъ митрополитъ Христофоръ, на когото била издадена синодална грамота съ пълномощия да дѣйствува въ качество на патриаршески екзархъ.³⁾ Тъй като въ своя отговоръ до Мануила патриархътъ говори за забавяне и отсрочване на удовлетворението на молбата на Мануила, то ние не знаемъ кога заминалъ на западъ патриаршескиятъ екзархъ, но въ всѣки случай въ началото на 1233 год. той билъ вече въ владѣнието на Мануила и дѣйствуvalъ за възстановяване правата на патриарха. Мануиль приель патриаршеския екзархъ „охотно“ (*ἀσμένως*) и „съ подобаващата честь“ (*μετά τιμῆς τῆς ἀξίας*), както за това той самъ съобщава на патриарха въ своето второ писмо до него.⁴⁾ Въ назначението на екзарха Мануиль вижда вече „съчетани двѣтѣ сестри“, т. е. изтокъ и западъ и „Ефрема и Иуда“ „обединени въ единъ народъ на Якова, хвалещъ и благославещъ Бога съ едни уста властъта на хореарха на великия патриархъ, нашия Яковъ, водещъ съ своите дѣйствия и красящъ повѣреното отъ Бога паство“.⁵⁾ Мануиль произнася присъда надъ борбата на своя братъ и неговитѣ сподвижници противъ патриарха Германа. Сега за него Германъ е най-искусниятъ борецъ, който „притворявайки се за падналъ, по-

¹⁾ ib.

²⁾ ib. 38 и 39.

³⁾ ib. 40.

⁴⁾ Ж. М. Н. пр. 1985, IV, 236.

⁵⁾ ib. 234—235.

бъдилъ.¹⁾ Той поздравлява Германа за тази побъда надъ западъ, която на никого отъ неговите прѣдшественици не се удавала. Той увѣрява патриарха, че сега патриаршеската слава не ще се произнася съ шопотъ въ неговата държава, а ще се провъзгласява съ открыти уста и веселъ язикъ.²⁾

Както всѣкога на изтокъ, тѣй и сега подиръ дѣйствията на владѣтеля епирски слѣдвали и иерарситѣ въ неговото деспотство. Сѫщиятъ керкирски митрополитъ Георги Вардани, който заедно съ охридския архиепископъ Димитрия Хаматиана яростно се борѣлъ за автономията на църквата въ западното царство и написалъ дѣлъгъ оствъръ отговоръ на патриаршеския протестъ, сега пише на сѫщия патриархъ Германа II писмо, проникнато съ чувство на повиновение, което достигва до това, че той счита източния клиръ висшъ, а западния низшъ, и приемането на западните иерарси отъ патриарха за него е велика радостъ. Въ това писмо се говори, че епископитѣ на западните гръцки страни се събрали въ едно място по поканата на деспота Мануила. Въ това събрание било прочетено патриаршеското послание до Мануила и всички явили се на събора епископи единодушно се съгласили да признаятъ върховната власть на патриарха.

„Възведи, свѣтейши господинъ, твоите очи наоколо—пише Вардани на патриарха—вижъ всички свои синове. Ето тѣ се подигнаха и дойдоха къмъ тебе, т. е. къмъ твоето священство и законно послушание и повиновение. Защото, ако и да не се събра (както се каза по-горѣ) въ нѣкое опреѣдѣлено място епископскиятъ съборъ—нѣколцина властници, още малцина липсватъ—обаче ние всички сме съгласни и единодушни и прѣставляваме като цѣло съчетание на много отдѣлни членове и халки на една верига. Насъ ни въодушевлява една грижа за общото благо, едно желание, за да можешъ ти всички насъ да съединишъ подъ единъ покривъ и прикриешъ съ една риза“.³⁾ Съ други дѣлъ грамоти, дадени отъ патриарха Германа на своя екзархъ, патриархътъ се разпорежда вече за възстановяването на неговите икономически права въ западните епархии. Въ една отъ тѣхъ той прѣлага на Мануила да прѣдостави на неговия екзархъ правото да получава „евлогия“ или данъкъ отъ находящите се подъ негова власть монастири, молитвени домове и свещеници.⁴⁾ Съ втората грамота той се грижи да възстанови своите права върху ставропигиалните монастири и съмнителните, т. е. върху такива монастири, които нѣматъ положителни признания, по каква ставропигия сѫ основаны—епископска или патриаршеска.

Патриаршескиятъ екзархъ намѣрилъ такъва подръжка у деспота Мануила, че прѣдъ неговата власть трѣбало да прѣклонятъ глава и да търпятъ унижения висшите интереси на деспотството. Керкирскиятъ митрополитъ Георги Вардани тѣй се чувствуvalъ омаломощенъ и поразенъ, че въ едно писмо до патриаршеския екзархъ той се при-

¹⁾ ib. 235: καὶ δοκῶν πίπτειν νενίκησας.

²⁾ ib.

³⁾ Ж. М. Н. пр. 1885, III, 43—44.

⁴⁾ ib. 44—45.

нава „по-отхвърленъ отъ смѣта“, че той „получилъ въ господното домоуправление, разбира се, най-послѣдния дѣлъ и най низкия отъ епископскиятъ прѣстолъ“. ¹⁾ За доказателство на нищожеството на керкирския прѣстолъ въ сравнение съ източнитѣ катедри Вардани анализира филологически думата „Керкира : “*ἴέριος* (опашка) и *οὐρὰ* (сѫщо опашка), което значи, че Керкира е послѣдна въ реда на митрополииитѣ. Въ заключение той припада „къмъ главата, плѣщитѣ, ржѣтѣ и колѣнѣтѣ“ на екзарха, „добрѣ знаейки, че да се почита образа значи да се прѣнася благодарността на самия първообразъ“, т. е. на патриарха, когото екзархътъ прѣставлявалъ.

Сѫщо и влиятелниятъ при Теодора навпактски митрополитъ Иванъ Апокавкъ билъ сломенъ отъ желѣзната ржка на патриаршеския екзархъ. Търпейки отъ него оскърблени, Апокавкъ, който вече билъ оставилъ епархията си и приелъ схима, се обрѣща къмъ янинския епископъ да се застѣжи за него прѣдъ екзарха, който хранѣлъ особено разположение и любовь къмъ янинския епископъ. ²⁾

И тъй, благодарение на никеофилската политика на българския царь Ивана Асѣна II могжитѣ съратници на българския архиепископъ Димитрия Хоматиана прѣтърпѣли пълно поражение въ своята десетгодишна борба съ никейския патриархъ за независимостта на църквата въ западното грѣцко царство и съ това се оправдали думитѣ на деспота Мануила къмъ патриарха, че тѣзи, които се показвали побѣдители, се намѣрили долѣ. ³⁾

Само водителътъ на борбата съ патриарха останалъ съ гордо съзнание на своята правда. Това билъ охридскиятъ архиепископъ Хоматианъ. Ревностно грижейки се за възстановяването на патриаршескиятѣ права, патриаршескиятъ екзархъ подигналъ въпроса и за ржкоположението на епископа въ гр. Сервия ⁵⁾ отъ Хоматиана. Патриархътъ поискалъ обяснения направо отъ ржкоположения епископъ, но, намѣсто него, самъ Хоматианъ излѣзналъ да защити каноничността на ржкоположението на епископа.

Почтайки писмото съ текстъ отъ книгата на прор. Исаи (41 гл.) Хоматианъ се обрѣща къмъ Патриарха: „Ето съмъ и азъ, мои сѫдии! Приемете моята защита и ако тя се покаже достойна, освободете ни отъ отчетъ, ако пъкъ е пуста, гласувайте заслуженото наказание. Обаче (Богъ знае), о божествено сѫдилище и прѣдседателствующа, всепочитание и отъ ангелитѣ възпѣвана главо на тоя крѣжокъ, воспитана въ дома Божи и упражнена доколко е прилично въ църковнитѣ обичаи, азъ съвсѣмъ не съмъ знаелъ пѫтишата на подлецитетѣ, нововъведителитѣ и славолюбивитѣ, макаръ тази дума да е тежка за самолюбеща. Защото азъ съмъ се стараель да живѣя по образца на хора, бдѣши по силата на благодатъта надъ себе си, и за туй азъ

¹⁾ ib. 47.

²⁾ ib.

³⁾ ib.

⁴⁾ Ж. М. Н. пр. 1885, IV, 235.

⁵⁾ Сегашното Селфидже въ южна Македония. До ржкополагането на епископъ отъ Хоматиана Сервия влизала въ окръга на солунската митрополия.

съмъ билъ поставенъ иерархъ, носещъ на шията яремъ на послушание¹).

Нататъкъ той обяснява, че той ржкоположилъ сервийския епископъ вслѣдствие туй, че латинитѣ завладѣли всички западни страни и изпѣдили законнитѣ православни архиереи, между които и сервийския. Изпѣдениятъ сервийски иерархъ слѣдъ нѣкое врѣме умрѣлъ, и жителитѣ на тая епархия се измѣжвали подъ „желѣзната прѣчка“ на латинската власть, вслѣдствие което мнозина отъ тѣхъ приели обичайтѣ на завоевателитѣ—едни по невѣжество, други по безсилие да противостоятъ до край на тиранията на иноземцитѣ. Когато Теодоръ Дука завладѣлъ между другитѣ градове и Сервия, народътъ се нуждаелъ отъ духовенъ началникъ за подкрепване на колебаещитѣ се и за спасяване на изгоненитѣ и заблуденитѣ. „Освободительъ— пише Хоматианъ — трѣбвало да удовлетвори тази нужда. И той се обѣрна къмъ респективния помазващъ,² тѣрси го старателно, но той съвсѣмъ не се яви, тъй като той бѣше задъ границата³) Подиръ туй се обѣрна къмъ останалитѣ архиереи, но и тѣ, умѣстно е да се каже съ думигѣ на св. Писание, съ своя покровъ направили мракъ⁴) въ тайнитѣ място въ Солунъ. Обѣрна той своя умъ къмъ древната църковна история и си спомни за (извѣршенитѣ) въ зависимостъ отъ обстоятелствата дѣянія, които измѣнявали на точността на канонитѣ и, обрѣщайки внимание на икономията, изисквана отъ затруднителитѣ обстоятелства, сѫ исправляли недостатъка на точността⁵). Той встѣжи въ сношение съ чуждъ синодъ и нейния председателъ, т. е. съ синода на илирийскитѣ епарси, или, по септишното название, съ синода на българи⁶, тъй като той оставаше непоколебанъ, и му събщи своето намѣреніе. И отъ начало неговото предложено желание не се удовлетвори, тъй като този свещенъ синодъ, не искаше да прѣстѣжи преданията на отците, ако отстѣже на просбата на господаря. Но тъй като той не разбираше и ту молѣше, ту заплашваше и заедно съ това указаваше на владѣщата политическа бърканица и ненормалното положение на нѣщата, най-насетнѣ, това священо събрание (*σύλλογος*), едвамъ отстѣжи на него-витѣ молби. И виждайки, че точността на канонитѣ е потопена въ вѣлнитѣ на прѣврата на нѣщата и че обичайтѣ на църквата и спасението на народа се намиратъ въ опасность, той не обѣрна внимание на подозрѣнието (което могло да се яви у другитѣ) въ стремежъ къмъ власть и на епитетията, която е прикачена на нападащитѣ върку чужди църкви. Но отъ ревностъ къмъ доброто, предъ видъ икономията и сѫществуванието затруднителностъ, (за която имено

¹) *Pitra*, VII 577: ἐμαυτῷ, γὰρ ἐσπενδον ζῆν κατὰ τὸν ἀγαθὸν χάριτι στρεφομένους εἰς ἑαυτοὺς. καὶ ἦφ' ἡταπόητη λεωφόρης, φέρον ἐλαυχένιον τὸν ζυγὸν τῆς ὀβλαιοῦς.

²) Къмъ солунския митрополитъ.

³) т. е. въ Солунъ, който още оставалъ въ рѣцѣ на латинитѣ.

⁴) Теол. XVII, 12.

⁵) Иска да каже, че въ затруднителни обстоятелства, когато законитѣ не могли да се приложатъ точно се отстѣжало отъ тѣхъ за икономия.

нието на човъка законът се измънява; а принципът на вселенската патриаршия билъ: *fiat lex, pereat mundus.*

Въ връмето на българското владичество слѣдъ 1235 год. положението на охридската архиепископия ставало по-тежко. Ако до тази година при Асѣна II тя имаше могжща съперница въ търновската архиепископия, то слѣдъ тази дата, когато нейната съперница била вече патриаршия, тя, несъмнѣно, се чувствува значително унижена. Учредяването на търновската патриаршия се смятало отъ ражководните български кржгове за възстановяването на древното българско патриаршество, което било основано отъ царь Симеона. Този възгледъ ясно е изразенъ въ синодика на царь Борила II, гдѣто направо се говори за възстановяване отъ Ивана Асѣна II на „**ПАТРИАРШЕСТВА БЪЛГАРСКАГО ЦАРСТВА¹⁾**“. Прѣдъ очитѣ на българския царь и ражководните български кржгове охридската архиепископия не била не-посрѣдна приемница на древната българска патриаршия и, слѣдов., тѣ не и признавали правото да има подъ своето вѣдомство цѣлата българска църква, когато това право се изразявало въ тигула на нейните прѣстоятели »ἀρχιεπίσκοπος τῆς πάσης Βουλγαρίας«. Правото на върховно прѣдставителство на българската църква си присвоилъ търновскиятъ патриархъ, което конкретно се изразявало въ неговия титулъ, еднакъвъ по смисълъ съ титула на охридския архиепископъ. Той се титулиралъ архиепископъ на Търново и патриархъ на всички българи²⁾). Тази тенденция се забѣлѣзва и въ синодика. Слѣдъ споменването на българскиятъ царе и царици и редъ византийски иерарси се споменаватъ иерарситетъ на българската църква. Отъ древните български архипастери се споменаватъ само четири прѣславски патриарси — Леонти, Димитрий, Сергий и Григорий. За охридскиятъ патриарси подиръ падането на западното българско царство въ 1018 г. и за охридскиятъ архиепископи слѣдъ това не се споменава. Слѣдъ прѣславскиятъ патриарси се изреждатъ търновскиятъ, очевидно, съ цѣль да се подчертая историческата връзка и приемствеността на търновската патриаршия съ прѣславската.

Въ сѫщия синодикъ къмъ епархиите на търновската патриаршия се причислява и диоцезътъ на охридската архиепископия. Това свидѣтелство явно указва на туй, че охридската архиепископия се намирала въ нѣкакза вѣнцина зависимост отъ търновската патриаршия. Въ какво се изразявала тази зависимост — само въ споменаване ли името на българския патриархъ или пѣкъ и въ даване данъкъ на патриаршията търновска, като всѣка подчинена митрополия? Но

1) Изв. Арх. Ист. вклрѣ 1900 V, 91.

2) Въ синодика се срѣща слѣдното многолѣтствие за търновския патриархъ Евтими: **Евѹмію прѣосщенномъ архїепкпъ богоноснаго великааго гра Тр҃нова и вѣсѣмъ бѣлгаромъ патріархъ многа лѣта.**

ако и да биль подчиненъ охридскиятъ архиепископъ на търновския патриархъ, неговиятъ диоцезъ не биль унищоженъ, и той вжтрѣшно биль независимъ и ималъ подъ своята власть всички епископии, които били подъ неговата юрисдикция въ момента на завладяванието на Охридъ отъ българитѣ. Туй е несъмнѣно, защото, както правилно разсѫждава Голубински, ако архиепископскиятъ диоцезъ биль унищоженъ отъ българскитѣ царе, то слѣдъ тѣхъ той не щѣль да бѫде възстановенъ и по такъвъ начинъ щѣло да се свърши неговото сѫществуване: отъ българитѣ архиепископията пакъ минала подъ властьта на византийцитѣ, и цариградскитѣ патриарси едва ли би допуснали нейното възстановяване, ако тя еднажъ била унищожена¹⁾). Но Голубински приема за по-вѣроятно, че охридскиятъ архиепископъ не биль подчиняванъ на търновския патриархъ като единъ отъ него-витѣ митрополити, защото, споредъ него, твърдѣ трудно и невѣроятно е да се прѣположи, че българскиятъ царь се рѣшилъ да по-сѫгне върху правата на архиепископията, които се считали законни отъ грѣцката църква и които тогава се прѣставлявали за права, пода-рени отъ Юстиниания²⁾). Обаче Голубински не е знаелъ, че тъкмо въ туй врѣме грѣцката църква (никейската патриаршия) е оспорвала правата на охридската църква, и Иванъ Асѣнъ II смѣло могъль да по-сѫгне даже върху нейното сѫществуване. Ако той не се осмѣлилъ да стори туй, то не толкова, защото нейнитѣ права му се показвали законни, колкото по сѫщитѣ съображения, по които и Калоянъ не се рѣшилъ да я закрие.

Споредъ Дринова пѣкъ, охридската архиепископия, която за-пазила своята вжтрѣшна самостоятельность, „само признавала търнов-ската своя сестра като по-първа глава на българската църква“⁴⁴⁾. Из-общо, по сѫващането на Дринова, двѣтѣ български иерархии — ох-ридската и търновската били въ тѣсно единство прѣзъ всичкото ца-руванн на Асѣна II³⁾.

Да се говори за братско единство между охридския архиепис-копъ и търновския патриархъ, нѣма никакви данни. Напротивъ, за-висимостта, макаръ и номинална, на първия отъ втория, никакъ не могла да се примири съ автокефалния духъ, който съ вѣкове е жи-вѣлъ въ охридската архиепископия, и съ онай висока прѣдстава, която охридскиятъ архиепископи имали за своята власть, особено пѣкъ съ врѣменикътъ на учрѣдяването на търновската патриархия, Хоматианъ. Самото име на търновския патриархъ не било възможно да се спо-менва отъ охридския архиепископъ безъ горчевина и чувство на унижение.

Ако охридската архиепископия е добила нѣщо при Асѣна II и неговия приемникъ, то, навѣрно, това било само национализация на клира и — низшия и до извѣстна степень епископския съставъ. Асѣнъ II, както видѣхме, изобщо биль благосклоненъ къмъ гърцитѣ, и едва ли

¹⁾ Краткий очеркъ ист. прав. церк. стр. 115.

²⁾ Цит. соч. 115 и 125.

³⁾ Исторически прѣгледъ на бълг. църква, стр. 126.

ясно споменаватъ и божествените канони, т. е. 4. правило на I-ия и 37-то правило на VI вселенски съборъ) избира прѣстоятель на тази църква и, по свещения обичай, го ржкополага въ Духа.

А този, който го ржкоположи, бѣхъ азъ самия, който прѣстоявамъ днесъ, и давамъ отчетъ за моето дѣяние и викамъ за свидѣтель всецаруващия Богъ и това тираническо време, което никой не би могълъ да запише за лъжливъ свидѣтель, ако само той не е глупавъ и побърканъ.

Затова, проче, азъ не съмъ нито възмутител, нито настъпващъ (*ἐφοδοτοῦσ*) като Васиана и Стефана, които за такива се изобразяватъ въ дѣянията на IV вселенски съборъ. Нито разбира се, подвѣдомствениятъ на мене синодъ може да бѫде обвиненъ въ стремъ да грабне чуждо право и прономия, принадлежаща на друга епархия. Далече сѫ отъ такова намѣрение и дѣлото на тоя синодъ, и нашите дѣла“.

По нататъкъ Хоматианъ съ цѣлъ редъ примѣри отъ дѣятельността на апостолите и църковните отци доказва, че тѣ, които добре знаели цѣнността на евангелието, се съобразявали съ искаанията на обстоятелствата и допускали да не се прилагатъ каноните въ тѣхната точность, когато това било нужно за спечелване по-вече нравствена полза.

„Съ тѣзи отци—заключва писмото на Хоматиана—църквата на Византия по рано блѣстеше; сега пѣкъ църквата витинска¹⁾ съ тѣхъ се хвали, имайки върховетъ на държавата и иерархията, и „уви!“ възклика прѣславната Византия, като вижда нищожната Витиния, прѣоблечена въ нейната слава и записваша прѣврата на нѣщата като насилие на свѣта“.

Тъзи силна, по мѣста, укорителна апология на Хоматиана дава основание да се мисли, че положението на сервийския епископъ станало доста опасно слѣдъ дохаждането на патриаршеския екзархъ въ епирското деспотство. Навѣрно, екзархътъ подигналъ въпросъ за свалянето на този епископъ като ржкоположенъ отъ друга църковна власть и при туй отъ власть, съперничаша съ патриарха въ западната част на Балканския полуостровъ. Ако не е имало такъвъ въпросъ то нѣмало причина, да защищава Хоматианъ каноничността на сервийския епископъ. Послѣдниятъ съ дохаждането на патриаршеския екзархъ не могълъ повече да признава вѣдомството на охридския архиепископъ, своя ржкоположникъ, и по примѣра на всички останали епирски архиереи и той трѣбвало да признае властьта на патриарха въ лицето на солунския митрополитъ. Затова въ апологията на Хоматиана става дума не за принадлежността на сервийската епископия на охридския архиепископъ, а за каноничността на сервийския епископъ, поставенъ отъ охридския синодъ. Тъй щото отнасянето на патриаршеския екзархъ къмъ сервийския епископъ допълва всичко туй, чо знаемъ за безпощадното унищожение на всѣкакви слѣди отъ прѣдишното автокефално сѫществуване на епирско-солунските епархии.

¹⁾ Никейската, която се намирала въ областта Витиния.

Какъ се отнесъл патриархът къмъ апологията на Хоматиана, сваленъ ли билъ сервийскиятъ епископъ, нищо не се знае. Едно само е известно, че слѣдъ тази апология ние не виждаме вече Хоматиана и патриархъ да се борятъ. Обаче не се знае да ли това затишье било време на миръ или на скъжване всъкви сношения между охридската архиепископия и вселенската патриаршия. Удивително е това, че Хоматианъ, който обвиняваше никейския патриархъ въ нарушаване правата на охридския прѣстолъ върху сръбската и търновската църква, въ апологията си не защищава правото на своя прѣстолъ върху сервийската епископия, което първиятъ и третиятъ Хрисовули на Василия Българоубийца даваль на охридския архиепископъ. И не само въ апологията, но и въ акта на охридския синодъ за посвещаването на сервийския епископъ катедрата на гр. Сервия се признава за подведомствена на солунския митрополитъ; и синодътъ ясно се изразява, че посвещението на сервийския епископъ би било узурпация на чуждо право, ако то не се оправдавало отъ желанието да се помогне на оставената безъ епископъ сервийска църква и отъ разпоредбата на Теодора Комнина. Даже синодътъ рѣшилъ да увѣдоми солунския митрополитъ, „за да се запазѣло правото на митрополията неповрѣдено¹⁾“.

Както тоя синодаленъ актъ, тъй и апологията и писмата на Хоматиана до патриарха Германа II показватъ, че охридскиятъ архиепископъ въ борбата си съ вселенския патриархъ проявлявалъ повече, отколкото патриархътъ, каноническо съзнание и чувство на такътъ, стремежъ къмъ христианско единение и любовъ къмъ страдалното православно паство. Доколкото патриархътъ осъществявалъ съ своите писма архиепископа, дотолкова послѣдниятъ се стараешъ съ вѣжливъ и почтителенъ тонъ да усмири гнѣва на патриарха и да го накара да се почувствува виновенъ. Напълно справедливо разсѫждава гръцкиятъ историкъ Милиараки, че патриархътъ считалъ себе си нѣкакъвъ вождъ на собствена държава и дѣйствуvalъ само като такъвъ, а не като народоначалникъ (*ἐθνάρχης*) за спасението на страдащия народъ²⁾. Въ своя отговоръ до деспота Мануила патриархътъ се радва само за възстановяването на своите прономии и нищо не споменва по въпроса за примирието на императора Ватаци съ Мануила, даже молитствува на Мануила дълголѣтие въ неговото царство, побѣди надъ враговете и разширение на неговите владѣния. Интереситъ народни диктуващи политическо обединение на гръцката раса, за него сѫ били чужди. По поводъ на тази борба може да се прокара принципиално разграничение между охридската архиепископия и вселенската патриаршия. Въ първата дѣйствува повече реалистическо настроение, въ втората пъкъ — идеалистическо; първата се стараела да измѣни живота съгласно съ идеята на христиаиството чрѣзъ акомодация къмъ живота, втората пъкъ — чрѣзъ налагане на идеалните искания на фактъ. Принципътъ на охридската архиепископия билъ: за спасе-

¹⁾ Pitra, VII, col. 336—337.

²⁾ Цит. съч. стр. 231.

той проявилъ нетърпимостъ къмъ гръцкия висшъ клиръ въ охридския диоцезъ. По всъка вѣроятностъ, насилено чистене на епископските катедри отъ гръцките епископи нѣмало, поне по разпоредбата на българската върховна държавна власть. Обаче може да се допуска, че слѣдъ смъртта или оставката на гръцките епископи на тѣхните катедри поставляли епископи-българи, които самото българско паство на диоцеза могло да избере. Нѣма основание да се мисли, че приемниците на Хоматиана сѫ били българи, защото въ момента, когато Охридъ отново падналъ подъ гърците, на нейния архиепископски прѣстолъ седѣлъ пакъ гръкъ¹⁾.

III. При гръцките императори.

Въ 1246 год. слѣдъ смъртта на българския царь Калимана I, Охридъ отново попадналъ подъ византийска власть, подъ която останалъ почти цѣлъ вѣкъ. Охридската архиепископия се върнала въ това положение, въ което се намирала т. е., подъ властвата на гърците до прѣвзимането на Цариградъ отъ латините. За съжаление, източниците даватъ твърдѣ оскаждни свѣдѣния за живота на архиепископията прѣзъ това време. Несъмнѣно, и сега, както до 1204 год., тя се намирала въ зависимостъ отъ висшите политически и духовни кръгове въ Цариградъ въ смисълъ, че нейниятъ архиепископъ се избиралъ не отъ архиепископския синодъ, а отъ императорското правителство и архиепископите се избирили не изъ срѣдата на охридския клиръ, а отъ цариградския. До прѣвзимането на Цариградъ (1261) отъ Михаила Палеолога положението на архиепископията не било толкозъ нормално-защото императорите, които не били още утвърдени въ Илирия, се съмнѣвали въ вѣрноподанните чувства на архиепископите къмъ никейската династия. По съобщението на Акрополита, Теодоръ II Ласкаръ (1253—1259) арестувалъ архиепископа Константина Кавасила, понеже го подозрѣлъ въ съчувствие къмъ неговия противникъ, епирския деспотъ Михаила II, съратници на когото били братята на Кавасила Иоанъ и Теодоръ²⁾. Обаче слѣдъ възцаряването на Михаила Палеолога охридската архиепископия дошла до туй завидно положение, което и създаль нейниятъ архиепископъ — принцъ Иоанъ Коминъ. Византийските императори я покровителствували, като я считали подpora на своята династия въ Македония. Благоволението на възстановителя на византийския прѣстолъ, Михаила Палеолага, къмъ охридската архиепископия се проявила прѣди всичко въ туй, че той освободилъ архиепископа Константина Кавасила и му позволилъ отново да заеме своя прѣстолъ³⁾. Тази благосклонностъ на императора Михаила Палеолога внушила на единъ отъ охридските архиепископи прѣзъ това време, вѣроятно, на Якова Проархия, надѣждата да си

¹⁾ Срв. Гелцеръ, *Der Patriarchat. v. Ochrida* S. 19.

²⁾ Migne t. 140, 1196.

³⁾ Акрополитъ: Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Μηχαὴλ ἐλευθερώτερον τῆς ποάγμασι χρῶμενος, καὶ θεοῦ τὸ πλεῖον τῶν πραττομένων αὐτῷ η παῖ τὸ πᾶν ἀναρτῶν, ἐλευθερίαν τῷ ἀρχιεπισκόπῳ δέδωκεν εἰς τὴν αὐτὸν ἀφίκεσθαι.

възвърне изгубените по рано епархии на охридския пръстолъ и да възстанови узаконените отъ Василий II граници на охридския диоцезъ. Архиепископътъ представилъ на императора Михаила трите хрисовули, които Василий II далъ на охридския архиепископъ Иоана, и молилъ императора да ги приложи. Вследствие на това ходатайство въ 1272 г. м. августъ императоръ Михаилъ Палеологъ далъ единъ хрисовулъ на архиепископа, името на когото не е указано. Въ този хрисовулъ не се определятъ конкретно правата на архиепископията, а само се дава на архиепископа общо право да присъединява къмъ своя пръстолъ всички ония епархии, които били отнети отъ съседните митрополити самоволно безъ нѣкаква узаконителна грамота отъ страна на приемниците на Василий II. Хрисовулътъ на Михаила Палеолога има значене за историята на охридската архиепископия съ това, че въ него императоръ Юстинианъ Велики и Василий Българоубиецъ се явяватъ устривачи на една и съща архиепископия, която въ хрисовула се нарича архиепископия на България или на Първа Юстиниана. Въ началото се говори, че императоръ Юстинианъ си обезпечилъ постоянна славна памет съ своите грижи относно „светъйшата архиепископия на България“, която той нарекълъ по своето име и архиепископия на Първа Юстиниана, тъй като тамъ той се родилъ. „Всичко той правѣлъ, най-голѣмо усърдие той полагалъ, какъ да я възнагради достойно и да я възведе къмъ по-голѣма честь и свѣтълъстъ. Отъ тукъ дълго врѣме трѣба да се прѣброява, какво старшинство прѣдъ другите той и далъ и съ колко прѣимущества той я почестилъ и колко църкви, удостоилъ съ честта на архиерейство, той опредѣлилъ за нея. Освѣнъ че я почестилъ съ много и голѣми дарове съ съгласието на светъйшия папа на стария Римъ Вигилий, той се погрижилъ още за нейната слава въ бѫдащето и за запазването на дадените и прѣимущества прѣзъ всичкото врѣме. За това, той утвърдилъ тѣзи нѣща и съ хрисовули“. По-нататъкъ се разказва какъ вслѣдствие политическите бѣрканици архиепископията изгубила много отъ своите епархии. Едни подпаднали подъ чужда власт и били заробени; други изчезнали прѣзъ толкова безпорядъци и не било лесно да се укажатъ поименно; трети били отнети отъ мнозина митрополити, които се стрѣмили да се възползватъ отъ удобния моментъ и съ течение на врѣмето си утвърдили правото върху тѣхъ; четвърти пъкъ „възлюбили автономното управление и се отцѣпили отъ своята обща майка¹⁾“. Въ края на това историческо изложение се разказва какъ Василий Българоубиецъ притурилъ къмъ прѣвъзходството по честь на българската архиепископия още нови привилегии и възстановилъ най-много отъ принадлежалите на нея църкви, като я гарантираше отъ всѣкакви бѫдащи загуби.

Въ удостовѣрение на това, че той самъ е такъвъ справедливъ сѫдия, какъвто билъ Василий Българоубиецъ, Михаилъ Палеологъ присъединилъ хрисовулътъ на последния къмъ своя хрисовулъ²⁾.

¹⁾ Има прѣдъ видъ бившиятъ епархии на архиепископътъ въ Сърбия и България.

²⁾ Гл. Ралли и Потли, Синтагма, V, 296—268.

Михаилъ Палеологъ не закъснѣлъ да направи опитъ и на дѣло да приложи изказанитѣ въ своя хрисовулъ *pia desideria* на охридския архиепископъ. Въ лионския съборъ, свиканъ около това време (1272) за съединението на източната и западната църкви, пратениците на императора прѣдложили да се отнеме автокефалията на сръбската и българската (търновската) църква и да се върнатъ на охридската архиепископия, като разяснили, че тѣзи църкви по-рано принадлежали на охридския прѣстолъ. Несъмнѣно, Михаилъ Палеологъ съ това гонѣлъ политически цѣли: той искалъ чрѣзъ църквата да държи България и Сърбия въ известна зависимост отъ Византия. Но въ всѣки случай неговиятъ опитъ за посъгване върху църковната автономия на България и Сърбия показва, колко голѣма близостъ е съществувала между него и охридската архиепископия.

Сѫщо и при приемниците на Михаила Палеолога охридските архиепископи се ползвали съ тѣхното благоволение и щедрости. Въ времето на императора Андроника Палеолога Стари, охридската архиепископия страдала отъ бѣркането на гражданските чиновници въ нейните дѣла. Въ случай на смърть на архиепископа или на нѣкой епархиаленъ епископъ гражданските чиновници си присвоявали правото да управляватъ духовенството и експлоатиратъ доходите и имотите на овдовѣлата архиепископия или епископия. Вследствие тѣзи злоупотрѣби архиепископъ Григорий или неговиятъ прѣдшественикъ подалъ тѣжба на императора Андроника Палеолога Старши, който съ специаленъ хрисовулъ *отъ м. юни 1312 год.*, обявилъ бѣркането на гражданските чиновници за „съвсѣмъ несправедливо и нечестиво“ и за нѣщо, извѣршено „не съ съгласието и по волята на императора“, а безъ негово „опрѣдѣление и знание, и искане“.¹⁾ Като взель прѣдъ видъ, че още императоръ Иоанъ Дука, по поводъ оплакването на патриарха Германа, Андроникъ Палеологъ заповѣдалъ, щото никой чиновникъ или началникъ да не смѣе да извѣрши насилие „на светѣйшата“ архиепископия или епископия слѣдъ смъртта на архиепископа или епископа, а напротивъ „ако се намѣри нѣкая църковна вещь, то—говори императоръ—тѣзи, които се намиратъ въ областта на тѣзи светѣйша църква, сѫ дѣлъни да я взематъ и дѣржатъ и пазятъ, както и другите нѣни приходи чрѣзъ дѣйствителни и истинни и удостовѣрени регистри до тогава, до като бѫде поставенъ въ нея другъ архиерей, и тѣ ще ги прѣдадатъ на последния споредъ каноническото и законното постановление относно туй²⁾. Нарушителите на този указъ се заплашвали съ отлѣчване отъ църквата, съ лишаване отъ приемъ въ императорския дворъ и „съ голѣмъ и безпощаденъ (*ἀσυμπλάθητον*) гнѣвъ“ на императора³⁾. Сѫщиятъ императоръ се отнасялъ съ голѣмо благоговѣние къмъ архи-

¹⁾ Zachariae v. Lingenthal, Ius Graeco-romanicum III, 633: ἡ βασιλεία μου ἀδικον παντελῶς καὶ ἀνίσιον τὸ τοιοῦτον ἔργον λογίζεται, καὶ ἀλερ ἐφθασεν ἐνεργηθῆναι τόto παρά τινος οὐ κατὰ γνώμην καὶ προκίνησιν τῆς βασιλείας μου γέγονεν, ἀλλ ἐκτὸς δρισμοῦ καὶ εἰδήσεως καὶ θελήσεως αὐτῆς.

²⁾ ib. 634.

³⁾ ib. 635.

пископския храмъ въ Охридъ. Той му подарилъ изящно изработена и съ злато възана плащаница, на която поставилъ следния надпись, имащъ, споредъ Кондакова, „монументаленъ характеръ¹⁾“.

Μέμηησο ποιηήν Βουλγάρων ἐν θυσίαις

Ἄνακτος Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου²⁾.

Плащаницата сега се намира въ охридската катедрална църква съ Климентъ³⁾. Освѣнъ туй Охридъ, ако и да билъ далечъ отъ толицата, понѣкога охридските архиепископи играли такъва държавна роля, каквато собствено подобавала на цариградския патриархъ. Въ време на междуособната борба на Палеологовците Андроникъ младши се обѣрналъ къмъ цариградския патриархъ и неговия синодъ да склони неговия дѣдо императора Андроника за сключване на примирие. Но императорътъ, нѣмайки довѣrie къмъ патриаржа, възложилъ тази мисия на охридския архиепископъ Григорий, който на чело на 24-членна депутация заминалъ въ Регия, гдѣто билъ Андроникъ младший, и произнесълъ предъ послѣдния привѣтствена рѣчъ⁴⁾. Въ тая депутация участвуvalъ и единъ иерархъ отъ охридския диоцезъ, мъгленскиятъ епископъ Нифонъ, когото и другъ пакъ императорътъ изпращалъ заедно съ други легати при своя съперникъ – внукъ за водене прѣговори⁵⁾. Сѫщо и роднините на Андроника Палеолога питали сѫщото почитание къмъ българския архиепископски градъ. Неговиятъ зетъ, великиятъ етериархъ Прогонъ Стуръ и неговата дъщеря и жена на Прогона, Евдокия, възобновили на свои срѣдства охридската богородична църква, която въ турско време станала архиепископска църква, а сега е катедрална подъ името на св. Климентъ. За това свидѣтелствува надписътъ на една отъ стѣните на тази църква: *Ἀνηγέρθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος γαὸς οὗτος τῆς πανυπεραγίας δεσπούνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς περιβλέπτου διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου κυρίου Προγόνου τοῦ Συούρου τοῦ μεγάλου ἑτερειάρχου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ κυρίας Εὐδοκίας γαμβροῦ τοῦ κατατονοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν ἀνγούστου καὶ βασιλέως, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίου Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου καὶ Εἰρήνης τῆς εὐσεβεστάτης αὐγούστης ἀρχιερατεύοντος δὲ Μακαρίου τοῦ παναγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς ποώτης Ιουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας ἐπὶ ἔτει σωγ (6803—1295)⁶⁾.*

Вниманието на императорите къмъ охридската архиепископия се проявлявала и въ това, че тѣ се грижели да поставятъ на нейния прѣстолъ образовани и отбрани иерарси-гърци. Напр. архиепископите Адрианъ, Генадий, Григорий, Антимъ, Матей сѫ били лица, които се занимавали съ литературна дѣйност и имали тѣсни връзки съ знаменитите въ тѣхно време политически дѣйци и писатели въ Цариградъ. Особено тѣ се отличили съ постоянната полемика противъ

¹⁾ Памятники христіанского искусства на Аѳонъ, 264.

²⁾ Сборникъ на М. Н. просв. IX, прилож. Табл. V.

³⁾ Сега отнета отъ сърбите.

⁴⁾ Иоанъ Кантакузинъ у Migne' t. 153, 313.

⁵⁾ Ib.

⁶⁾ М.С.Б. IV, прилож. табл. II, свр. Δῆμιτσα, въ *Μακεδονία*, I. I, 381.

латинитъ и изобщо съ борбата си противъ униостичното движение въ Цариградъ.

Обаче, както въ всяка политика, тъй и въ политиката на византийските императори Палеологовци къмъ охридската църква е имало свои цели. Императорите се стремели да направятъ охридската архиепископия *стълпъ* на своята династия въ инородните Илирия и Македония. Тъй мислели, че по-лесно ще могатъ да си задържатъ тези провинции чрезъ прѣданни на тяхъ специални духовни управители, отколкото, ако ги подчинятъ духовно на цариградския патриархъ, който при това често се увличалъ отъ антидинастични интриги. Тези надежда на императорите още повече се укрепявала отъ туй, че охридските архиепископи действително се отличавали съ своя строгъ легитимизъ, съ своята неподкупна вѣрностъ на тяхния прѣстолъ. Въ охридския диоцезъ тѣ били не само духовни ръководители на повѣреното имъ българско и албанско паство, но и нѣщо като императорски комисари. Като вземемъ прѣдъ видъ, че тѣ принадлежали на византийските ръководни кръгове и че тяхното високо положение се дължало на императора, лесно може да се разбере защо тѣ не сѫ могли да играятъ друга и ржавна роля, освѣнъ да бѫдатъ твърдина на династията. Тяхната зависимостъ отъ двореца била почти робска: понѣкога тѣ се принуждавали да позволяватъ на императорите туй, що цариградскиятъ патриархъ не позволявалъ като неканоническо. По свидѣтелството на Пахимера, охридскиятъ архиепископъ Макарий—сѫщиятъ, който се смоменува въ горѣприведения надпись—благословилъ четвърти бракъ на срѣбъския кралъ Стефана Милутина съ дъщерята на Андроника Палеолога, Симонида¹⁾.

Макаръ и да било доста яко положението на охридската архиепископия при императорите Палеологовци, но отъ друга страна тѣ прѣтърпѣха голѣми териториални загуби въ царуването на Андроника старши и младши. Срѣбъското кралство почнало бѣрзо да се разширява на югъ и заедно съ това се увеличавалъ и диоцезътъ на срѣбъската архиепископия за смѣтка на охридската. Стефанъ Урошъ II (Милутина) (1282—1321) първенъ (1282) прѣвзелъ отъ гърцитѣ двета Полога съ тяхните градове, *Скопие*, *Овче-Поле*, *Злетово*, и *Пиянецъ*²⁾, септември (1284) прѣвзели *Дебръ*, *Кичево* и *Поръчъ*³⁾ и частъ отъ Прилѣпско съ трѣскавецкия монастиръ⁴⁾. Тъй щото, при Милутина южната граница на Срѣбъстия вървѣла на сѣверъ отъ византийските крѣости Струмица, Просѣкъ, Прилѣпъ, Охридъ и Кроя⁵⁾. Всички тези земи Милутина подчинилъ въ църковно отношение на ипекския архиепископъ. Въ хрисовулитъ на Милутина, издадели на хилендарския монастиръ—единиятъ между 1293—1302 г.

¹⁾ Migne, t. 144, kn. IV, 305.

²⁾ Даничич, Живот Кральева и архиепископа срѣбъскихъ, стр. 108—109. Сѫшо и въ хрисовула на Милутина отъ 1318 г. Споменик III, стр. 10.

³⁾ Спом. III, стр. 20.

⁴⁾ Даничич, цит. съч. стр. 138, гдѣто се разказва, че Милутина между другите монастири въ Македония облагодѣтелствувалъ и трѣскавецкия.

⁵⁾ Иречекъ, историја Срба, 320.

другият¹⁾ около 1318 г.—се споменва сръдъ сръбският епископии скопската²⁾. Въ втория хрисовул при това се споменават тътовският Теодоръ, Гостиварският Даниилъ и скопският Никодимъ между егumenитъ, които заедно съ епископите участвали въ събора свиканъ подъ председателството на ипекския архиепископъ Никодима за утвърждане рѣшението на Милугина да подари на хилендарския манастиръ селището Улиаръ³⁾. Относно дебърската епископия нѣма ясни указания дали тя била оставена като отдѣлна, сръбска епархия следъ прѣвсемането на дебърско и кичевско отъ Милутина. Въ тукущо укизаниятъ хрисовули се споменва „ДЪБРЬСКАЯ“ епископия, но ипекската архиепископия още по рано имала и друга дебърска епископия въ Босна близо до Сараево. Коя отъ тѣзи едноименни епископии се има прѣдъ видъ въ хрисовулитъ, положително не може да се каже, но, по всѣка вѣроятност, трѣбвало да се има прѣдъ видъ босненската дебърска епископия, която била по древна сръбска епископия и която по-кѣсно се явява въ числото на ипекският епархии наредъ съ дебърската епископия въ охридския диоцезъ. Ако македонската дебърска епископия била запазена, то въ хрисовулитъ на Милутина трѣбаше да се явята двѣ дебърски епископии. Ние се виждаме принудени да допуснемъ, че въ църковно отношение дебърско, кичевско и порѣчето съ трѣскавецката мѣстност отъ Прилѣпско били разпрѣдѣлени между призрѣнската и скопската епископии. Дебърската катедра била закрита, може би, защото въ врѣме на окупирането на дебърско отъ Милутиновитъ войски тя била вакантна или пѣкъ епископътъ и като грѣкъ напусналъ епархиата си. Никифоръ Григора ни съобщава за пристигането на дебърския епископъ въ Цариградъ „по нѣкои свои нужди“ приблизително около туй врѣме, когато Дебъръ, Кичево и Порѣче паднали подъ сърбигъ⁴⁾. Не слѣдствие ли неговото отсѫтствие въ момента на завзимането на Дебъръ Милутинъ закрилъ дебърската епархия, съ цѣль да увеличи съсѣдните първостепенни епархии на сръбската архиепископия?

Какъ и да е, охридската архиепископия била лишена отъ цѣлия съверенъ край на Македония, въ които влизали скопската и дебърската епархии, мѣстността около трѣскавицкия манастиръ отъ пелагонийската епархия и частъ отъ малешевската или мородвизската (Пиянецъ и Злѣтово)*).

Слѣдъ велбуждската побѣда на Стефана Дечански надъ съюзнитъ българо грѣцки войски (28 юлий 1330 г.) охридската архиепископия изгубила и Велесъ, Просѣкъ, Щипъ, Чрѣшче малко на югъ отъ Кичево⁵⁾.

Къмъ епархиитъ, изгубени прѣзъ XIII—XIV в. в., трѣбва да се отнесе и влашката епископия, която отъ XIII в. не се споменава вече въ списъка на епархиитъ на охридската архиепископия⁶⁾.

¹⁾ Miklosich, Monum Serbica, ст. 60.

²⁾ Спом. III, стр. 24.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ Ed. Bonnae т. I, 164.

⁵⁾ Даничич, Живот кральева, стр. 197.

⁶⁾ Gelzer, Der Patriarchat v. Ochrida, S. II.

* Селото Морадвизъ съ останки отъ старата крѣпость и сега сѫществува при Злѣтово въ сръбска територия. Б. Р.

Н. А. Мушмовъ.

Старо-българските монети.

За български монети пръвъ е подигналъ въпросъ чешкиятъ славистъ П. И. Шафарикъ въ своето съчинение: *Slovanské Starozitnosti*, Прага, 1837 год. Това дало поводъ на Априлова да пише на 10 априлъ 1838 год. на Неофита Рилски и да му прѣпоръчи да изпитва за български монети, като твърдѣ важни за българската история. (Периодическо списание на Б. Кн. Дружество 1888 г., кн. XXV—XXVI стр. 30). Априловъ успѣлъ въ 1840 год. да намѣри двѣ монети отъ царь Светослава и Срасцимира, които ги издалъ отлитографирани въ „Деница“. Въ 1847 год. Д-ръ Янко Шафарикъ е издалъ въ списанието „Гласникъ“, издавано отъ дружеството „Сърбскыя Словесности“ въ Бѣлградъ, 14 български монети.

Христодулъ С. Николовъ въ 1859 год. е прѣвелъ двѣ отъ издаденитѣ отъ Я. Шафарикъ български монети и прѣвода е публикуванъ въ „Български книжици“, кн. I, стр. 74, 1859 г.

Раковски въ 1860 год. въ „Нѣколко рѣчи о Асѣнъ“, стр. 93—103, е прѣпечаталъ 10 отъ издаденитѣ отъ Шафарица монети, съ което е популяризиралъ между българите българската нумизматика.

Въ 1875 год. харватскиятъ професоръ Симе Любичъ въ своя цѣненъ трудъ: *Opis Jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875 г. описва 224 български монети. Стариятъ пъкъ български книжовникъ Ат. Илиевъ въ 1889 год. въ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ кн. I публикува интересната си студия: „Погледъ върху българската нумизматика“ (стр. 97—132 и табл. I—IV), кѫде то описание издаденитѣ отъ Любича български монети и отъ тогава вече българската нумизматика получи гражданство въ свободна България, като се заговори за български монети и въ учебниците.

Отъ изслѣдванията на изброените до тукъ труженици на българската нумизматика върно сѫ опрѣдѣлени само монетите на слѣдните български царе:

- 1) Михаилъ II Асѣнъ (1246—1257 год.).
- 2) Тодоръ Светославъ (1295—1322 г.).
- 3) Михаилъ III Шишманъ (1323—1330 г.).

- 4) Иванъ Срацимиръ (?—1396 г.).
 5) Иванъ Шишманъ (1371—1393 г.).

Монетите отъ царъ Ивана Александра съ сина му, неговъ съуправител на царството, Михаилъ (1331—1355 г.), както и ония съчени слѣдъ смъртта на послѣдния (1355—1371 год.), върху които е изображенъ царъ Иванъ Александъръ самъ, всичките поменати труженици сѫ ги отдавали първите на Асъня и Петра, а другите на царъ Асъня II. Причината за това заблуждение е монограмата , която всички сѫ я приемали за монограма на Асъня I. Това не точно съвящане въ българската нумизматика прѣмахна сръбскиятъ професоръ Люба Ковачевичъ, който въ своята съдия: „Приложи Југословенској нумизматици: I Најстари бугарски новци“, Бѣлградъ, 1908 г., сполучливо, и аргументирано доказа, че горната монограма не може да означава Асънъ, а Александъръ. Това тълкуване на монограмата е възприето вече въ България отъ ония, които се занимаватъ съ българската нумизматика¹.

Старите автори приписватъ монети и на царъ Симеона. Въ „Гласник Дружества Србскыя Словесности“ 1847 г., стр. 94: върху монета отъ Михаила II Асъня е прочетенъ надпись, SIMEON ASENI вместо MIHL ASENI. Раковски пъкъ прѣдполага, че тази монета е отъ Асъня I, съчена по случай миропомазането му за царъ въ 1186 г. отъ търновския патриархъ Иоанъ и надписътъ трѣбвало да се чете SION — свети Иоанъ²).

Любичъ отдава една монета отъ Ив. Александра съ сина му михаила на Симеона¹). Той даже отива и по далечъ, като описва една златна неопрѣдѣлена монета отъ Петербургския Ермитажъ отдава я на Самуиловия братъ Владимира²).

Съ положителностъ още не може да се каже, кой български царъ е съкълъ прѣвъ монети, защото всѣки денъ може да ни донесе изненада въ областта на българската нумизматика. Исторически данни за искане официално разрѣщие за съчене монети има само отъ царъ Калояна, който въ 1204 г. е получилъ разрѣщие отъ папа Инокенти III да съчне монети съ своя отличителенъ знакъ³). Обаче точно опрѣдѣлени монети, които да принадлежатъ на Калояна, до днесъ нѣмаме. Въ послѣдне врѣме намѣриха се двѣ мѣдни български монети, които

¹⁾ В. Златарски, Извѣстия на Българ. Археол. Дружество, I. 1910 год., стр. 29—53.

Н. Мушковъ, Античните монети на Балканския Полуостровъ, 1912 г., стр. 481—490 слѣд.

²⁾ Нѣколко рѣчи о Асъню първому, стр. 97.

¹⁾ Любичъ, Opis стр. 3 и табл. I. 2.

²⁾ Пакъ тамъ стр. 1 и табл. I. 1.

³⁾ Migne, Patrologia latina t. 215 p. 280 . . . publicam in regno tuo cudenti monetam tuo charactere insignitam liberam tibi concedimus facultatem.

се отнасятъ къмъ епохата на Асъня I, Калояна или Борила¹⁾, но не може съ положителност да се каже на кого именно огъ тъзи трима царе да се прѣпишатъ. Бжджщи находки и изслѣдвания ще разрѣшатъ този въпросъ. Отъ известните до сега български монети трѣба да се заключи, че по-стари български монети отъ XII в. нѣмаме. Царятъ отъ първото българско царство навѣрно не сѫ чувствуvalи нужда отъ свои собствени монети и затова не сѫ съкли такива, а сѫ си служили съ византийските монети.

Искуството за съчене монети не е била мѫчна работа въ срѣдните вѣкове. Тази работа се възлагала и на обикновени златари. Обаче правото за съчене монети принадлежело на царя и той разполагалъ съ това право, както намѣрель за добрѣ. Той, чрѣзъ свои чиновници, се разпореждалъ за съченето на монети или това право повѣрявалъ на нѣкой градъ или боляринъ срѣщу облаги. Споредъ законникътъ на Стефана Душана къмъ срѣдата на XIV в. мѣстото на златарите монеторѣзачи било опрѣдѣлено отъ правителството и ако нѣкое друго село или градъ допуснели златарь да съче монети, това село или градъ се резтурали и златаря изгаяли живъ²⁾). Това ограничение ставало, разбира се, съ цѣль за контролъ. Сѫщата строгость сѫществувала по отношение фалшифицирането на монетитъ и въ старо врѣме. Въ единъ договоръ сключенъ въ 430 година пр. Хр. съ градътъ Фокея се прѣдвижда смъртно наказание за монеторѣзача, ако умишлено отсъче монети по легки или отъ по-долно качество злато³⁾). Единъ декретъ отъ Константина Велики отъ 317 год. прѣдвижда смъртно наказание за оня, които изрежатъ, поврѣдятъ или фалшифициратъ златоа монета, която въ римско врѣме се наричала свещена монета (*sacra moneta*). Въ врѣмето на Констанци II (317—340) наказанието за фалшификаторите било още по-строго — изгаяне живи⁴⁾). Както въ Римъ, тъй и въ Византия, въ монетната система е билъ въведенъ златниятъ еталонъ, т. е. известно тегло отъ злато било прието за монетна единица и затова златните монети били отъ чисто злато и съ точна мѣрка. Единъ златенъ солидъ ималъ тежестъ равна на $1\frac{1}{2}$ отъ римска ливвия и тегнелъ 4.49 до 4.53 грама, той билъ равенъ на 12 сребърни милиарезии, или 288 мѣдни фоли, или 5760 мѣдни нумии, или монетни единици (нѣщо като днешните стотинки). Една римска ливвия тегнела 326.33 грама споредъ едни, а споредъ други 323 грама. Монетната система въ Византия е прѣтърпѣвала измѣнения на нѣколко пѫти. Въ началото, отъ единъ килограмъ сѫ съкли 96 *денара*, които теглили по 4.41 гр.

¹⁾ Мушмовъ, Двѣ неиздадени български монети. Извѣстия на Българ. Археол. Д-во, III. 2, 1914, стр. 224—234.

²⁾ Минало, год. II 1912, кн. 7 стр. 217.

³⁾ Blanchet, Les monnaies grecques, Paris 1894, p. 39.

⁴⁾ Sabatier, Description des monnaies byzantines t. I p. 48 note 1.

всъки и стрували 192 *квинара* или половина денари. По-късно същ съкли отъ 1 килограмъ сребро 72 къса *милиарезии*, които стрували $\frac{1}{10}$ отъ килограмъ злато и тегнели по 4.55 грама всъки. Следъ Лъва III (716—741) не може вече да се определи точна класификация на стойността на сребърните монети или на тяхното наименование и тези монети ставатъ по ръдки, до като златните изобилстватъ. Разните сребърни монети не отговаряли вече по между си нито на тегло, нито по размъри, но въроятно пакъ същ се наричали *кератиони*, отъ които 24 стрували единъ златенъ солидъ.

Размърите и теглото на мъдните монети престанали да се съблюдаватъ още въ връмето на Анастасия I, Юстина и Юстиниана¹⁾ и тъй вече нямали никакво съотношение на стойността на металата, а просто тяхната стойност била указана.

Тръбаше да направимъ тези бележки върху византийската монетна система, защото Византия, заедно съ своята култура, е пръдала на съсъдните си народи и монетната система. Съ изключение на монетите отъ царъ Михаила II Асъна, които същ съчени по Венециански стилъ, всички други български монети същ по византийски типъ.

Точни данни за мъстото на българскиятъ монетарници имаме само за Търново, къдъто били съчени мъдните монети на царъ Ив. Александра съ сина му Михаила съ изображение на кръпостните стени, върху които монети личи съкратено името на Търново, **THE**, което показва, че монетите същ съчени въ Търново. Освънъ въ Търново, тръбва да се пръдполага, че същ съчени български монети и въ слѣдните градове, къдъто е имало монетарници още отъ римско време, а именно: Сердика, сега София, Пауталия, сега Кюстендилъ, Одесостъ, сега Варна, Августа—Траяна, сега Ст.-Загора, Филиополисъ, сега Пловдивъ и др. нѣкои отъ които били седалища на монетарници и въ турско време, като София. Кюстендилъ, Варна и пр.²⁾). Навърно български монети същ съчени е въ Кратово, Скопие и Видинъ, които същ били важни центрове на рударство и златарство.

По-горѣ казахме, че не се знае подожително, кой български царъ пръвъ е съкъль монети. Като изключимъ двѣтъ новоизслѣдвали мъдни монети отъ XII в., които не могатъ съ сигурностъ да се припишатъ на никого отъ царете отъ тази епоха³⁾, останалите известни български монети, благодарение на сериозни проучвания, същ точно опредѣлени.

За сега същ известни монети отъ слѣдните български царе:

¹⁾ Sabatier, Description, I, p. 38.

²⁾ Минало, година II, кн. 7, стр. 219—220.

³⁾ Мушковъ, известия на Бъл. Археол. Д-во Т. III св. 2 стр. 224—234.
Табл. I 1.

1) Ясън II¹⁾ (1218—1241) мъдни. Табл. I 2.

2) Михаилъ II Ясън²⁾ (1246—1257) сребърни грошове.
Таблица I 3.

3) Михаилъ II Ясън и Ирина³⁾ (1246—1257) сребърни грошове,

4) Тодоръ Светославъ⁴⁾ (1295—1322) сребърни грошове,
табл. I 4 и мъдни табл. I 5.

5) Тодоръ Светославъ и Георги II Тертеръ (1295—1322)
мъдни.

6) Михаилъ III Шишманъ⁵⁾ (1323—1330) сребърни грошове,
Табл. I 7 и мъдни, Табл. I 6—8.

7) Иванъ Александъръ и синъ му Михаилъ⁶⁾ (1331—1355)
сребърни грошове, Табл. I 9, полугрошове и мъдни. Табл. I 10 и 13.

Отъ монетите на българските царе най-много типове се срещатъ отъ ония на Ивана Александра. Това може да се обясни съ обстоятелството, че този царь е царувалъ най-дълго отъ всички други български царе. За монетите отъ този царь пръвъ спомена пръзъ 1900 год. В. Добруски въ „Бълѣжки къмъ българската нумизматика¹⁾. Въ пomenатите бълѣжки той говори за монетите на царь Иванъ Александра и сина му Михаила, съ изображение на крѣпостни стѣни (табл. I 13). Обаче той не можа да опредѣли сполучливо нито изображението на лицето на монетата, което прѣставя Ивана Александра съ сина му Михаила, а той казва, че е царь и царица, нито изображението на опакото — крѣпостни стѣни, за което Добруски назва Ис. Христосъ. Сѫщите монети професоръ Златарски отдава на Ясън II²⁾ Освѣнъ направените вече отъ настъ бълѣжки въ книгата „Античните монети“ и пр.³⁾ по този въпросъ ще напечатаме специална статия въ извѣстия на Българско Археологическо Дружество томъ IV св. 2.

¹⁾ Златарски, къмъ въпросъ за най-старите български монети Изв. на Бъл. Археол. Д-во I 1910, стр. 29 слѣд, Мушмовъ, Античните монети стр. 485 и табл. LXIII 1—3.

²⁾ Античните монети, стр. 486 и табл. LXIII. 13.

³⁾ Античните монети, стр. 486.

⁴⁾ Античните монети, стр. 487 и табл. LXIII 14—16

⁵⁾ Античните монети, стр. 483—484 и 488 и табл. LXIII 17—20 и табл. LXIV 1—7.

Минало, година II, кн. 7 стр. 202.

Между монетите на Михаила Шишмана, ония съ изображение на другъ орелъ (табл. I 8) до появяването на моята статия: „Българските монети съ двуглавъ орелъ“ (Извѣстия на Бълг. Арх. Д-во III св. 1, стр. 81—87, 1912 г.) минаваха за неопредѣлени, даже се взимаха за византийски.

⁶⁾ Античните монети, стр. 481—482 и 490—494 и табл. LXIII 4—12 и LXIV 8—16

¹⁾ Български прѣгледъ VI, 1900, стр. 97—100.

²⁾ Извѣстия на Бълг. Арх. Д-во I 1910, стр. 49 слѣд

³⁾ Срав. стр. 480—481.

8) Иванъ Александъръ самъ¹⁾ (1355—1871) сребърни грошове (табл. I 11) и мѣдни (табл. I 12).

9) Иванъ Стракцимиръ²⁾ (? 1396) сребърни грошове, табл. I 14 и полуврошове.

10) Иванъ Шишманъ³⁾ (1371—1393) сребърни полуврошове — табл. I 15 и 16 и мѣдни — табл. I 17—19⁴⁾.

Освѣнъ тѣзи монети, въ Извѣстия на Българското Археологическо Дружество, томъ IV св. 1, ще издадемъ голѣмъ брой неиздадени български монети отъ сбирката на Народния Музей въ София и отъ частни лица.

¹⁾ Мушмовъ, Античнитѣ монети, стр. 494—496 и табл. LXIV 18—20 и LXV 1—15.

²⁾ Пакъ тамъ, стр. 496 и табл. LXV 6.

³⁾ Пакъ тамъ стр. 496—498 и табл. LXV 7—21, LXVI 1—9.

⁴⁾ За нумизматическата стойност на българските монети сравни каталога „Античнитѣ монети на Балканския Полуостровъ и пр.“.

Старо-българските монети.

Три статии върху старо-българското лъточисление.

Н. Степановъ.

I.

Бълъжки върху изслѣдването на Bury за българското лъточисление.

Професорътъ въ Кембриджкия Университетъ *J. B. Bury* въ 1910 година обнародва своята работа: *The chronological cycle of the Bulgarians*¹⁾, въ която се опитва да открие значението на ония непонятни думи, които се срещатъ въ известния „Именникъ на българскитѣ князе отъ най-древно време“, като *диломъ, твиремъ, верени, алемъ* и др.

Тази статия е направила, както се вижда, силно впечатление на специалистите по старобългарска история. Прѣкрасенъ прѣводъ на тая статия биде помѣстенъ въ „*Ізвѣстія Общества Археологии, Истории и Этнографии въ Казанѣ*“ прѣзъ 1911 година. Прѣводачътъ²⁾, *Н. Петровски*, даде цѣнни бълъжки и приведе мнѣнието на *B. H. Златарски* относително много частности въ работата на *Bury*. Азъ съмѣтамъ, че тоя руски прѣводъ може да даде на читателя нѣщо повече отъ оригинала. Особено се заинтересува отъ работата на *Bury* професорътъ отъ Софийския Университетъ *B. H. Златарски*. Той се отзова за нея въ нѣколко статии. Отъ тѣхъ най-крупни сѫ; 1. *Имали ли сѫ българитѣ свое лѣтоброение?*—помѣстена въ „*Списание на българската академия на наукитѣ*, I. 1. София, 1911 г.“ и 2. „*Болгарское лѣтосчисление*“, помѣстена въ „*Ізвѣстія отд. русск. языка и словен. Имп. Академіи Наукъ*“ 1912 г., кн. 2.

Професоръ *B. H. Златарски* поправя много непълноти въ възгледите на *Bury*, допълня ги съ нови подробности и нови хипотези.

¹⁾ Въ *Byzantinische Zeitschrift*. Neunzehnter Band. Jahrgang 1910. 1—2 (Doppel) Heft.

²⁾ Н. Петровски, като желаель да запознае читателитѣ съ точното съдържание на оригинала, е снабдилъ своя прѣводъ съ посочвания на страниците на оригинала и е прѣнесълъ въ своя прѣводъ всички особености на оригинала, включително грѣшките при писането, които, обаче, той грижливо оговаря въ забѣлъжки. То се знае, много нѣща сѫ се изпълъзвали отъ вниманието на талантливия прѣводачъ. Тѣй, на стр. 19 отъ прѣвода (134 отъ оригинала) въ списъка на годините *вечемъ* стои А. Н. 17. А. Д. 639/40. Това не е вѣрно; трѣбва да стои А. Н. 18. А. Д. 639/40, зашото до 639—640 год. слѣдъ Р. Хр. (Appi Domini) отъ 12 януари 639 година до 1 януари 640 г. включително е изминалата 18-та, а не 17-та година отъ ерата на хиджра (А. Н.). За съжалѣние, и *B. H. Златарски*, като се ползува отъ тоя редъ, взема 17-та година.

Въ тази бѣлѣжка азъ бихъ искалъ, безъ да застѣгамъ изводитѣ, които се отнасятъ до историята на Бѣлгария, да се спра само върху анализа на оня начинъ, по който Вигу открива значението на загадъчнитѣ термини въ Именника.

Въ интересуващата ни частъ по работата на Вигу се съдѣржатъ слѣднитѣ хипотези и положения:

1. Загадъчнитѣ термини на Именника (шегоръ, вечемъ, доксъ, твиремъ и др.) сѫ еквиваленти на числителни; всѣки терминъ се състои отъ двѣ думи: първата служи за означение на единицитѣ, втората за означение на десетицитѣ; тия послѣднитѣ свършватъ на съмъ (омъ), емъ (емъ).

2. Много обстоятелства ни каратъ да мислимъ, че бѣлгаритѣ нѣкога ще да сѫ се дѣржали о шестдесетгодишния луненъ цикълъ; луннитѣ имъ години сѫ се състояли отъ 12 лунни мѣсеца; слѣдователно, нова година е настѫпвала слѣдъ всѣки 354 или 355 дена.

3. При означението на годинитѣ тѣ сѫ се придѣржали о древнетюрската система за означение на числата: 1) единицитѣ при означението вървятъ прѣдъ десетицитѣ и 2) при означаващите единици се споменува номерътъ на идещата, а не на изтеклата десетица. Съобразно съ това, напр. 25 се изказвало, като 5 единици отъ 3-та десетица (5 . 30), 8 се изказвало, като 8 единици отъ първата десетица (8 . 10) и т. н. Отъ това слѣдва, че за означение на кое да е число, съ изключение на цѣло число отъ десетици, се изискватъ не-прѣменно двѣ думи, а при цѣло число отъ десетици — една дума, която означава десетици.

4. Сравнявайки два термина на Именника, раздѣлени съ 3-годишенъ междулекъ (шегоръ вечемъ и верени елемъ), Вигу съ остроумни съображения доказва, че *шегоръ* е 8, а *верени* 1, и че *алемъ* върви слѣдъ *вечемъ*.

5. Съпоставяйки (послѣдователно) *годинитѣ* на царуването на единъ владѣтель, ладени въ Именника съ явни числа, и *терминитѣ*, които стоятъ при тоя владѣтель, съ аналогични *фактори* при съ-сѣдното лице, Вигу опрѣдѣля числовото значение на 8 думи, служещи за означаване на единицитѣ (1 = *верени*, 2 = *двенѣ* (или *дванишъ*), 3 = *тохъ* и т. н. — всички единици съ изключение на 7) и шестъ думи, означаващи десетици. Впрочемъ, възъ основа на факти, които се съдѣржатъ въ Именника, Вигу опрѣдѣля само *послѣдователността* на десетицитѣ; *абсолютната* имъ величина е намѣрена въ свръзка съ хипотезата за ерата по хиджра, о която сѫ се дѣржали бѣлгаритѣ отъ VII вѣкъ. Върху послѣдното обстоятелство Вигу не настоява.

6. Значението на единицитѣ и десетицитѣ въ паметника, намѣreno споредъ интервалитѣ и годинитѣ на нѣкои лица въ Именника, не винаги успѣшино се прилага и къмъ други лица, което свидѣтелствува, че Именникътѣ е дошълъ до насъ не въ пълна форма. Вигу прави необходимитѣ, отъ негово гледище, поправки. Ние ще изброимъ най-главнитѣ:

1. На Телецъ и Винехъ сж размѣнени мѣстата. Нѣколко години прѣди да напише разглежданата тукъ статия, Вигу въ друга своя работа доказаваше, че Винехъ (Сабинъ) не е биль прѣходникъ на Телеца, както се говори въ Именника, а е дошълъ слѣдъ него.

2 Годинитѣ на Гостуна сж измѣнени отъ 2 на 12.

3. На Испериха се даватъ 21 година, а не 61, както въ Именника.

4. Между Ирника и Курта се помѣстятъ двѣ лица, а не само Гостунъ.

Забѣлѣжка. За другите поправки и допълнения къмъ Именника нѣма да говоря. Смѣтамъ само за нуждно да спомена, че, като е ималъ Гилфердинговия прѣпись на Именника, дѣто за Севера има 5 години, Вигу поправя годинитѣ на Севера отъ 5 на 15, както и трѣба да бѫде, споредъ основния прѣпись на А. Н. Попова; тоя прѣпись биль недостѣженъ на Вигу. Тази сполучлива поправка служи, разбира се, като прѣкрасна прѣпоржка на Вигу-евия методъ: читателътъ, слѣдъ като се убѣди отъ примѣра съ Севера въ плодотворността на Вигу-евия методъ, прѣнася своето одобрително отношение и къмъ поправките въ годинитѣ на други лица (Гостунъ, Есперихъ). Самъ Вигу, говорейки за поправката въ годинитѣ на Гостуна, не забравя да обѣрне внимание върху сполучливата поправка въ годинитѣ на Севера.

Такъвъ е схемата на онайчасть отъ работата на Вигу, която ни интересува сега.

Слѣдъ като изучихъ работата на Вигу, азъ дойдохъ до заключение, че отъ математическа гледна точка методътъ, отъ който се ползува авторътъ, е недостатъчно съвършенъ, а изводитѣ, до които той достига, не могатъ да се смятатъ надежни; неволно възниква съмнѣние въ правилността на тия изводи.

Нека разгледаме нѣколко положения на Вигу. Да почнемъ отъ шестдесетгодишния цикълъ на българитѣ. Вигу съ право сочи на това, че недавно откритиятъ т. е. чаталарски надпись¹⁾ дава основание да твърдимъ, че периодътъ отъ 1 септемврий 821 година до 31 августъ 822 година (съ индиктъ 15) е включвалъ въ себе и моментъ (или периодъ), наричанъ *бѫооѣлѣмъ*. Споредъ транскрипцията на Вигу този терминъ е равносленъ на *шегоръ алемъ*. За щастие на изслѣдвача, въ Именника има друго извѣстие, отблѣзано съ термина *шегоръ алемъ*. Може доволно точно да се твърди, казва Вигу, че събитието, отблѣзано съ тоя терминъ въ Именника, се е извършило въ юлий—августъ 763. Интервалътъ между тѣзи събития е близъкъ до 60 слѣнчеви години, но съ успѣхъ може да вмѣстя въ себе 60 дванайсетъ мѣсечни лунни години²⁾ (т. е. години, еднакви

¹⁾ Описанъ е въ X. томъ на *Ізвѣстія Русскаго Археолог. Института въ Константинополь* и е възпроизведенъ въ атласа къмъ този томъ.

²⁾ Вмѣсто приблизителното изчисление на Вигу може да се приведе това. Отъ новолунието на юлий 763 година (15 юлий 12 ч. 31 мин.) до новолунието въ края на августъ 822 година (20 августъ 13 ч. 55 мин.) има всичко

по структура съ мухамеданските лунни години). Може, слѣдователно, да се прѣположи, че древните българи съ имали 60-годишенъ луненъ цикълъ. „Тоя изводъ, казва Вигу (11,129)¹⁾, се потвърждава отъ друга дата на Именника. Като година на Курта се явява *шегоръ вечемъ*. Ако това, както азъ прѣполагамъ, означава годината на неговото въцаряване, то, тъй като той (съгласно Именника) е владѣлъ тъкмо 60 години, годината на неговия приемникъ, Безмѣръ, трѣба да биде сѫщата — и това е въ дѣйствителностъ така. По подобенъ начинъ годините на митическия Авitoхолъ, 300 = петъ 60 годишни цикла, и двамата, той и неговиятъ приемникъ, иматъ една и сѫща година *диломъ твиремъ*“.

Противъ тѣзи разсѫждения може да се възрази едно. Ако названията на годините слѣдъ 60 годишенъ междуулекъ съ еднакви, това още не значи, че цикълътъ е билъ 60-годишенъ. Той би могълъ да биде и 12, и 15, и 30 годишенъ, нѣщо като мухамеданския. Послѣдното е толкова по-вѣроятно, че самъ Вигу е на клоненъ да допусне, какво българитѣ съ приели ерата по хиджра въ самото начало на VII вѣкъ: ако българитѣ съ усвоили толкова скоро току-що зародилата се ера, това краснорѣчиво говори въ полза на туй, че българското броене до приемането на ерата по хиджра (А. Н.) е било близко до броенето на послѣдната. Обрѣщамъ внимание върху слѣдното. Вигу взема за разглеждане 12 дати отъ Именника, датата на Чаталарския надписъ и датата на послѣсловието на Тудора, приведения отъ Калайдовича въ неговата работа „Іоанъ, эксархъ болгарскій“. Всичко съ разгледани 14 дати. Ако приемемъ онѣзи отъждествления на термините, които прави Вигу (напр. твиремъ=твириимъ=твириимъ и под.), то ще излѣзе, че отъ тия 14 термина различни съ само 11, при което 8 отъ тѣхъ се споменуватъ по 1 пжть, а 3 отъ тѣхъ се споменуватъ по 2 пжти. Вѣроятността за това, че тая комбинация е взета отъ 60 съставни елемента е явна: $\frac{1}{8} \cdot \frac{60 \cdot 59 \dots 50 \cdot 1 \cdot 2 \dots 14 \cdot 9 \cdot 10 \cdot 11}{1 \cdot 2 \dots 11 \cdot 60^{14} \cdot 1 \cdot 2 \cdot 3}$; вѣроятността

пѣкъ за това, че тая комбинация е взета отъ 30 съставни елемента, се изразява въ формулата: $\frac{1}{8} \cdot \frac{30 \cdot 29 \dots 20 \cdot 1 \cdot 2 \dots 14 \cdot 9 \cdot 10 \cdot 11}{1 \cdot 2 \dots 11 \cdot 30^{14} \cdot 1 \cdot 2 \cdot 3}$.

Послѣдната вѣроятностъ значително прѣвишава първата.

За да стане приемлива хипотезата за шестдесетгодишния периодъ, тя трѣба, струва ми се, да се подкрепи съ доводи по убѣдителни отъ тия, които виждаме въ статията на Вигу. Къмъ горѣ приведените аргументи той присъединява слѣдното: „Добрѣ известно е

21856 дена. Въ 60 лунни години отъ мухамеданския типъ 21262 дена. По та-
къвъ начинъ става ясно, че 60 лунни години дѣйствително съ могли да се
вмѣстятъ въ посочения интервалъ.

¹⁾ Тукъ и по-нататъкъ аналогичните дати показватъ страницата на руския прѣводъ (първото, по-малкото число) и страницата на оригиналната статия (второто, по-голѣмото число).

²⁾ Изказвамъ дѣлбока благодарность на проф. Б. К. Молодзѣевски, за
дѣто изчисли тая вѣроятностъ за мене.

(13,130), че хронологическата система на китайците, която иде отъ доста древни връзки е основана върху шестдесетгодишнъ цикълъ. Тюркскиятъ орхонски надписи потвърдиха съобщението на китайските лѣтописи, че китайскиятъ календаръ е билъ приетъ отъ турците, поне за официална потреба, и това връзка е било, както се вижда, около А. Д. 586. Но нѣма причина да прѣполагаме, че този календаръ е билъ прѣнесенъ у българите. . . Огъ друга страна изглежда вѣроятно, че употребата на 60 въ качестве на главно число (подобно на нашето 100) може да отива далечъ, до общата древност на източните турци и българите“.

Всичко туй ми се прѣставя малко убѣдително. Бѣлѣжката за китайския 60-годишнъ периодъ самъ Вигу парализува като сочи, че „нѣма причина да се прѣполага, какво китайскиятъ календаръ е билъ прѣнесенъ у българите“. А прѣположението за древността на 60 и за възможно влияние на това число върху лѣточислението на прѣродителите на турците и българите съ еднаквъ успехъ би могло да бѫде замѣнено съ сѫщо такива прѣположения за влияние на числото 30. Та откритията отъ съвременни (виенски) учени¹⁾ на тридесетгодишните (нилски) периоди, тѣзиprotoоригинали на 15-годишните индикти, говорятъ за давността на тия периоди и не изключватъ възможността да се прѣполага влияние на това броене върху българите. Наистина, 30-годишните циклове, за които говорятъ, не сѫ били лунни; но и наличността на „лунно“ броене у българите си остава нелокализирана. Въ дѣйствителностъ, какво отъ туй, че отъ юлий—августъ 763 година до 31 августъ 822 година не сѫ се изпълнили 60 слѣнчеви години? Та напълно възможно е, щото годината, съ *шегорѣ алемъ* въ юлий 763 година, да се е започнала въ юлий—августъ 762 година. А ако е тѣй, цикълътъ е могълъ да бѫде и слѣнчевъ. Бѣрзамъ да прибавя, че съ това съвсѣмъ не желая да доказвамъ несъстоятелността на Вигу-евитъ твърдения, искамъ да кажа само едно, че смиtamъ недостатъчно убѣдителни разсѫжденията на Вигу за 60-годишния луненъ цикълъ у българите.

По косвенъ начинъ сѫществуването на 60 годишнъ цикълъ се доказва чрѣзъ начина за изказване числата у българите. Нека прѣминемъ да разгледаме тоя начинъ.

Вигу твърди, че всѣки терминъ на Именника се състои отъ двѣ думи; „вторитѣ“ думи винаги свързватъ на омъ (омъ), емъ (емъ). Такива думи Вигу наброява 6. Това обстоятелство дава основание да мислимъ за сѫществуване на цикълъ, въ който е имало само шестъ десетици. Първата отъ 1 до 10, 2-та отъ 11 до 20, 3-та отъ 21 до 30.

За да наброи шестъ, а не повече, десетици, Вигу прибѣгва обаче къмъ похвати, които ни каратъ силно да се съмняваме въ това, че думитѣ, съ които, споредъ мнѣнието на Вигу, българите

¹⁾ Напримѣръ, изслѣдванията на Египетскиятъ папируси отъ Wessely, ако не се лъжа, въ Mitteilungen a. d. Sammlung Papryg. Erzherz. Reiner; за съжаление, въ запазените у мене бѣлѣжки за работата на Wessely нѣма точни изводки.

сѫ означавали десетицитѣ, сѫ били само шесть. Самъ Вигу посочва термина на Тудоровото послѣсловие „etkh bekhti“ (стр. 142), споредъ правописа на Н. Петровски *етхъ бехти* (стр. 33). Азъ нѣмамъ подъ ржка труда на Калайдовича и за туй не зная, какъ е написано това „числително“ у Тудора; но прѣполагамъ, че редакцията на Н. Петровски точно възпроизвежда текста на Калайдовича. Нито *етхъ*, нито *бехти* въ Именника се не срѣща. Вигу, за да приобщи това числително къмъ терминитѣ на Именника, смѣта го за покварено. „Най-лесната и най-очевидна поправка, повидимому, би била или *тохъ вечемъ* (*тохъ вѣхтѣ*) или *текъ вечемъ*“, казва Вигу, (39,142). По нататъкъ у Вигу става дума само за *етхъ*, а равенството *бехти=вечемъ* се смѣта несъмнѣнно. Ако дори не говоримъ за изкуственото прѣвръщане на думата *бехти* въ *вечемъ*, въ дума, която свѣршва на *емъ* (за да не бѫде числото на десетицитѣ по-голѣмо отъ шесть), то противъ древнетурската система за изказване на българскитѣ числителни още по-силно говори нѣщо друго: *не може* споредъ малко число податки да се установява закона за извѣстни явления; изслѣдователъ, който се рѣшава да направи туй, най-често дохажда до погрѣшни заключення. Не бива да се забравя и това, че шестдесетгодишниятѣ периодъ изисква шестдесетъ термина; нека тѣзи 60 термина и да се съставятъ отъ 10 термина отъ единъ видъ (единици) и шесть термина отъ другъ видъ (десетици). Но по 11 фактора отъ тѣзи 60, но при това отъ фактори поправени, е рискувано да се изважда закона за съставяне числителнитѣ. Ще поясня своята мисъль съ примѣръ.

Да речемъ, че сѫ намѣрени слѣди отъ нѣкакъвъ видъ числа; да речемъ, че поизтрили се, едва забѣлѣжими слѣди единъ трудолюбивъ и внимателенъ къмъ дреболиитѣ реставраторъ е възстановилъ реда:

2. 3. 4. 10. 12. 14. 24. 27. 30. 44. 48. 52. 70. 75. 80. 85. 108. 114.

Явява се задача: не може ли да се опрѣдѣли, правилно ли е реставриранъ редътъ, като се установи, на примѣръ, закона за слѣдането на числата отъ този редъ?

Нека изслѣдането се води тѣй.

Да разположимъ тия числа въ групи, по 3 числа въ всяка; като разложимъ числата на множители:

2=1.2	10=2.5	24=3.8	44=4.11	70=5.14	85=5.17
3=1.3	12=2.6	27=3.9	48=4.12	75=5.15	108=6.18
4=1.4	14=2.7	30=3.10	52=4.13	80=5.16	114=6.19

Виждаме: 1) че всички послѣдователни членове на този редъ се получаватъ отъ умножаването на нѣколко числа (1, 2, 3, 4, 5 и 6) на послѣдователнитѣ числа, като се почне отъ 2 и се свѣрши съ 19; 2) че всѣки срѣденъ членъ на всяка тричленна група (напр. 3, 12, 27... 108) е произведение отъ 3 съ квадрата отъ номера на групата; тѣй срѣдниятъ членъ отъ 2-та група, т. е. 12, е произведение отъ $3 \cdot 2^2 = 12$, или, срѣдниятъ членъ на 5-та група (75) е произведение отъ 3 и 5^2 , т. е. 75; срѣдниятъ членъ отъ шестата

група е произведение отъ 3 и 6^2 , т. е. 108; 3) всъки трети членъ на всъка група е равенъ на срѣдния, плюсъ числото, равно на номера на групата, тѣй, 3 ятъ членъ отъ 4-та група е равенъ на срѣдния членъ отъ четвъртата група + 4, т. е. $3.4^2 + 4 = 3.16 + 4 = 48 + 4 = 52$, както и е въ дѣйствителностъ; 4) всъки първи членъ на всъка група е равенъ на срѣдния членъ минусъ числото, равно на номера на групата; тѣй, първиятъ членъ отъ 2-та група $= 3.2^2 - 2 = 12 - 2 = 10$, което и намираме въ дѣйствителностъ. Изключение прѣставя първиятъ членъ отъ 6-та група: той не се подчињава на тоя законъ. Естествено е, да си помислимъ, че този членъ (85) е реставриранъ неправилно. На туй мѣсто тръба да стои $3.6^2 - 6$, т. е., $108 - 6 = 102$. Вѣроятниятъ източникъ на грѣшката е такъвъ. Възможно е, щото трудолюбивиятъ реставраторъ да не е намѣрилъ ни една чѣрта за възстановяване на числата, че стояло на туй мѣсто. Но като не е намѣрилъ закона за съставяне на числата, той, вѣроятно е постѫпилъ така: той забѣлѣжилъ, че току-шо написаните числа вървятъ, увеличавайки се съ 5 единици: $75 = 70 + 5$; $80 = 75 + 5$. Не ~~зар~~ейки закона за съставяне на числата и опирали се на прѣдходното наблюдение, той на мѣстото на изчезналото число е поставилъ ново, по голѣмо, отъ прѣдходното съ 5, сир. $80 + 5 = 85$. Като поправимъ 85 на 102, ще получимъ редъ, законътъ на който може да се изрази съ формулата: $E\left(\frac{2+k}{3}\right)$.

($k + 1$), дѣто подъ символа $E\left(\frac{A}{B}\right)$ се разбира цѣла частъ на частното отъ дѣлението A на B. Тѣй, 14-иятъ членъ на нашиятъ редъ е полученъ така: $E\left(\frac{2+14}{3}\right)$. $(14+1) = E\left(\frac{16}{3}\right)$. $15 = 5.15 = 75$; 16-иятъ членъ (т. е. нашиятъ съмнителенъ членъ) $= E\left(\frac{2+16}{3}\right)$. $(16+1) = E\left(\frac{18}{3}\right)$. $17 = 6.17 = 102$.

Послѣдниятъ резултатъ, както се вижда, потвърждава основателностъта на нашиятъ разсѫждения.

Можемъ ли, обаче, да се задоволимъ съ тѣзи разсѫждения? Математикътъ, то се знае, нѣма да се задоволи. Той ще види въ това само единъ отъ многото начини за рѣшеніе на тая задача. Азъ самъ съставихъ този редъ споредъ формулата $E\left(\frac{21+8k}{25}\right)$ ($k+1$), а не споредъ $E\left(\frac{2+k}{3}\right)$. ($k+1$).

Но закона $E\left(\frac{21+8k}{25}\right)$. ($k+1$) отговарятъ всички 18 члена на реставрирания редъ. Тѣй нашиятъ 16-и членъ $= E\left(\frac{21+8.16}{25}\right)$

$$(16+1) = E \left(\frac{21+128}{25} \right). 17 = E \left(\frac{149}{25} \right). 17 = 5 \cdot 17 = 85, \text{ а не } 102,$$

които ние „неправилно“ „поправихме“.

Законите на явленията тръбва да се установяват съ краина прѣдпазливост. Между туй Вигу, за да оправдае своя законъ за изказване на числата у българите, прибѣгва къмъ похваль, който съвсемъ дискридитира самия законъ: той задължава читателя да признае безъ доказателства слѣдните равенства:

твиремъ = твириմъ = твиримъ,
вечемъ = вѣчемъ = оу че [т] емъ = бехти,
алемъ = алемъ = елемъ = альтемъ,

като твърди, че разликата въ термините произлиза отъ неправилности на прѣписването. Разбира се, всичко туй може ли да е така; но да доказвашъ справедливостта на своята хипотеза съ това, че тя тази хипотеза, се оправдава съ числа, измѣнени тъй, че да отговарятъ на хипотезата, това значи да се въртишъ въ единъ своеобразенъ *circulus viciosus*. Това не е пжтьтъ, по който вървята хората, кога откривашъ законите на явленията и създавашъ теория за тѣзи явления. Ако, напримѣръ, нѣкой въ фразата „ложъ конъ въ спасеніи“ би замѣнилъ *з* въ думата ложъ съ *в* и би взель да приписва на Псалмопѣвеца мисъльта, че лъжата е допустима, ако е насочена къмъ спасение, той жестоко би се излъгалъ; защото царь Давидъ е казвалъ (пс. 32.17) друго: той казвалъ, че не можешъ да се надѣвашъ на коня си (=ложень конъ) за спасение, защото сѫдбата на хората се управлява отъ Йехова, отъ когото и на конъ не можешъ се спаси. А въ какво е по-добро отъждествяването на онѣзи думи, които сѫ приведени по-горѣ, и отъ равенството на които се вади заключение, че въ именника има *само* шестъ термина за обозначение на десетиците!

Теорията за древнетюркската система за изказване числата въ приспособението ѝ къмъ древнобългарското лѣточисление азъ смѣтамъ недоказана. А това обстоятелство отъ своя страна ме заставя да призная за неправилни и всички изчисления на Вигу за относителната и абсолютна величина на десетиците и единиците въ българските числителни.

Нека ми бжде позволено да оправдава своето „непризнаване“, (за да се избѣгнатъ дълги аргументации) съ единъ примѣръ. Да речемъ, че е намѣренъ паметникъ съ слѣдното съдѣржание:

Списъкъ на владѣтелите на иксъ-страна:

A	жиль лѣть	300	...	а лѣть ему азъ алфа
B	"	133	...	" азъ алфа
C	"	14	...	" буки вита
D	"	2	...	" вѣди гама
E	"	73	...	" глаголя делта
F	"	74	...	" добро епсилонъ
G	"	45	...	" есть зета

H	"	"	1 . . . "	"	зъло делта
K	"	"	31 . . . "	"	добро епсилонъ
L	"	"	76 . . . "	"	буки вита
M	"	"	27 . . . "	"	глаголъ делта
N	"	"	60 . . . "	"	естъ зета".

и умръ Н във време на слънчевото затъмнение въ началото на 903 г. споредъ христианското броене, а по иксъ-броене *есть зета*.

Нашиятъ списъкъ – тъй ще го наричаме пс.-нататъкъ — по характера на числовитъ податки е аналогиченъ на именника; прѣимуществото на списъка прѣдъ именника е опрѣдѣлената ортография на непонятнитъ термини (*азъ алфа, глаголя делта, есть зета* и т. н.). Нека изслѣдваме тоя списъкъ, като вървимъ по пътя, посоченъ отъ Вигу.

„Азъ не прѣдполагамъ“, ще кажа съ думитъ на Вигу (15,132) да компрометирамъ изслѣдването си съ каквito и да бѫдатъ етимологически сравнения.

Моятъ начинъ се заключава въ това, да разгледамъ „Списъка“ въ свѣтина на собственитъ му свидѣтелства. . . . Нѣма да правя лингвистически прѣдположения, ами ше послѣдва, както казва Платонъ, *ὅτοι ἀν δὲ λόγος ἄγγειος*. Нека лингвистиката отсети се занимае съ изводитъ.“

I. Не е мѣжно да се убѣдимъ, че списъкътъ е датиранъ по шестдесетгодишънъ цикълъ (срав. годинитъ на А и В и интервалътъ при А, годинитъ на N и на затъмнението и интервала при N).

II. Отъ датата на затъмнението се вижда, че *есть зета* (а слѣдователно, и всички аналогични термини) е числително.

III. „По нататъкъ трѣба да се забѣлѣжи (8.127), че числото въ всѣки случай има единъ и сжъти типъ, който се състои отъ двѣ думи“, първата е название на буква отъ славянската азбука, а втората — отъ гръцката. „Естествено би било да приемемъ да прѣставятъ единици и десетици“ . . . и въ този случай се вижда, че числа по-долу отъ 10 не се срѣщатъ. „По-нататъкъ (12,130), ако прѣдположимъ, че втората дума на всѣка гласа . . . прѣставя десетица, то ще има не повече отъ шестъ различни десетици. . . . Прѣдположението, че втората дума е десетица, се подкрѣпя отъ системата на броенето въ древнетюркските надпаси, въ които единицата върви прѣдъ десетицата, напримѣръ tokuz jägirmi = 9.20. Обаче трѣба да се забѣлѣжи, че това не значи 29; то значи („neunund zwanzig“) 19, както доказа В. Бангъ. Но относително числата на „Списъка“ заслужва внимание туй, че единиците никдѣ не се срѣщатъ сами; тѣ винаги се съпровождатъ отъ десетици.“ Така че „петь“ се изказва „петь,“ отъ първата десетица (5.10) или нашето 15 се изказва 5.20 и т. н.

Слѣдваики метода на Вигу, нека опрѣдѣлимъ числовото значение на неизвѣстнитъ термини.

IV. Д споредъ списъка е владѣлъ 2 години, а годинитъ му сж *вѣди гама*; слѣдователно, Е е встѣпилъ на прѣстола въ годината *вѣди гама + 2*.

- 1) Ако $v\ddot{d}i < 8$, то годинитѣ на Е сж:? ($=v\ddot{d}i+2$) гама;
- 2) Ако $v\ddot{d}i = 8$, то годинитѣ на Е сж:? ($=\text{гама}+10$);
- 3) Ако $v\ddot{d}i = 9$, то годинитѣ на Е сж:? ($=\text{единица}$)
(гама+10).

Но годинитѣ на Е сж *глаголъ делта*; затуй
 $v\ddot{d}i=9$, *глаголъ*=1, *делта*=*гама*+10= $X+10$, ако *гама*= X .

V. Да разгледаме редоветѣ на С и Д. Годинитѣ на С= $v\ddot{d}i$
гама-14=(9-4)(*гама*-10)=5($X-10$); но годинитѣ на С сж *буки вита*, слѣдователно: *буки*=5; *вита*= $X-10=X+60-10=X=50$.

VI. Нека забѣлѣжимъ, че $133=2 \cdot 60+13$; слѣдователно, въ циклическото броене 133 е еквивалентно на 13. Затуй годинитѣ на В трѣба да бждатъ $5 \cdot (X-10)-13=2 \cdot (X-20)=2 \cdot (X+40)$; затуй *азъ*=2; *алфа*= $X-20=X+40$.

Тоя изводъ се потвърдява отъ интервала и годинитѣ на А: $300=5 \cdot 60=$ (въ смисълъ на еквивалентностъ) 0.

VII. $73=60+13$; затуй въ нашия списъкъ $73=13$. Отъ редоветѣ F и Е се види, че годинитѣ на F трѣба да бждатъ *глаголъ делта*+13=1. ($X+10)+13=4 \cdot (X+20)$. Затуй

$$\text{добро}=4; \epsilon\text{psilonонъ}=X+20.$$

VIII. Като забѣлѣжимъ, че 74 е еквивалентно на 14, отъ редоветѣ G и F ще намѣримъ, че *есть* 6=8 и *зета*= $X+30$.

IX. Отъ редоветѣ С и Н слѣдва, че *зъло*=3, а *делта*=*зета*+40 (отъ 45)+10 (отъ десетицата на сумата 8+5)= $X+30+40+10=X+80=X+20$

Тоя изводъ (*делта*= $X+20$) противорѣчи на получения по-рано изводъ, че *делта*= $X+10$.

Слѣдователно, въ списъка има грѣшка; „въобще“, говоря заедно съ Вигу, (17, 133) „азъ приемамъ, като принципъ, че (иксовитѣ) години на вѣцаряването, написани изцѣло, сж правилни и че въ случаите на противорѣчие грѣшката трѣба да се търси въ . . . числителнитѣ, що прѣставятъ годинитѣ на владѣтелствуването, или на други мяста“. Вѣроятно „рѣкописътъ отъ който прѣписвачътъ е прѣписанъ нашия текстъ, . . . не е билъ ясенъ за четене тъкмо“ при годинитѣ на владѣтелствуването на G и той (прѣписвачътъ) написалъ 45 вместо 35. Ако поставимъ 35, то отъ редоветѣ G и Н ще получимъ: *зъло*=3, а *делта*=*зета*+30+10= $X+30+30+10=X+70=X+10$, както се получи и по-рано (точка IV).

X. Прѣдъ видъ на съмѣниятъ, които може да възбужда редътъ G, прѣминаваме, като го оставяме на страна, къмъ редоветѣ K и L.

Годината на K споредъ списъка е *добро епсилонъ*, т. е. 4 единици отъ ($X+20$)-тата десетица (пунктъ VII) K е владѣль 31 година; слѣдователно, годинитѣ му трѣба да бждатъ (4+1) единици отъ ($X+20+30$) тата десетица, т. е. *буки вита* (точка V), както сж и означени въ списъка, което доказва правилността на нашите прѣсмѣтания.

XI. Л е владѣлъ 76 години; 76 сѫкъ еквивалентни на 16. Ако къмъ годинитѣ буки (5) вита ($X+50$) прибавимъ 16, то ще се получи число, което има една единица ($5+6=11$) отъ ($X+50+10+10$). тата = ($X+10$) тата десетица или глаголъ делта, както е и написано въ списъка (годинитѣ на М). Правотата на нашите прѣсмѣтания, ако слѣдваме Вигу, е несъмнѣна.

XII. Сѫщо тъй лесно е да се прѣсмѣтнатъ и годинитѣ на Н и датата на затъмнението естъ зета, както е и означено въ списъка.

XIII. Имайки, ако се държимъ о Вигу-евитѣ възгледи, такива несъмнѣни потвърждения на правилността на прѣсмѣтанията, нека се върнемъ къмъ редовете К, Н и Г. Годинитѣ на К, т. е. добро (4) епсilonъ ($X+20$) сѫкъ получени като се прибави къмъ годинитѣ на Н 1 единица, годинитѣ на Н трѣба да бѫдатъ зъло (3) епсilonъ ($X+20$). Между туй ние имаме зъло делта, т. е. $3(X+10)$, сир. години съ 10 по-малко отколкото трѣба да бѫдатъ; очевидно е, че интервалътъ 1 при Н е неправиленъ, той би трѣбало да бѫде 11, а не 1. Ако тѣримъ при Н 11, цѣлиятъ списъкъ ще излѣзе правиленъ. Ние имаме дори възможность да подозираме, отъ какво е произлѣзла неправилността на числата 45 и 1 при Г и Н.

Вѣроятно, прѣписвачътъ е ималъ прѣдъ себе оригиналъ, въ който при Г е стояло вѣрното число 35, а при Н е изчезнала десетицата и останала „1“ година. Но като човѣкъ съ голѣми знания, той забѣлѣжилъ, че интервалътъ между F и К, годинитѣ на които сѫ изразени съ терминитѣ добро епсilonъ, трѣба да бѫде 120 години; а при числата, които той ималъ прѣдъ себе, този интервалъ излизалъ равенъ само на 110 години ($74+35+1=110$). Той видѣлъ, че не стигатъ 10 еденици. Вместо да постави тия десетъ години на Н, той по нѣкакви, неизвѣстни намъ съображения, увеличилъ 35 съ 10 единици (на Г). Тѣзи съображения още веднажъ ни убѣждаватъ, че у иксъ-народъ е сѫществувалъ 60 годишенъ цикълъ, и въ това, че нашите прѣсмѣтания сѫ до толкова правилни, че имаме възможностъ да поправимъ нѣкои, впрочемъ твърдѣ немногочисленi грѣшки на оригинала.

Списъкътъ се оказа по правиленъ отъ Именника, защото стана нужда да направимъ въ сѫщностъ размѣстване, а не поправка: ние прѣнесохме една десетица отъ Г къмъ годинитѣ на Н.

XIV. Въ резултатъ на нашите прѣсмѣтания имаме:

1=глаголъ	4=добро	7=?
2=азъ	5=буки	8=естъ
3=зъло	6=?	9=впodi

Редѣтъ на десетиците е такъвъ:

гама, делта, епсilonъ, зета, алфа, вита.

XV. Ако, ние, като се ползваме отъ датата на затъмнението, по примѣра на Вигу, бихме допълнили разсѫжденията си съ хипотеза за ерата на иксъ-народъ, то бихме могли да прѣсмѣтнемъ и

абсолютната величина на десетиците. Но нѣма да правимъ това; sapicuti sat.

Азъ положително не виждамъ, моите разсѫждения да сѫ по-малко основателни отъ разсѫжденията на Вигу; признавамъ си, азъ съмъ наклоненъ да ги смѣтамъ по безуокоризни, защото не прибѣгнахъ нито къмъ условни равенства отъ рода на *бехти=вечемъ*, нито къмъ прѣмѣстване на редовете въ текста, нито къмъ обилни „поправки“ на числата.

Макаръ моите Списъкъ и да е фантастиченъ паметникъ, но азъ не мога съ чувство на благодарностъ да се отнеса къмъ метода, по-соченъ отъ Вигу за изслѣдане на такъвъ видъ материалъ. Изслѣдането ни доведе до откриване и поправяне грѣшки, каквито *тъ нѣма*, до опрѣдѣляне абсолютната величина на единици, каквито *тъ нѣматъ*, и до опрѣдѣляне редъ на десетиците, какъвто въ дѣйствителностъ *нѣма*. Всичко това азъ знамъ отлично, защото самъ съставихъ този списъкъ споредъ китайската система за означаване годините отъ 60 годишния периодъ. Списъкътъ е направенъ безпогрѣшно, измѣнени сѫ само китайските термини.

За да не се рови читателътъ въ справочни книги, азъ ще приведа табличката на китайските обозначения на всѣка отъ 60 тѣ години на

Редове	Tschi	tsč	tschen	yin	mao	schin	szé	ngü	wei	schin	yeu	süü	hai
Кап	Моите обозначения	епсилоны		зета				алфа	вига		гама		дѣлта
kia		1	—	51	—	41	—	31	—	21	—	11	—
Ji		—	2	—	52	—	42	—	32	—	22	—	12
ping	есть	13	—	3	—	53	—	43	—	33	—	23	—
ting	вѣди	—	14	—	4	—	54	—	44	—	34	—	24
wu		25	—	15	—	5	—	55	—	45	—	35	—
ki	глаголъ	—	26	—	16	—	6	—	56	—	46	—	36
keng	азъ	37	—	27	—	17	—	7	—	57	—	47	—
sin	зѣло	—	38	—	28	—	18	—	8	—	58	—	48
jin	добро	49	—	39	—	29	—	19	—	9	—	59	—
kuei	буки	—	50	—	40	—	30	—	20	—	10	—	60

цикла, като я допълнямъ съ моите обозначения на китайските термини.

Мояте списъкъ е съставенъ така:

До вѣзцирването на А съмъ поставилъ 7 години, keng-ngi, азъ алфа. А е владѣлъ 300 години, т. е. 5 шестдесетилѣтия, затуй годините на В сѫ сѫщите keng ngi, т. е. азъ алфа.

В е владѣлъ 133 години = $120 + 13$ години. Слѣдователно, годините му сѫ $7 + 13 = 20$ киеi wei = буки вита.

С е владѣлъ 14 години; слѣдователно, годинитѣ му сѫ
 $20+14=34=\text{ting-yen}=\text{въди гама.}$

Д е владѣлъ 2 години; слѣдователно годинитѣ му сѫ
 $34+2=36=\text{ki hai}=\text{глаголъ делта.}$

Е е владѣлъ 73 години $73=60+13$; слѣдователно годинитѣ му сѫ
 $36+13=49=\text{ien tse}=\text{добро епсилонъ.}$

Ф е владѣлъ 74 години. $74=60+14$. Слѣдователно неговите години сѫ $49+14=63=3=\text{ping yin}=e\text{сть зета.}$

Г е владѣлъ 45 (а не 35!) години, слѣдователно годинитѣ му сѫ $45+3=48=\text{sin hai}=\text{зъло делта.}$

Н е владѣлъ 1 година (не 11!), слѣдователно годинитѣ му сѫ $48+1=49=\text{jin tse}=\text{добро епсилонъ.}$

И т. н и т. н

Отъ този примеръ се вижда, че методътъ на Вигу не е надѣженъ и води къмъ невѣрни изводи. Отъ моя примеръ се вижда, 1) че опредѣлението на Вигу-евия методъ на абсолютната величина на единиците е невѣрно, 2) това, което той нарича десетици, излѣзе не десетици (а анонимната „дванадесетици“), тѣй като една и сѫща дума, *tse* (*епсилонъ*), може да биде знакъ за отсѫтствие на десетици и може би десетъ на двадесетъ и т. н.

Невѣрни считамъ и Вигу-евите изводи за означението на термините на Именника. Азъ мисля, че и слѣдъ работата на Вигу прѣдъ погледа на изслѣдвача въ Именника си оставатъ все сѫщите непонятни изрази, каквито имахме и прѣди работата на Вигу. Можемъ само да съжеляваме, че Вигу се е побоялъ да не скомпрометира своя трудъ съ филологически издирвания, а е вървѣлъ *бтои ѿ б лѹгос агу*. Успѣхъ въ разкриването на тайнствените термиини въ именника може да се чака само отъ съвмѣстния трудъ и на филози, и на историци, и на хронолози по професия.

И. Микола.

II.

Турско-българското лѣточисление.

(Изъ рускаго языка и словесности императ. акад. наукъ 1913 г. т. XVIII, кн. I).

Неславянските изражения въ списъка на първите български князе се още оставатъ загадъчни, въпрѣки разните опити да се изтълкуватъ.

Мисля, че съмъ сполучилъ да ги обясня и за това си позволявамъ, подъ видъ на прѣварителни бѣлѣжки, да дамъ на читателите на „Извѣстията“ кратко резюме отъ доклада който четохъ въ засѣданietо на фино-унгарското общество въ Хесингфорсъ на 9 февруарий т. год.

При хронологическите дати въ старо-турските орхонски надписи обикновено се отбѣлѣзва не само годината, но и мѣсеса. Лѣтоизчислението се извършва посрѣдствомъ цикли отъ 12 години. Всѣка година на цикла носи названието на едно

животно, а именно: 1-а мишка (плъхъ), 2-а бикъ, 3-а барсъ, 4-а заякъ, 5-а драконъ, 6-а змей, 7-а конь, 8-а овца (коза), 9-а маймуна, 10-а кокошка (пѣтель), 11-а куче и 12-а свиня (дива свиня кабанъ); *мъсяцитъ* се означава чрѣзъ бройните числителни. Ако даже знаемъ отъ коя година се захваща новия цикълъ, ний разбира се не можемъ да опредѣлимъ на коя година отъ нашето лѣтоизчисление отговаря напр. „година овца“, ако по други данни или съображения не можемъ да опредѣлимъ къмъ кои приблизително години се отнася това събитие.

По същия начинъ сѫ броили врѣмето и тюрските при дунавски българи. Неславянските изражения въ списъка на князете се съставятъ отъ двѣ думи. *Първата* отъ тѣхъ е име на едно животно, слѣдователно означава годината; *втората* е название на *мъседа*. Тюрската дума Ѣлка (յылка) „въ годината“ е пропусната.

Да захванемъ отъ „диломъ твиремъ“, като оставимъ на страна за сега втората дума. Думитъ като *Дай* у Менандра (=яикъ), *Дѣйнъ* (вѣроятно отъ ^(ъ)їнъ, (г) іж-) показватъ ни какъ прѣдавали византийцитъ тюрското ѡкоето произхожда отъ началното ѹ. Сѫщо и чрѣзъ „диломъ“ прѣдадено е ѡыланъ ѿланъ (змия). Тъй като въ язика на тюрските българи *a* подиръ *l*, гърлени и устни съгласни прѣминалъ въ о и крайното м повидимому прѣдава н, прѣдполагаемата тюрско-българска форма ще да е звучала ^(ъ)ѡылонъ.

„Шегоръ“ (въ израженията шегоръ вечемъ, шегоръ твиримъ) срѣща се както е известно въ недавно откритиятъ Чаталарски надписъ въ формата *σιγορ ελεμ*, гл. Абоба-Плиска, Албумъ къмъ X томъ Извѣстій Русск. Арх. Инст. въ Кон-лѣ. Виена 1905 таблица CXVII). Послѣдната форма несъмнѣно повече доближава до тюрския оригиналъ отъ първата, прѣдадена чрѣзъ кирилица. Това е тюрското сиѣръ, османското сиѣръ. Ъ подиръ гърлената спиронта ѡ се е лабиализирала и прѣминалъ въ О. Такъ „годината на бика (волътъ)“ отговаря (съответствува) на „годината на кравата“. Или може би сиѣръ въ дадения говоръ е означавало направо „волъ“.

„Дохсъ“ (по списъка на Погодина дох'съ) въ изражението „дохсъ твиремъ“ се уприличава на формата *Донъс* (кумански тонуз, османски домуз) „свиня“.

„Вер“ въ изражението „верениалемъ“ слѣдва да са чете „вери“ (вериеналемъ намѣсто верениалемъ), по точно бери тюрското бори „вълкъ“, което тукъ замѣнява барсъ „барсъ“.

Дванш (дванш-*Ехтемъ*) по значението отговаря на тавшанъ, давшан „заекъ“, но формата е очевидно извратена.

Въ „тох (тохал'томъ) лесно е да се познае тюрската дума съ значение кокошка: таук въ разните наречия отъ първона-

„итемь“ (въ итЕМЬ твиремь стои на място ит¹), тъй като емъ тукъ при преписванието е антиципирано отъ „твиремь“. Същата дума въ форма „ЕТХъ“ се сръща въ приписката на Тудоръ Доксъ къмъ прѣвода словата на Анастасиј Александрийски къмъ ариянитѣ. Това е тюркското ит, эт „куче“. Силното придвижение несъмнѣно е било свойствено на смѣгченитѣ гласни.

Остава „соморъ“ (въ изражението „соморъ“ АЛТЕМЪ). За сега, не искамъ да се изкажа за значението му.

И така изъ хронологията на древните българи намъ сѫ известни 8 названия на животни отъ цикла, а именно 1) „соморъ“, 2) „шегор“, *сүюօ* (сыжыр) = волъ, крава, 3) „вере“ бöri = „вълкъ“ намѣсто „барсъ“, 4) дванши (давшан) = заекъ, 6) „диломъ“ (жылан) = змия, 10) „тохъ Тóх < тауык; таһык = кокошка, 11) „ит“, „ЕТХъ“ (ит, эт) = куче, 12) „дохъсъ“ (донус) = свиня.

Отъ названието на мясеците известни ни сѫ: 1) елем, АЛЕМЬ = първи, 2) ВЕЧЕМЬ = третий, 3) ТОУТОМЪ (?) = четвъртий, 4) КЕХТИ = петий, 5) АЛТОМЪ = шестий, 6) ШЕХТЕМЬ (?) = осмий, 7) ТВИРЕМЪ = деветий, 8) ЕНИАЛЕМЪ единадесетий!

Окончанието на тия думи – емъ, =емъ, омъ е суфиксъ който се сръща въ чувашкиятѣ числителни регем-eš първий ikk-me-eš „вторий“ и т. н. т. (по чувашкий рѣчникъ на Пасоненъ. Paasonen. Csuvash slojeguzek), тогава когато напр. въ язика на орхонските надписи тѣзи числителни се образуватъ посредствомъ суфикаса — ынч, инч²).

1) Тукъ текста е забърканъ. Думитѣ „Тервель к и а лѣт. род ЕМОУ доуло а лѣт Ему Текоучитемъ Твиремъ. к и и лѣт. род ЕМОУ доуло. а лѣт ЕМОУ дван Шехтемъ“ слѣдва да се чете както правилно показа Марквардъ въ своята статия „Die altbulg. Ausdrücke in der Inschrift von Çatalar und der altbulgatischen Fürstenliste стр. 84 (Извѣстия Руск. Архиол. Инст. въ К-нѣ, т. XV) тъй щото Текоуч, като име на княза, принася се предъ „К и А“ по такъвъ начинъ цѣлата фраза се чете:

Тервель к и и. лѣт. род ЕМОУ доуло. а лѣт ЕМОУ итемъ Твиремъ. Текоуч к и а лѣт. род ЕМОУ доуло. а лѣт ЕМОУ дван Шехтемъ.

2) Вилхелмъ Томсонъ указва (въ писмото) на чувашки форми биçем (въ изражението biçem кун, онзи день) тайам куня — по (онзи день) споменати отъ Ашмаринъ въ неговите материали за изслѣдване на чуваш. язикъ,

Първата част (el) на думата *ελεи* (въ Чаталарския надпись), алемъ — етимологически е тъждествено съ il-ki; il-ji. Въ висша степень е интересна формата вечемъ „третий“ тъй като тута вместо обикновенната турска форма ўч „три“ срѣщаме вech, — такова явление е свойственно и на чувашки язикъ: вечемъ —чув. vis's'em-eš „третий“ (по Пасоненъ). Въ тутомъ—лесно е да се узнае тюркското тöрт, тöрт „четири“. Отпървомъ азъ мислихъ, че тутамъ — стои намѣсто ^хтуртомъ и че предполагаемата тюркска форма е гласела именно тъй, но сега ми се чини по вѣроятно, че Т въ началото на вторий слогъ се прѣдава **T** (t), което се е появило отъ **ρ^t**, тъй както и шведското **tf** отъ **rt**, **rd**. Това предположение се потвърдява на първо място отъ църковно славянското ковъчегъ, ковъчегъ, заимствувано отъ тюркското ковурчак, гдѣто **r^t** т. е. ртш, прѣминало въ тш (ч). На второ място въ полза на тази хипотеза говори чувашката форма таваттä (по Ашмаринъ **tevattē** по Пасоненъ е означава гласна, не напълно образувана).

БЕХТИ приписката на Тудоръ Доксъ повидимому стои намѣсто **БЕХТИ^m** и представлява форма като ^хбештем „петий“ (беш пети, алтомалты шестъ. Относително изражението **ДВАНШ ЕХТЕМЪ** трудно е да се каже какъ трѣба да се чете. Бихме могли да го раздѣлимъ на дванш ^хдавшан-) + **ЕХТЕМЪ** и да се съпостави послѣдната дума съ екі, ікі — два, като предполагаме ^хектем съ сѫщия суфиксъ който се срѣща въ ^хбеш ем. Но защо пъкъ тогава вечем да не бѫде ^хвештем, ^хвештемъ — третий? Отъ друга страна, може да се допусне и такова предположение, че дваншехтемъ слѣдва да се чете ^хдавшан шехтемъ и да се съпостави ^хшехтемъ съ числителното ^хсѣкіз — осъмъ, което, както сега ще видимъ на тюркско-българска почва би дало ^хсѣхір. Въ такъвъ случай ^хшехтемъ = ^хсѣкtem, ^хсахтем, образувано по аналогия съ ^хјатем—седмий (туркско-български ^хјатем),

Твиремъ значи деветий; предполагаемата форма тушырым при ^хтушыр девети; сравничув. тăххăр, тăхăр (по Ашмаринъ) тêхêr, тêххêr (по Пасоненъ). Първоначалната форма токуз, тукуз, На тюркско-българското нарѣчие е свойствено р на място з отъ другите нарѣчия. Други примери на този „ротацизъмъ“, указанi отъ Томашекъ *холлоуфоs*, *холлофоs* = *холавуз*, кола^hуз проводникъ, водачъ; Маркварть, Die Chronologie der alttürkischen Jnschriften стр. 41 добави още *Boo-холафоs*. ^х между гласните е прѣминало въ ѡ и сетнѣ въ w.

ВЕРЕНИАЛЕМЪ азъ чета вери-еналемъ. Въ послѣдната част на това изражение лесно е да се познае он десетъ и алемъ *ελεи* първий. Ще рѣче: въ вълчата година, единайсети мясецъ.

Основана на 12 годишънъ цикълъ хронологията не би имала практическо значение, ако цикла не се е захващалъ отъ една

и съща година у сичките или поне у няколко тюрки племена. И ний знаемъ, че тюрките, които съ оставили орхонските надписи и уйгурите, начевали отъ същата година, като монголите и китайците. Съ същия цикъл е съвпадалъ, безсъмнение, и цикълът на тюркските българи. За сега ще докажа това съ единъ примъръ. Чаталарският надписъ ни съобщава, че „по български“ (*боулгаоити*) *бүгөрөләм* т. е. кравя (волска) година първий мъсецъ предавасе „по гръцки“ (*үрижити*) — *ИНДИКТИОНОС* *їє*¹). Този 15 индиктъ въ управлението на Омортага продължавалъ отъ 1 септем. 821 г. до 31 авг. 822 г. Отъ хронологията на орхонските надписи ний знаемъ, че напр. 737-та год. на нашата ера също е била „годината на вола“. И тъй като $737+7 \cdot 12=821$ виждаме, че българският цикъл, който се съвпадалъ съ древният цикъл на другите тюрски племена, може да дава и пръвки хронологически указания.

Тюркските изражения въ списъка на князете, които означаватъ година въ цикла (=название на животно) и мъсецъ, показватъ началото на владѣнието (царуванието) на всъки ханъ.

Въпросътъ, кога е захващала годината, оставямъ за сега на страна.

Исказаното отъ В. Радловъ мнѣние още въ 1867 г., че неславянските фрази въ именика на князете съдържатъ въ себе си тюркските числителни се оправдава отъ горѣзложеното, съ забѣлѣжка само, че втората дума отъ изразътъ представлява числителното.

Проф. К. Иречекъ.

III.

I. Миккола, Тюркско-българское лѣточисление. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ томъ XVIII (1913), книга 1. стр. 243—247.

(Помѣстена въ Archiv fü Slavische Philologie, 35 томъ 4-та свезка 1914, стр. 548—553.)

„Андрей Ник. Поповъ въ своята сбирка на руските хронографи (Обзоръ хронографовъ руской редакцій, Москва 1866, I, стр. 25) е напечаталъ единъ много забѣлѣжителенъ списъкъ на язическите български князе отъ баснословно минало до втората половина на VIII вѣкъ. Този списъкъ той е заель отъ два ръкописа, произходящи отъ XVI в.. „Лѣтописсъ Ellinskij i Rimskij“. Текстътъ е напе-

¹) Послѣдната фраза на Чаталарския надписъ:

Ѳ. И. Успенски и К. В. Шкорпилъ въ литературна ореография я предаватъ тъй: *что бѣ бъ яицѣ отаи ёктишти* *боулгаои* *тѣ агуорелем* *чоаикои* *тѣ ындихтишюс* *їє*, тогава, когато споредъ надписа това място ясно гласи: *что бѣ бъ яицѣ отаи ёктишти*, *боулгаоити* *бүгөрөләм*, *чоаикоити* *ындихтишюс* *їє*.

чанть и отъ Гилфердинга въ историята на българитѣ и сърбите (Собрание сочинение 1, 20—21 А.), отъ Куникъ въ съчинението върху Аль-Бекри стр. 121—146 (Извѣстія Аль Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, Петербургъ 1878. въ „Записки“ на Император. Академия, приложение къмъ т. 32 № 1) и въ моята история на българитѣ (Прага 1876) стр. 127 бѣлѣжка, Единъ латински прѣводъ на сѫщия списъкъ, направонъ отъ менъ, е обнародвалъ съ свои гъръцки коментарии графъ Кун, Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima t. 2 (Claudiopoli 1895) стр. 11 и слѣд. Единъ английски прѣводъ е напечаталъ Вигу въ изданието на Gibbon X, т. 6, приложение 9.

Поповъ, Гилфердингъ и други мислѣха, че оригиналътѣ е бились гръцки и едва по-късно е бились прѣведенъ на славянски. Имало е може би гръцки надписи върху колона или може би и върху нѣ колко. сложени една до друга, съ единъ списъкъ на регентитѣ, по подобие на извѣстнитѣ гръцки надписи отъ врѣмето на язическитѣ български князе. Интересътъ къмъ съдѣржанието е причина да се прѣведе текста на славянски, може би прѣзъ врѣмето на Симеона. Имената на князетѣ, които ние отчасти само знаемъ, по гръцките хроники на Теофана и на патриарха Никифора, тукъ сѫ вѣроятно пълно прѣдадени. Годинитѣ на управлението сѫ прѣдадени съ византийски буквени цифри, слѣдва, обаче, още едно посочване на годинитѣ (а лѣтъ ему . . .) на единъ непознатъ намъ езикъ. Първите князе споредъ този списъкъ, сѫ управлявали баснословно дѣлго. Авиохоль, който се отожествява съ Атила, бились управлявалъ 300 години, а Ирникъ, който споредъ Томашекъ (Oesterr. gymnaeialzeitschrift 1877, 683.), е тождество съ сина на Атила — *Ηονάχ* у Приска). Ernac у Iordanes, е господарувалъ 150 години. Такъвъ дѣлъгъ животъ имать впрочемъ най-старитѣ князе, и въ българското видение (Visio) на пророка Исаия, издадено отъ Любомиръ Стояновичъ въ „Споменик на сърбската академия т. 3. (1890) 190—193: Славъ—царь е царувалъ 119 години, Испоръ—172, Изогъ—100, историческиятъ Борисъ само 16 (твърдѣ малко), добрѣ извѣстниятъ Симеонъ даже—130. Въ българския списъкъ на князетѣ слѣдватъ даже по-кжси царувания, като напр. въ VII вѣкъ това на Курта, Кобратосъ или Кробатосъ, споредъ византийцитѣ, 60 години, на Исперихъ, *Ἄσπαρούχ*, у византийцитѣ (около 679), Аспархукъ, синъ на Хубраагъ—ъ арменската прѣработка на Гтолочевата география (сравни Паткановъ, въ Журналъ Министерства Народнаго просвѣщенія 1863 маргъ стр. 21—32) е царувалъ 61 година, *Κορμισοῦς* (*Κορμέσιος* у Теофана) 17 години и т. н. Правягъ впечатление въ VII вѣкъ дѣлътѣ славянски имена *Гостунъ*, който е царувалъ дѣлъ година прѣди Курта и *Безмѣръ*—три години слѣдъ Курга (сравни мѣстнитѣ названия Bezměř въ Чехия, Bezměrov въ Моравия, произведени отъ имена на лица). Послѣдниятъ князъ въ списъка е Уморъ, *Ούμαρος* споредъ Никифора (около 765), съ едно царуване само отъ 40 дена. Списъкътъ е непъленъ. Ако е бились на нѣколко стълпове, то прѣзъ врѣмето на славянския прѣводъ ще да е имало само

единъ и то първиятъ стълбъ; продължението съ имената на Кардамъ, Крумъ, Омортагъ и пр. ще да е било още тогава изчезнало.

Чуждоезичните думи слѣдватъ винаги подиръ години на царуването съ едно въведение „а годинитѣ ми сѫ“ (а лѣтъ е ми . . .) състоящи винаги отъ двѣ части съ явна звукова хармония и съ суфиксъ — ем. — ом въ втората част: *дилом твирем* (както при Авitoхолъ съ 300 години, тъй и при Ирникъ съ 150 години), *дохс твирем, шегор вечем* (при Кургъ съ 60 години и „Безмѣръ съ 3 тѣ години), *верени алем, дван шехтем, тох алтом, шегор твирем, сомор алтем, дилом тутом* и пр.

Тѣзи хронологични дати въ язика на прѣбългарите съвсѣмъ не сѫ единични. Единъ старъ епилогъ на единъ кодексъ отъ 907 г. (6415), запазенъ въ прѣпись отъ XV в. въ Московската синодална библиотека (Горскій и Невоструевъ, Описаніе рукоп. 2, 2, стр. 32 слѣд.), казва, че книгата е била прѣведена по заповѣдъ на князъ Симеонъ отъ епископъ Константинъ и рѣкописътъ е билъ написанъ въ поименованата година, когато Симеоновия баща, българскиятъ князъ Михаилъ Борисъ е умрълъ, който е покръстилъ българите въ годината *етхъ бехти: сеи же Борисъ Болгары кръстилъ есть въ лъто етхъ бехти.*

Къмъ туй се прибави едно ново откритие отъ 1905 година. При разкопкигъ на шуменското археологическо дружество, при селото Чаталаръ (сега Крумово), седъмъ километра далечъ отъ Прѣславъ, близо до желѣзнопътната станция Прѣславъ—Крумово, е намѣрена една колона отъ варовникъ. 615 м висока, съ дълъгъ гръцки надпись. Той е издаденъ отъ Успенскій въ извѣстията на руския археологически институтъ въ Цариградъ т. 10 (1905), 545 слѣд. и таблица CXVIII.¹⁾ Надписьтъ нарича *κανας* и *ἐκθεοῦ ἀρχου* Омуртагъ, споменува неговитѣ походи *ἐπὶ Γραικοὺς καὶ Σιλάζους*, съграждането на единъ замъкъ (*αὐλὴ*) и единъ мостъ *εἰς τὴν Τοῦτζαν*, сир. върху рѣката Тыча (сега Тича), която тече край Прѣславъ и пр. Датата гласи: *ἡτο δὲ ὁ καιρὸς, ὅταν ἐκτίσθην, Βουλγάροις τῇ σιγοφελεὶ, Γραικοῖς τῇ ἴνδικτῳος οἱ.* Миккола чете туй място *Βουλγαριστὶ/σιγοφελεὶ, γραικοὶ ἴνδικτιῳος* и пр. 15 тия индикционъ при Омуртага се отнася къмъ годината 6330⁼¹ септемврий 821—31 августъ 822.²⁾ Датата на българското лѣточисление **СІГОРЕЛЕН** напомня думитѣ шегор и алем въ княжеския каталогъ.

Загадъчните думи на каталога се е опиталъ да изясни най-напредъ Гилфердингъ (1868) като епитети отъ маджарски и зириански, но неговиятъ опитъ е билъ несполучливъ вслѣдствие слабото му познаване на финските езици. Вилхелмъ Томашекъ, въ Oesterr. Gimnasialzeitschrift 1877, стр. 683, казва, че тѣзи термини принадлежатъ на турските язици и сѫ: или числени думи, или, което е по-

¹⁾ Поправенъ надписьтъ е издаденъ въ „Минало“ кн. IV. (Б. Р.).

²⁾ Въ „Минало“ и тази част отъ надписа е правилно транскрибира и обяснена подробно.

въроятно, ерitheta ornantia на царуванията и личностите на отдалените ханове.“ Отто Блау (Otto Blau) въ „Черноморье“ на Philipp Виши 2 (1879) 317, счита думите за турски числа и сравнява: вечем, твирем, алтем, шехтем, дохс съ турските юч (3), дъорт (4), алж (6), секиз (8), докуз (9).

Подробно разглежда тези въпроси единъ добъръ познавачъ на турските езици, Фридрихъ Вилхелмъ Радлофъ въ едно писмо изъ Барнаулъ въ западния Сибиръ 1867, печатано въ 1878 у Куника, Ал. Бекри 138—143. Споредъ него туй сѫ турски числени думи, сродни съ онѣзи на чувашите, а именно двойни числа: 1 вере, 2 сомор (?) 3 вech, 4 дван (двантата на чувашите), 5 дилом (?) 6 (алт), 7 (чет) 8 шегор, 9 дохс, тох, теку, 10 ом, 20 твирем, 30 вechем, 40 тутом, 50 алем, 60 алтом и т. н. Макаръ и остроумно, това обяснение не е убедително, тий като то не се съгласява съ годините на царуванията. Князъ Телецъ (*Τελέσσιος*, *Τελέτης* на византийците) е царувалъ споредъ каталога три години и е билъ, споредъ византийците 30 годишень юноша, който слѣдъ едно голѣмо поражение отъ императора Константинъ V при Анхиало 762 или 763, при единъ прѣвратъ, е билъ убитъ отъ българитѣ; лѣтъ ему сомор алтем, би означавало споредъ Радловъ 62, което даже и за мѣсеки е много. 300 годишното царуване на Авитохоль и 150-годишното на Ирникъ иматъ едни и сѫщи добавачни думи, дилом твирем, които споредъ Радловъ, обаче, ще означаватъ само 25.

Графъ Геза Куунъ (Géza Kuun 1895) възстава противъ несполучливия опитъ на Гилфердинга да обясни тези думи съ маджарски и се присъединява къмъ гледището на Радловъ, но съ извѣстни отклонения. Сомор алтем било *sexaginta annos pingues*; но туй не е въ съгласие съ кѫсoto, съ трагиченъ край, царуване на Телеца. Етъ бехти, което Гилфердингъ, споредъ маджарски, искаше да изтѣлкува като „гладенъ миръ“, Куунъ го съпоставя съ персийското (и турско) *vahat*=шастие и го обяснява (т. 2, стр. 15) като: *in (annis) felicitatis*.

Неодавна починалиятъ Vambery Ursprung der Magyaren (1882), поддържа, че туй сѫ може би години на рождениято, нѣкакъвъ националенъ хронологиченъ цикъл, като у киргисите и узбегите, които броятъ по годината на свинята, на овцата, на змията и т. н.

Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Instriften, Leipzig 1898, на стр. 72—90 прави единъ огледъ на древнебългарския княжески каталогъ. Той възстава противъ схващането на Радлова, че туй сѫ числени думи, особено като взема примѣръ за Телеца, и е по-скоро за възгледа на Томашекъ, че туй сѫ характеристики на лица.

Английскиятъ византинистъ I. B. Vigu, The chronological cycle of the Bulgarians, Byzantinische Zeitschrift 19 (1910) 127—144, безъ да се впуска въ язиковни тѣлкувания, е намѣрилъ нѣкакъвъ цикъл отъ 60 години и то мѣсечни, който билъ заетъ отъ лѣточислението на арабите. Думите били числени и то втората показвала декадата (десетицата): 1 *верени*, 2 *дванаш*, 3 *тох*, 4 *сомор*, 5 *дилом*, 6 *дохс*, 7 (неизвѣстно), 8 *шегор*, 9 *тек* (?), 10 *ехтем*, 20 *алтом* 30 *твирем*, 40 *вечем*, 50 *алем*, 60 *тутом*. Възъ основа на тези

изчисления той възобновява изъ дъно хронологията на цѣлата древнобългарска история; напр. *ет бехти* (стр. 142—144) поправя на „*ток вечем*“ и покръстването на българитѣ отнася точно въ времето между 865, 2 февруари и 866, 21 януари. Не се взема въ внимание едно филологично обоснование на загадъчните термини, тъй като у народи, които произхождатъ отъ вжтрѣшина Азия, все трѣбва отъ числените думи въ приетото имъ значение да е останало нѣщо въ диалектитѣ на днешните жители на западна Азия или на централноазиятското възвишение, било у турцитѣ, монголитѣ, финнитѣ сибирските народи или у тибетянитѣ, иранцитѣ и пр.

Тази студия е отново прѣработила българския историкъ *Василь Н. Златарски* въ статията: *Имали ли сѫ българитѣ свое лѣточисление* въ „Списанието“ на новата българска академия въ София, кн. I, историко-филол. отдѣлъ (София 1911) 1—92. Въпрѣки много отклонения, той се присъединява главно къмъ тълкуванието на Вигу; споредъ него е 7 „*етх*“, 10 „*шектем*“ (ехтем). Въ „*етх бехти*“ „*етх*“ означавало 7 (сравни османското еди 7), но „*бехти*“ вѣроятно е едентично съ „*вечем*“.

Работите на Вигу и Златарски сѫ съединени отъ Н. Петровски въ единъ руски прѣводъ на студията на английския историкъ: J. B. Вигу, Хронологический цикль Болгаръ. Переводъ съ английскаго. Съ приложеніемъ замѣчаній В. Н. Златарскаго, переведеннихъ съ болгарскаго, Казанъ 1912, 8°, 72 стр., отпечатъкъ отъ извѣстия на Казанското дружество за археология, история и етнография. Отклоненията на Златарски и Петровски сѫ принадели като забѣлѣжки къмъ текста на Вигу. Въ увода Петровски бѣлѣжи (стр. 6), че заключенията на Вигу и Златарски се нуждаятъ отъ едно лингвистично потвърждение. Той добавя, че и източните народи иматъ цикли, въ които всѣка година си има име, но не съ числено значение, напр. Монголитѣ иматъ цикълъ отъ 12 години, отбѣлѣзани съ имена на животни; година на мишката, на телеца и пр., и пита, да ли нѣма да се намѣри нѣщо подобно и въ термините на българския княжески каталогъ, следъ като Гилфердингъ е изтѣкналъ вече подобно прѣположение.

Противъ Вигу възстава Marquart, Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Catallat und der altbulgarischen Fürstenliste, Izvestija des russ. archeol. Institutes von Konstantinopel 15 (1911) 1—30, bulgarisch übersetzt in Minalo 2 bd., Häft 7—8 (1913) 227—250. Споредъ него заключението на Radloff и Вигу, които виждатъ въ тѣзи изрази само числени думи, сѫ несполучливи; тѣзи термини сѫ по-скоро девизи на царуванията. И прѣположението на Вигу, че българитѣ сѫ възприели арабската мѣсечна година, намира, че сѫщо не може да се докаже; тъй като мѣсечната година, споредъ китайските хроники, сѫ имали и хунитѣ (Hungpu).

Публикацията на Петровски прѣдизвика напослѣдъкъ Н. В. Степановъ да напише: „Замѣтка объ изслѣдованіи Вигу българскаго лѣточисленія“ въ Извѣстія на отдѣлението за руски языкъ и литература на императорската руска академия 1913, п. 18, свѣтъкъ 2, стр. 116—

131; той възстава противъ метода на Bugy и математически доказва, че цѣлата тази съ толкова мжки съградена теория не издържа критика. „Солучливо разяснение на таинствените термини отъ списъка може да се очаква само отъ взаимната работа на филологи, историци и хронологи“ (стр. 131).

Всички тѣзи опити ще сѫ надминати отъ кѫсото и ясно изложение на Mikkola, das Resumé eines Vortrages in der finisch-ugrischen Gesellschaft in Helsingfors, abgehalten am. 9. февр. 1913. Въ древнетурските надписи на Орхонъ сѫ дадени годината и мѣсесца. Годините приналежатъ къмъ единъ цикъл отъ 12 години, които сѫ наименовани съ животни: 1. мишка, 2. телецъ (Stier), 3. пантеръ, 4. заякъ, 5. драконъ (Drache), 6. змия, 7. конь, 8. овца (или коза), 9. маймуна, 10. кокошка (или петель), 11. куче, 12. свиня (или глиганъ). Мѣсеците сѫ отбѣлѣзани само съ цифри до самите имена на годините.

Сѫщото значение имали и древнебългарските термини; първото име означавало годината на цикла, второто е числото на мѣсесца. Цѣлата дата се отнася до началото на царуването на всѣки единъ ханъ.

Имената на животните сѫ: 1. сомор (върху значението му авторътъ още не желае да се изкаже), 2. шегор, *şıgoq*, турски сугур—волъ, 3. вери, тур. бьори (*börgi*)—вълкъ (вм. пантеръ), 4. дванаш е давшам, тур. таушан—заякъ, 5. липсва, 6. дилом, тур. *gylan julan*—змия, 7—9. липсватъ, 10. тох е тур. таук, товук отъ *táguk*—кокошка, 11. ит (Миккола чете при князъ Тервел *item tvirem*) или *etx* (въ „етх бехти“) е тур. *it*, *et*—куче, 12. дохс дох'с е куманско *tonúz*, тур. домуз—свиня. Мѣсечните цифри сѫ: първи, втори, трети и т. н.: елем, алем 1; вечен 3 (визел трети у чувашиятъ); тутом 4 (турски *tıört* тюорт); бехти 5, сигурно трѣбва да се чете бехтим (бешлем или петий, отъ беш петь); алтем 6; шехтем (?) 8; твирем 9; ениалем 11 (Миккола чете вери-еналем за верениалем, он 10, алем първия). Суфиксите — *em*, — *om* напомнятъ уувашките форми: екк—ем—еш=втория и т. н.*). Хронологията е била общца на всички тѣзя народи. Древните турци отъ надписите на Орхонъ: цигуритъ, монголитъ и китайцитъ започватъ своето лѣточисление съ сѫщата година. Цикла на Дунавските българи, споредъ Миккола, е билъ напълно еднакъвъ съ тѣхния. Въ надписите на Орхонъ тѣкмо нашата година 737, е годината на вола; $737 + 7 \times 12 = 821$ е годината на Омортаговия надпись, датирана пакъ споредъ годината на вола. Миккола потвърждава мнѣнието

*) Считаме за не излишно, ако приведемъ тукъ и непонятните изрази, запазени между българите въ Македония и България. Тѣ сѫ:

„Елелемъ, белелемъ, чимджимъ, калелемъ, ярма, юрма, диленъ, дишънъ, дортото“.

Произнасятъ ги дѣцата, съ цѣль да опрѣдѣлятъ въ играта, кое отъ тѣхъ ще трѣба да пази стража. Въ нѣкои мѣста тѣзи гласи иматъ вариации. Интересно ще биде, ако се събератъ всички варианти. Може би въ тѣхъ се съдържатъ имената на старобългарското броене до десетъ или пѣкъ названията на мѣсечите или друго нѣщо. (Б. Р.).

на Радлофъ, че термините на княжеския каталогъ съдържатъ турски числени думи, но съ ограничението, че туй се отнася само за втората дума на датата. Ново е обяснението на първата дума — като име на животно.

Датата на кръщението на българитѣ „етх бехти“, споредъ обяснението на Миккола, била петия мѣсецъ на годината *куче*, слѣдователно $821+9+12\times 3=866$ май. Туй не би противорѣчило на историческия материалъ. Споредъ Анастасий Библиотекарь пратениците на новопокръстените българи сѫ дошли прѣзъ августъ 866 въ Римъ, Хинкмаръ (Hinkmar) и Фулдскиятѣ аннали (Annales Fuldenses); друго посолство по сѫщото време или малко по-кѣжно (края 866) е дошло въ Регенсбургъ при царь Людвикъ нѣмски.

Виена, 26 ноемврий 1913.

* * *

Тукъ даваме и текстътъ на чаталарскиятъ надпись, така както сме го поправили и издали въ 4 кн. на „*Минало*“. Каменната колона биде открита отъ шуменското археологическо дружество при сегашното село Крумово между Шуменъ и Прѣславъ. Колоната сега се намира въ музея въ София. Този надпись даде поводъ на учениците да се занимаятъ съ старобългарското лѣточисление, като зачехнаха и редица други въпроси: напримѣръ покръстванието на българитѣ сега се поставя на 866 г. вместо 864 г., както се приемаше до сега.

Kánaς ὑβηγὶ¹
Ὀμονοτάγ εἰς τὴν
γῆν ὅμον ἐγεννήθην
ἐκ θεοῦ ἀρχῶν ἐστίν
εἰς τὴς Πλανᾶς
τὸν κάμπον μέ-
νων ἐποίησεν αὐλῆν
εἰς τὴν Τοῦτζαν καὶ μὲ
τὴν δύναμίν του (ἐνίκησε)
Γραικοὺς καὶ Σκλάβονς καὶ
τεχνέως ἐποίησεν γέφ (νοστρ)
εἰς τὴν Τοῦτζαν. Μετώ(κοισε)
καὶ ἐστησεν εἰς αὐτὸ (τὸ-κάστρον)
στόλους τέσσαρας καὶ (ἐπὶ τῶν)
στόλων ἐστησε λέοντας
δέο. Ο ὁ θεὸς ἀξιώσῃ τὸν ἐκ θεοῦ ἀ-
ρχοντα μὲ τὸν πο/δ/α αὐτοῦ
τὸν βασιλέα καὶ . . . ἕως ὑπάρ/
χη ἡ Τοῦτζα καὶ [αἰχμαλώ/]
τοὺς πολλοὺς βονλγάρους ἐπε . [. . Kai/
τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποτάσσοντα καὶ-
ροντα καὶ ἀγαλλιώμενον ξῆσαι

εῖτι ἑκατόν. Ήτο δὲ ὁ καιρὸς ὅταν
ἐκτίσθη βουλγαριστὶ σὺγορ εἰλευ
γραικιστὶ ἴνδικτιῶνος ἵε.

А българскиятъ му прѣводъ ще бжде:

„Великиятъ канъ Омъртагъ въ земята, кждъто се родихъ е отъ Бога (поставенъ) вождъ. Като прѣбиваваше въ Глисковското поле (на лагеръ) построи ав lia на Тича; и съ силата си (военна) побѣди гърци и словѣни и искусно направи мостъ на р. Тича. Прѣнесе и поставилъ въ тази крѣпостъ четири стѣлпове и на стѣлповетъ поставилъ два лева. Богъ да удостои Божия вождъ, щото съ кракътъ|си да унижи, (да стѫчи) царя (до като сѫществува) Тича (или тече), и да даде на българитъ много пленници. И като подчини враговетъ си, като се радва и се весели, да живѣе сто години. Връмето, когато се построи бъше по български шигоръ—елемъ, а по грѣцки индиктионъ петнадесети“.

Полето между гр. Шуменъ, Провадия и Новипазаръ въ срѣднитѣ вѣкове се наричало *Плѣсковско поле*. При днешното село Абоба имало хански палатъ, а по-късно слѣдъ покрѣстванието на българитѣ (866 г.) близко до палата била построена и великолепна базилика. Това поле е служило като *сборенъ пунктъ на старобългарската ордия*, както Ипсала е била за византийската. Нѣкой приематъ, че тамъ се намирала старата столица на българскитѣ владѣтели. Нѣ подобно нѣщо мжчно може да се приеме, тѣй като при разкопкитѣ се откриха само двѣ крупни постройки „*султанъ ери*“ и „*клисе ери*“. Столицата се намирала въ близката крѣпостъ *Прѣславъ*. (Б. Р.).

Г. Баласчевъ.

Обсадитѣ и завладяванието на гр. Одринъ отъ българскитѣ владѣтели.

Повече отъ седемдесетъ и пять тракийски племена въ историческото врѣме населявали обширната мѣстностъ между Карпатите, Черно море и Егейското. Съ илирийскитѣ пѣкъ и ахейскитѣ племена на югъ и западъ тракитѣ тъй се прѣпли-ти, че тѣхното точно разграничаване остава почти не-възможно.

Едно отъ многобройнитѣ тракийски племена, именно, племето одриси (*'Οδρύαι*, *'Οδρύπιοι*, *'Οδρυσῖται*) се приема, че още прѣзъ третото хилядолѣтие прѣди Хр. е било настанено изъ полето между Стара-Планина (Хемусъ, *Αἴμος*) и Родопите (*'Ροδόπη*), което се напоява отъ р. Марица (Хебросъ, *'Εβρος*), Тунджа *Tόνζος*, Тонзосъ, или *Ἄρτησκος*, Еркене (*'Εργηνίας*, Ергиниасъ) и Арда (*Ἄρλησσος*, Арписосъ или *'Αρξος*). Въ жгъла, който се образува отъ р. Тунджа при сливанието ѝ въ р. Марица, могъщето тракийско племе одриси основало градътъ Одринъ, който споредъ Steph. Byz. първоначално се наричалъ *Гонисъ* (*Γονεῖς*, *Goneis*, а споредъ други стари автори се именувалъ *Ускудама* (*Uscudama*). (Ammian. XIV 11, 15. XXVIII 4, 12. Eutrop. VI 8). Легендата приписва постройката на града на Ореста, синъ на Агамемнона; (*Ἄδριανούπολις τὸ ποὺν μὲν Ὁρεστιὰς ἐκάλεῖτο, εἰς Ὁρέστον υἱοῦ Ἀγαμέμνονος . . . Theoph. Continuat.*). Значи, отъ легендата неговата постройка се отнася къмъ XII в. прѣди Христа.¹⁾

Прѣзъ епохата на македонското владичество въ Тракия отъ 341 г. пр. Хр. изглежда, че градътъ е билъ прѣименуванъ въ *Орестиада*. Туй е станало, навѣрно, по името на колонистите отъ Македония, *օρεστи* и *магнети*, които населявали западна Македония. (*'Ορεστιάδα . . . οὗτῳ λαὶς ἡ πόλις ἐκάλεῖτο τοῦ βασιλέως Ἀδριανοῦ*. Zonag. XVII, 23.). Споредъ възгледътъ на В. Томашека по-стариятъ градъ *Uscudama*, по-късно наре-

¹⁾ Племето Одриси за първъ пътъ се споменува отъ Херодота прѣзъ гръцкоперсийскитѣ в. Или. Царството на туй силно племе, което успѣло да обедини множество отъ съсѣднитѣ тракийски племена, достигнало голѣми размѣри. Виж. Сбор. за народ. умотвор. кн. XIV, стр. 555—634.

ченъ Орестияда, е билъ сжцинскиятъ *'Οδρύσια* или *'Οδρίσα πόλις* *'Οδρυσῶν*. Tomaschek, *Die alten Thraker*. II 2, 57 f.). Други пъкъ приематъ, че гр. Одриса не е тождественъ съ *Uskudama*, нито съ *'Ορεστιάδа*, а напротивъ той се намиралъ нѣкаждъ по горното течение на р. Ергиния на нѣкой нейнъ притокъ и че Одриса по-сетиъ се наричалъ *Druzi-para* или *Друзи-пера*. Обаче по-късно, слѣдъ завладяванието на тракийските земи отъ римляните, градътъ Одринъ се наименувалъ *Hadrianopolis*, *'Αδριανούπολις*, по името на императора Адриана. (*Orestam... igitem Hadrianus suo nomine vindicari iussit. Hist. aug. Heliog.* 7, 8.). Понеже върху една монета, съчена въ Одринъ, императорътъ Адрианъ се нарича *κτίστης*, строителъ, то се приема, че именно този императоръ е уговорилъ града и го украсилъ съ величествени здания, защото на друга бронзова монета, съчена пакъ въ Одринъ, личи гръмадно здание, (навѣрно, то прѣставлява *Nymphaeum*). Императорътъ Адрианъ (117—138 г. сл. Хр.) е далъ и нѣкои привилегии на града, даже е позволилъ, както се спомена, да се съкатъ и монети, които продължавали да се изработватъ и прѣзъ владичеството на Гордияна 238 — 242 г., както и онова на жена му Транквилина.

Между туй каменните надписи, намѣрени въ Одринъ, свидѣтелствуватъ, че тракийскиятъ битъ и народность се е запазилъ въ продължение на много вѣкове, при все че изпърво градътъ да се е намиралъ подъ влиянието на елинската култура, а подиръ да е подпадналъ и подъ римската. („Nr. 2 Εβρουζελμις Σεύτον für das Fortleben thrakischen Volkstums zeugt“. Paulys — Wissowa Real encyclop. XIV B. col. 2175).

Въ административно отношение Одринъ отъ врѣмето на императора Диоклетияна се причислявалъ къмъ провинцията *Haemimontus* и служилъ за нѣколко вѣкове, като нейнъ главенъ градъ.

Понеже Адрианополь лежалъ на пътя за Цариградъ, втората столица на римската империя, то затуй се споменува и у старите пътепоказатели, Антонина и въ Пейтингеровите таблици и пр. У тѣхъ градътъ е означенъ като важна станция. Прѣзъ IV пъкъ вѣкъ въ Адрианополь, които, благодарение на извѣнредното си плодородно поле, (40 метра надъ мор. равн.), се развивалъ и икономически, намираме и фабрики за оржжие. (*Fabrigae . . . scutaria et armogut. Not. dign. a. a. O.*). Свѣдѣнията за историята на града въ началото на срѣдните вѣкове сѫ твърдѣ оскѫдни. На 313 г. Константинъ велики при Адрианополь нанесълъ поражение на войските на своя съперникъ Лициния, владѣтель на източната част отъ римската империя. При императора Констанция 354 г. станало пакъ сблъскване близо до Адрианополь. Особено интересна се явява битката, която станала прѣдъ стѣните на града на 378 г. между готите и римските войски. Подъ силниятъ натискъ на хуните около двѣстѣ хиляди готи, съпровождани отъ жени, дѣца и роби, поискали отъ новоримскиятъ императоръ Валента да минатъ от-

самъ р. Дунавъ, и да се настанатъ въ днешна съверна България, като мирни поданици на империята. Валентъ разрѣшилъ прѣселванието имъ въ Мизия. Но готитъ се показали не твърдъ разположени къмъ покорностъ на империята. Тѣ ограбили и опустошили всичко на около имъ. Заради това още прѣзъ 377 г. се започнали военни дѣйствия между готитъ и римлянитъ. На идната година импер. Валентъ заедно съ Грациана, който упра влявалъ Западъ, слѣдъ като сключили миръ съ останалите неприятели, развързали ржцѣтъ си за борба съ страшните готи, които се били загнѣздили почти въ сърдцето на източната империя. Валентъ, безъ да дочека пристиганието отъ западъ на войските на Грациана, потеглилъ отъ Цариградъ срѣщу готитъ и встѫпилъ съ тѣхъ въ бой при укрепления Адрианополъ. Продължителната и упорита битка се свършила съ страшно поражение на римските войски. Самъ императоръ Валентъ погиналъ прѣзъ бѣгството си. Въ боятъ взели участие и работниците при оржейните фабрики въ Одринъ, които съставлявали отдѣленъ воененъ отрядъ. (Ammian. XXXI 6)

По отношение историята на града прѣзъ началото на византийското врѣме извѣстията сѫ оскаждни и повечето се намиратъ въ зависимостъ отъ произшествията, станали около градските стѣни. Така напримѣръ: въ 551 г. около Одринъ били отблѣснати словѣните, когато вършили нахлувания въ Тракия и пр.; а къмъ 586 г. гр. Одринъ успѣшно издѣржалъ обсадата на аварския каганъ, въ чиято армия се намирали и българи и словѣни (Theophyl. Simok. I, 7, 5. II, 17). Аварскиятъ неуспѣхъ се обяснява съ това, че обсадното искуство у тѣхъ е било не дотамъ развито. Изобщо гр. Одринъ тогава е служилъ като опоренъ пунктъ на застрашените византийски полкове отъ българи, словѣни и авари.

Българските ханове слѣдъ Яспаруха често наближавали до одринските стѣни и то само за плячка изъ Тракия. Между туй само на великия български господари се удавало да прѣвзематъ величествената одринска крѣпостъ. Въ началото на IX в., слѣдъ утвърждането на вжтрѣшните династически междусобици у българите, когато и се започва уголѣмяването на България за смѣтка на Византия, Крумъ велики е билъ първиятъ български ханъ, който, слѣдъ като обсадилъ крѣпостта два-три мѣсеци, я привзель на 813 г.¹⁾ Κροῦμος ἀφεῖς τὴν τικῆν, καταλιπὼν τὸν ἰδιον ἀδελφὸν μετὰ τῆς οἰκείας δυνάμεως πολιορκεῖν τὴν Αδριανούπολιν. . . Παρακαθίσας Ἀδριανούπολει καὶ ταῦτην ἔλθων. Theoph. p. 785 – 6.) Крумъ, слѣдъ като плѣнилъ и убилъ Никифора, потеглилъ съ многобройна войска срѣчу Цариградъ. На пътя се спрѣль предъ Одринъ, оставилъ своя сѫщински братъ съ войски да обсажда крѣпостта, а самъ той се опжтилъ за Цариградъ. Слѣдъ подлата засада, устроена му отъ гърцитъ предъ цариградските стѣни, той, слѣдъ като ограбилъ

¹⁾ Въ началото на юни мѣсецъ 812 г. Крумъ се билъ съ византийските войски не далечъ отъ Одринъ. (οὐ μακρὰν τῆς Ἀδριανούπολεως Theop. p. 782).

и опустошилъ цѣла Тракия, на връщане се спрѣль прѣдъ Одринъ за да помогне на брата си да прѣвзематъ крѣпостта. Тогава били поставени стѣноразбиващи машини и крѣпостта паднала. *Ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου Κροῦμος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχῶν μετὰ λαοῦ πολλοῦ, ἀπελθὼν εἰς Ἀδριανούπολιν τῆς Θράκης ἐκοάτησεν αὐτὴν τῷφ πολέμου.* Menol. graecog. Basilii Imper. II, ed. 1727, p. 132. А лѣтописецътъ Симеонъ Магистъръ върху туй лише: „Тукъ (при Одринъ) българитъ заедно съ Крума като се връщаха отъ Цариградъ намѣриха, че „града се дѣржи още, продължиха обсадата за много дни „и като не успѣха нищо съ обсажданието, поставиха стѣноразбиващи машини и бомбардахаха крѣпостта. Обсадените силно притѣснени, като нѣмаха надежда отъ нѣкѫдѣ за помошь и като умираха отъ гладъ, се прѣдадоха. Българитъ взеха всичко въ плѣнъ (на брой 12 хиляди безъ жени и дѣца) заедно съ покъщнината имъ, и ги прѣселиха въ България оттатъкъ Дунава (*ἐν Βουλγαρίᾳ ἐκεῖθεν τοῦ Ἰστρού*)“. Между плѣнените се намиралъ и одринскиятъ митрополитъ Мануилъ, който билъ съсѣченъ.

Малко по късно при сключванието на мири съ Византия одринската крѣпость била повърната на гърцитъ. А туй стало, защото българската държава не била стигнала до такъва морална и материална култура, която да ѝ позволява да остане господарка на завладяваните градове въ Тракия.—Българитъ за да могатъ да държатъ подъ своя власть завзетите отъ гърцитъ укрѣпления, трѣбвало е да държатъ силни гарнизони въ тѣхъ, които малко могли да спомогнатъ прѣдъ видъ, че византийското обсадно искуство се намирало въ пълната си висота. И, както византийните крѣости не сѫ оставали не привзимаеми за българитъ, тѣ и българските за гърцитъ.

Одринската крѣпость втори пътъ паднала въ български рѣцѣ, когато господарувалъ Симеонъ велики. Прѣзъ 914 г. се започнала война между България и Византия. Систематически българските войски завзимали одринската, солунската и драчката провинции. На септември мѣсецъ 914 г. лично Симеонъ съ армията си се изправилъ прѣдъ гр. Одринъ. Той съ себе си носилъ и стѣноразбиващи машини. Команданта на Одринъ, арменецъ Панкратука се изплашилъ и прѣдалъ на Симеона Одринъ. (*Σεπτεμβρὶ δὲ μῆτρι, ἵνδικτιῶν τοίτης Παγκρατούκας ὁ Ἀρμένης τὴν Ἀδριανούπολιν τῷ Συμεόνῳ προδέδωκεν,* Theoph. Continuat. p. 337). Нѣ даже и великия царь Симеонъ не задържалъ Одринъ за себе си, а билъ принуденъ да прѣдаде обратно крѣпостта на гърцитъ, защото трѣбвало да остави голѣмъ гарнизонъ, който е могълъ да бѫде обсаденъ и плѣненъ отъ византийцитъ. А, ако Симеонъ оставялъ гарнизони въ всѣка новопривзимана крѣпость въ Тракия, то щѣлъ да остане безъ армия. Затова Симеонъ на изпратените отъ Цариградъ пратеници отъ императрицата Зоя: патриции Василии и протоспата-

рията Никита съ много дарове, слѣдъ като държалъ крѣпостта късо врѣме, прѣдалъ я обратно. (*Μετ' οὐ πολὺ ἀπεστάλη Βασιλεὺς πατρίκιος καὶ κανικλῆς καὶ Νικίτας πρωτοπλαδάριος δὲ Ἐλαδικὸς παρὰ Ζωῆς μετὰ δώρων πολλῶν, καὶ ἀντιπαρέλαβεν πάλιν αὐτήν.* Theoph. Cont.).

Съ възстановяването на второто българско царство, българите наново почнали да беспокоятъ между другото и гр. Одринъ. Още прѣзъ есента 1194 г. българите нанесли блѣскава победа при Аркадиополъ (Люле-Бургасъ) надъ гръцкиятъ войски. Нѣ прѣди туй къмъ 1189 г. кръстоносците подъ прѣводителството на императора Фридриха I Барбароса се били спрѣли въ Одринъ, дѣто и прѣзимували. На 14 февруари 1190 г. се сключилъ въ Одринъ договора между Фридриха I и византийскиятъ императоръ Исаак II Ангела за прѣминаванието на кръстоносците прѣзъ Хелеспонта по миренъ начинъ. Нѣ ето че кръстоносците отъ четвъртия походъ вмѣсто да освободятъ Иерусалимъ отъ турцитѣ, завоюваха Цариградъ 1204 г. и основаха латинска империя на мястото на византийската. Гърциятъ тогава притѣснени отъ латинитѣ „се приекли къмъ (царь) Калояна, . . . който съ военни нападения бѣше унищожилъ безъ малко всичкиятъ западни владѣния на ромейската държава, като ги бѣше опустошилъ съ скитски нападения, и затриль съ разни злодѣяния. Той прие гърциятъ драговолно“ пише Никита Акомината стр. 808 бонско издание. Между забѣгналите видни гърци въ България, когато Цариградъ и Одринъ и пр. паднали въ рѫцѣ на латинитѣ, се намиралъ и самиятъ цариградски императоръ Алексий V и патриархъ *Ιωάννης ὁ Καματηρός*, който по прѣди е билъ диаконъ и книгопазителъ на великата черква. Споредъ каталога на Никифора Каллиста, патриархътъ „живѣлъ и слѣдъ прѣвзиманието на Цариградъ, двѣ години, и два мѣсеца, и 14 дена, въ Одринъ. Нѣ, по нѣмание на вода, поради нападанието на латинитѣ, умрѣлъ въ Одринъ. По прѣди той билъ потърсенъ отъ владѣтеля на Никея, нѣ отказалъ да отиде тамъ. (*Ἐζησε δὲ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ἐτῇ δύο ἐν Ἀδριανούπολει καὶ μῆρας δύο, ἥμερας δεκαέσσαρας, καὶ ἐνδεῖᾳ ὕδατος ἀπὸ τῆς ἐπιθέσεως τῶν λατίνων τελευτᾶς πρότερον δὲ ζητηθεὶς ὅπὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ παρηγήσατο*“. М. Г. Гедеон, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες* σ. 377—78. Понеже и града Одринъ е подпадналъ на 1204 год. подъ властта на латинитѣ, то трѣбва да се приеме, че патриархътъ потърсилъ и намѣрилъ прибѣжище въ Търново. Затова ни свидѣтелствува съборниятъ актъ на охридската архиепископия прѣзъ 1217—1220 г., издаденъ отъ Кардиналъ Питра и обнародванъ въ „Минало“ кн. 7—8 стр. 287—390. Тамъ четемъ: „почти цѣлата царска власт (византийска) се прѣнесе на западъ у българите въ онова врѣме, когато самъ царътъ на ромеите избѣга въ България; сѫщо и цариградскиятъ патриархъ (Иоанъ Каматиръ бѣше той), като се отчаялъ за възстановяването на гръцкото владичество, той ималъ

разговоръ съ царя на българите и даже съ самия български патриархъ относно това, че не би било ли неприлично да бъде признато неговото първенство и да му се даде право да ржко-полага архиереи въ подвъдомственитѣ му страни". Всичко туй останало неизвестно на нашия проф. В. Златарски, когато миналата година написа ректорската си речь!

Г. Виллардуенъ пъкъ съобщава: „Въ това време, когато латинитѣ били заняти въ Мала Азия и Пелопонесъ, гърцитѣ като виждаха, че франкитѣ съ били пръснали изъ земите, (гръцки) че всѣкой дѣвствуваъ за свой интересъ, намислили, че ще могатъ да имъ измѣнатъ. Тѣ (гърцитѣ) събраха свои посрѣдници отъ всички градове на земята на западнитѣ провинции на Византия и ги изпратили при Иоанна (Калояна), *rois de Blaquie et de Bogrie*, (царь на Влахия и на България, който бѣше воювалъ срѣщу тѣхъ и постоянно воюващ). И тѣ (посрѣдници) му съобщиха, че ще го призаятъ за императоръ (*emperore*), че ще му се прѣдадатъ всички, и ще избиятъ всички франки, и подирѣ ще му се закълнятъ, че ще му се подчиняватъ като на свой господарь, и той да имъ се закълне, че ще се отнася съ тѣхъ, като съ свои. И така се заклѣли двѣтѣ страни". *Geoffroi de Villehardouin, Conquête de Constantinople...* par Natalis de Wailly, Paris 1882, LXXV, 333. Вследствие на това, продължава Никита Акоминатъ, Калоянъ заповѣдалъ на прибѣгналитѣ въ България гърци да се върнатъ въ роднитѣ си градове, постепенно да ги подготвятъ за възстание и, до колкото е възможно, да пакостятъ на латинитѣ, до дѣто той самъ имъ дойде на помощъ". И дѣйствително, „когато (гърцитѣ) се варнали въ отечеството си, пише Никита, съ помощта на българите успѣли да разбунтуватъ градовете на Тракия и Македония". Възстанието избухнало първо въ Диодимотихонъ. Жителите въ Димотика нападнали на латинитѣ, отъ които едни избили, а други заробили, и само малцина сполучили да избѣгатъ въ Одринъ. Нѣ и притежателите на този богатъ и укрѣпенъ градъ се разбунтували, поради което франкитѣ бѣже изпразнили и Одринъ и най ссети се оттеглили въ Цариградъ. Слѣдъ единъ мѣсецъ прѣзъ пролѣтта на 1205 г. кръстоноснитѣ водители, начело съ императора Балдуина, слѣдъ като завзели Цурулонъ (Чорлу), Виза и Аркадиополъ, се явили прѣдъ стѣните на одринската твърдина. За тѣхно голѣмо очудвание обаче крѣпостта се пазела вече отъ българи и гърци и споредъ Виллардуена по стѣните и кулите му се развѣвали български знамена, и гърцитѣ вече били признали царь Калояна за свой василевсъ – императоръ.

До като рицарите обсаждали Одринъ, царь Калоянъ съ силна армия и 14 хиляди конница отъ кумани, бѣже се приближавалъ за да снеме обсадата. Въ четвъртъкъ на 14-и априли 1205 г. станало рѣшително сбиване, което се свършило съ жестоко поражение на латинитѣ. И когато Балдуинъ I бѣ-

залъ да помогне на своите и отчаяно се бранилъ съ съкирата си, тутакси се изгубилъ въ ожесточената битка. Той билъ плъненъ отъ българитѣ и заведенъ въ Търново като робъ. Братът на Балдуина Хенрихъ, който поелъ управлението на латинската империя, писалъ на 5 юни 1205 год. на папа Инокентий III, че Балдинъ е въ плънъ живъ и здравъ, и че Калоянъ го гледалъ доста добрѣ, нъ същеврѣменно го молилъ да разпрати въ Италия, Франция и Германия и въ другите западни държави пратеници, които да проповѣдватъ новъ кръстносенъ походъ сега вече срѣщу България, за запазванието на латинската цариградска империя и за освобождението на Балдуина отъ българския плънъ. (Migne, Patrologia latina t. 215 col. 709 – 710). Инокентий писалъ на Калояна приятелско писмо, въ което го съвѣтвалъ да се помири съ латинитѣ, до като е врѣме, въ противенъ случай го заплашвалъ съ погибелъ, тъй като щѣли да го нападнатъ отъ една страна рицаритѣ, а отъ друга маджаритѣ. „Знай, писалъ му папата, че отъ западните страни ще потегли за Гърция огромна войска, освѣнъ оная, която не отдавна пристигна“.

Послѣдствието отъ побѣдата на българитѣ при Одринъ е било, че българитѣ заедно съ куманитѣ оплѣнили цѣлата Тракия до Родосто, Силиврия и даже се явили прѣдъ стѣните на Цариградъ. Куманитѣ особено грабили и опожарявали по най-варварски начинъ гръцкото население, а най-красивитѣ плѣнници принасяли въ жертва на боговете си. (Nicet. Chon. p. 815). Нъ и отъ страна на латинитѣ билъ прѣдприетъ страшенъ тероръ срѣчу въстаналитѣ гръцки градове въ Тракия. Въ скоро врѣме Чорлу, Виза и Аркадиополъ, били наново завладани отъ латинитѣ. Гръцкото население се скрило въ яките крѣости на Димотика и Одринъ. Хенрихъ се опиталъ да завладѣе и тѣхъ, нъ не успѣлъ. Гръцкото население сега вече почнало да се отмѣтва отъ българския царь, като мотивирало постѫпката си съ туй, че българитѣ въ войните съ латинитѣ не правили разлика между латини и гърци, а еднакво ги грабили и убивали. Сега вече билъ изгубенъ и Одринъ и Димотика за българитѣ. Гърцитѣ отъ тѣзи два града изпратили пратеници въ Цариградъ до Хенриха да искатъ милостъ и да сключатъ миръ съ латинитѣ, като обѣщавали да прѣдадатъ Одринъ и Димотика на гръцкиятъ пълководецъ Врана който билъ зетъ отъ сестра на френскиятъ кралъ Филипа и билъ лененъ владѣтель на латинитѣ. Хенрихъ приель прѣдложението и по такъвъ начинъ гърцитѣ и латинитѣ въ Тракия на ново станали неприятели на българитѣ. За да накаже коварството на гърцитѣ царь Калоянъ на юли 1206 г. прѣдприелъ на ново война срѣчу гърци и латини. Той насочилъ ударитѣ си противъ Одринъ и Димотика, нъ билъ отблъснатъ отъ Хенриха. Никита Акоминатъ пише, че Калоянъ „считалъ завоеванието на тия градове достойна награда за цѣлата война и същеврѣменно въ туй виждалъ осъществяване на же-

ланието си съвсъмъ да изгони гърцитѣ отъ Тракия и да я обърне въ жилище на диви звѣрове". Прѣзъ идната зима царь Ка-
лоянъ, комуто попрѣчило доста нопусканието на гърцитѣ, склю-
чилъ съюзъ съ Ласкариса съ цѣль да си поправи положението;
а на пролѣтта 1207 г. той обсаждалъ отново Одринъ съ 33
обсадни машини; нъ поради оттѣглянето на куманатѣ, билъ
принуденъ да снеме обсадата. На юни развалилъ съюзътъ съ
Калояна и Ласкаръ, като се помирилъ съ франкитѣ. Нъ всичко
туй не попрѣчило на Калояна, щото прѣзъ есенъта да обсади
съ македонскитѣ си войски гр. Солунъ. Обаче българскиятъ
царь не можа да постигне цѣльта си защото, както е известно,
биде убитъ подъ стѣните на Солунъ отъ свои людие.

Между туй и латинитѣ изгубили одринската крѣпостъ; тя
паднала въ рѣцѣтѣ на гръцкия никейски императоръ Иоана
Дука Ватацъ. (1222 - 1254). Нъ и той не я владѣлъ дълго
врѣме, а само нѣколко мѣсяци, защото неговиятъ съперникъ
епирскиятъ деспотъ, и подиръ императоръ, Теодоръ Комненъ, ус-
пѣлъ да отнеме крѣпостта отъ Ватацъ чрѣзъ измѣна. Обаче по-
диръ седемъ години Одринъ билъ завладанъ пакъ отъ българитѣ.
Това станало слѣдъ знаменитата битка при Клокотница 1230 г.
кѫдѣто киръ Теодоръ биде плененъ отъ Асѣна II. Тогава не
само Одринъ и Димотика, нъ почти цѣлото епирско царство се
присъединило къмъ България безъ понататъшни кръвопролития,
нѣщо рѣдко за онѣзи врѣмена. Този успѣхъ се дължелъ на
мждритѣ политически постѣжки на великия царь Асѣна II. Бъл-
гарското царство на този знаменитъ владѣтель заемало обширна
територия съ градовете: Бѣлградъ, Браницево, Нишъ, София,
Велбуждъ, Скопие, Струмица, Сѣръ, Просѣкъ, Охридъ, Дѣволъ,
Елбасанъ съ голѣма част отъ Тракия заедно съ бѣломорското
крайбрѣжие и гр. Одринъ и Димотика. Въ Солунъ и останалата
част отъ епирското царство, билъ оставенъ, като васаленъ
владѣтель на Асѣна II неговиятъ зетъ, Мануилъ Ангель Ком-
ненъ, който се величаелъ съ деспотска титла. Западниятъ съ-
сѣдъ на българитѣ, сърбскиятъ кралъ Стефанъ Владиславъ,
билъ сѫщо тѣй ожененъ за другата дѣщеря на Асѣна II и
признавалъ върховната власть на своя тестъ. Съ разпаданието
на Асѣновата държава подиръ смъртъта му билъ изгубенъ и
Одринъ почти за винаги прѣзъ срѣдните вѣкове.

Въ 1361 г. одринската крѣпостъ биде завзета отъ амира
Сулайманъ I и тогава тя стана столица на османцитѣ въ евро-
пейските имъ владѣния, до паданието на Цариградъ 1453 г.,
кѫдѣто се прѣмѣсти и столицата имъ.

На 1371 г. кралъ Вѣлкашинъ, бащата на крали Марко,
владѣтель на срѣдна Македония, заедно съ брата си деспотъ
Углеша, господаръ на Сѣресъ, и други сърбски владетели, начело
на 60,000 отборъ войска, се опитаха да изгонятъ тур-
цитѣ отъ европейските имъ владѣния и да прѣвзематъ и Од-
ринъ. Християнската войска, ако и съ мжчнотии, стигнала бла-

гополучно до старото укрепление Чирменъ, близо до Одринъ и се разположила на лагеръ покрай р. Марица. Нъ турскиятъ пълководецъ Евреносъ бей сполучилъ да унищожи напълно християнската войска. Тогава, както кралъ Вълкашинъ, тъй и Углеша паднали убити на полесражението при Чирноменъ. По следствията отъ маришката битка сѫ били, че биде погребана свободата на балканските християнски държавици.

Въ 1420 г. Мустафа, претендентътъ на османския престолъ, биде побъденъ отъ султанъ Амурата II пакъ при Одринъ; а на 1511 г. въ Одринъ се сключи миренъ договоръ между султаните Баязита II и Селима I. — Прѣзъ 1829 г. гр. Одринъ биде прѣвзетъ отъ побѣдоносните руски войски и на 14 септември се сключи пакъ въ Одринъ важниятъ миръ между руския царъ и султанъ Махмудъ II. Този договоръ обезпечаваше свободното търгуване и пълното покровителство на християните отъ страна на Русия. Слѣдъ туй се оправяха и границите въ Мала Азия съ голѣми авантажи за Русия; нарееждаше се и положението на Молдавия, Влашко и на Сърбия, и се признаваше независимостта на Гърция.

Други по важни дати изъ миналото на гр. Одринъ сѫ и слѣдните: Прѣзъ кримската воина генералъ *Bosquet* за нѣколко дена завзе Одринъ. Въ руско-турската освободителна война на 20 януари влѣзе въ Одринъ генералъ Гурко, до като генералъ Скобелевъ отрѣза армията на Сулейманъ паша отъ Одринъ и я застави да се оттегли.

Прѣзъ балканската война българските побѣдоносни войски обсадиха одринската твърдина, която, ако и да издържа петъ мѣсечна обсада на 13 мартъ 1913 подиръ двудневна атака, слѣдъ като българската армия прѣвзе източните укрепления, капитулира нейниятъ защитникъ Шукри паша. Но прѣзъ съюзнишката война турцитъ, подкрѣпени отъ Германия, при това и съ съгласието на Русия, тъй като одринския виляетъ се чи-слеше въ сферата на руското влияние, реокупираха източна Тракия а Одринъ на 9 юли сутрѣната, когато българските войски се биеха за освобождението на българска Македония!

Отъ името Адрианополъ, споредъ народната етимология произлѣзло българското название Одринъ, което редовно се срѣща въ старатъ ни паметници.

ИЗВѢСТИЕ.

Научното списание „Минало“ излиза четири пъти прѣз годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитъка (коли). Абонаментът е за България 12 лв., а за странство 15 лв. въ прѣдплата.

За обнародваните статии въ списанието се плаща хонораръ 80 лева на кола.

Адресъ: Администрация на сп. „Минало“, София.

Le journal historique „Minalo“ (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal „Minalo“ à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 9ème numéro:

I.	<i>G. Balastchev</i> . Ancien plat bulgare avec une inscription du XII—XIII s.	3—12
II.	* * Deux bérates, donnés à la ville de Préslav par le sultan Mahmoud II. (1808—1839)	12—16
III.	<i>Vl. Rosov</i> . Manuscripts bulgares de Jérusalem et Sinaï. 16—38	
IV.	<i>J. Snêgarov</i> . L'état de l'archevêché d'Ochrida depuis la reconstitution du II royaume bulgare jusqu'à 1334 .	38—58
V.	<i>N. Mouchmov</i> . Les anciennes monnaies bulgares .	58—64
VI.	* * Trois études sur l'ancienne chronologie bulgare. 64—88	
VII.	<i>G. Balastchev</i> . Les sièges et la prise d'Andrinople par les souverains bulgares	89—97

